

В.П. Михайленко

Міжнародні екологічні угоди

географічний аспект

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

В.П. МИХАЙЛЕНКО

МІЖНАРОДНІ ЕКОЛОГІЧНІ УГОДИ
(географічний аспект)

ПІДРУЧНИК

Київ - 2020

Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол № 1 від 16 вересня 2019 р.)

Рецензенти:

М.Д. Гродзинський, д. геогр. н., чл.-кор. НАН України, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Л.Г. Руденко, д. геогр. н., акад. НАН України, професор, Інститут географії НАН України, консультант ПРООН в Україні у сфері екологічної політики;

А.С. Філіпенко, д. екон. н., професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, акад. АН Вищої Школи України.

© В.П. Михайленко, канд. хім. наук, доцент. Міжнародні екологічні угоди

Викладено основні положення міжнародних екологічних угод, які попадають в поле зору освітніх програм з природничої географії. Навчальні матеріали ґрунтуються на базових положеннях концепції сталого розвитку. Вони спрямовані на висвітлення ролі національних та міжурядових механізмів міжнародного співробітництва заради глобальної екологічної безпеки, раціонального використання та відновлення ресурсів планети. Розглянуто цілі та стан реалізації міжнародних екологічних угод щодо збереження якості атмосфери, біологічного та ландшафтного різноманіття, океанських геосистем, захисту поверхневих вод, контролю транскордонних забруднень, поводження з хімікатами, збереження здоров'я населення та ролі науки і освіти в цілях подальшого розвитку. Висвітлені концептуальні положення сталого розвитку, закріплені в документах ООН та процесу «Довкілля для Європи». Показана роль та участь України в глобальних і регіональних міжнародних угодах, спрямованих на досягнення Цілей Сталого Розвитку до 2030 року. Відображені проблемні питання щодо імплементації міжнародних екологічних угод та пом'якшення антропогенного тиску на геосистему планети. Особлива увага приділяється новому типу міжнародних екологічних угод, які передбачають розвиток демократичних засад в країнах з перехідною економікою. В їх числі угоди, спрямовані на інформування та активне залучення громадськості до прийняття відповідальних рішень, збереження гармонії між людиною і природою, боротьби з екологічною злочинністю та захист здоров'я населення планети.

Для викладачів, аспірантів і студентів спеціальності 106 – Географія, освітніх програм «Природнича географія», «Транскордонне екологічне співробітництво», а також інших фахівців у галузі геоекології, природничих та гуманітарних дисциплін.

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНІ ЕКОЛОГІЧНІ УГОДИ.....	1
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	10
ПЕРЕДМОВА	12
РОЗДІЛ 1.....	17
СТАН СВІТУ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ	17
ТЕМА 1. «КЛЯТІ» ПРОБЛЕМИ.....	17
1.1. ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ.....	17
1.1.1. Сучасні проблеми світового розвитку	19
1.1.2. Глобальні (геоекологічні) загрози	20
1.2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОДАЛЬШОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ.....	29
1.2.1. Перші міжнародні документи екологічного права	30
1.2.2. Програма ООН із захисту довкілля	31
1.2.3. Наше спільне майбутнє.....	31
1.3. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	32
ТЕМА 2. СТАЛИЙ РОЗВИТОК	34
2.1. ПОРЯДОК ДЕННИЙ НА ХХІ СТОЛІТТЯ.....	35
2.1.1. Соціальні та економічні аспекти.....	37
2.1.2. Збереження та раціональне використання ресурсів.....	38
2.1.3. Посилення ролі основних груп населення	39
2.1.4. Засоби реалізації.....	40
2.2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	40
2.2.1. Спеціальні принципи	42
2.3. ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНА - 2030	43
2.4. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	44
2.4.1. Екологічна Конституція Землі	47
2.5. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	48
ТЕМА 3. РОЛЬ ООН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ	50
3.1. СИСТЕМА ООН. ФУНКЦІЇ І ПОВНОВАЖЕННЯ	50
3.1.1. Функції та повноваження окремих органів ООН.....	51
3.1.2. Програми і фонди підпорядковані ГА ООН.....	55
3.2. ОРГАНІЗАЦІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ООН	58
3.2.1. Інші організації.....	62
3.3. РОЛЬ ООН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БАГАТОСТОРОННІХ УГОД.....	63
3.3.1. Статус природоохоронних угод.....	63

3.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:	64
РОЗДІЛ 2.	66
УПРАВЛІННЯ ПЛАНЕТОЮ ЗЕМЛЯ	66
ТЕМА 4. БАГАТОСТОРОННІ ЕКОЛОГІЧНІ УГОДИ	66
4.1. МЕТА І ЗАВДАННЯ МІЖНАРОДНИХ УГОД	66
4.2. ТЕМАТИЧНИЙ РОЗПОДІЛ УГОД	67
4.2.1. Збереження видового різноманіття	70
4.2.2. Охорона океанів та морів	71
4.2.3. Захист атмосфери	71
4.2.4. Небезпечні сполуки	72
4.3. ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ УГОД	73
4.3.1. Назва міжнародного акту	73
4.3.2. Процедури оформлення участі	74
4.4. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УГОД	76
4.4.1. Конференція Сторін Конвенції	77
4.4.2. Секретаріат Конвенції	77
4.4.3. Допоміжні органи угод	79
4.5. МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНВЕНЦІЙ ТА УГОД	80
4.5.1. Повноваження органів центральної влади України	80
4.5.2. Національні плани дій (НПД)	82
4.5.3. Відповідальність Сторін	83
4.5.4. Зацікавлені сторони	83
4.6. РОЗРОБКА НПД ПО ФАЗАХ	84
4.6.1. Додатки до НПД	86
4.7. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	86
4.8. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:	87
РОЗДІЛ 3.	88
РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ УГОДИ	88
ТЕМА 5. МІЖНАРОДНА ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА	88
5.1. МІЖНАРОДНА ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА	89
5.1.1. Огляд програм МТД	91
5.2. СПІВРОБІТНИЦТВО З КРАЇНАМИ ЕС	98
5.2.1. Проекти і гранти ЄС	99
5.2.2. Єврорегіони	100
5.2.3. Співробітництво з прикордонними країнами	101
5.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	103
5.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	104
РОЗДІЛ 3.	105

РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ УГОДИ	105
ТЕМА 6. ДОВКІЛЛЯ ДЛЯ ЄВРОПИ	105
6.1. ПРОЦЕС «ДОВКІЛЛЯ ДЛЯ ЄВРОПИ»	105
6.2. КООРДИНАЦІЯ УГОД НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ	112
6.3. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО	113
6.3.1. Єврорегіони.....	114
6.4. КАРПАТСЬКИЙ ЄВРОРЕГІОН	115
6.4.1. Карпатська конвенція	116
6.4.2. Що дає Карпатська конвенція	117
6.5. «КАРПАТСЬКИЙ ГОРИЗОНТ - 2020».....	121
6.6. ЄВРОПЕЙСЬКА ЛАНДШАФТНА КОНВЕНЦІЯ	122
6.7. СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІСТ	124
6.8. ПРОБЛЕМНІ ПРИТАННЯ	126
ТЕМА 7. ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ГРОМАДСЬКОСТІ.....	128
7.1. ОРГУСЬКА КОНВЕНЦІЯ.....	128
7.1.1. Мета та завдання.	129
7.1.2. Громадськість	129
7.1.3. Держслужбовці	130
7.2. ТРИ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПИ	131
7.2.1. Доступ до екологічної інформації	131
7.2.2. Участь громадськості.....	132
7.2.3. Доступ до правосуддя	133
7.3. НАДАННЯ ІНФОРМАЦІЇ.....	134
7.3.1. Надання інформації органами влади	135
7.3.2. Надання інформації на запит	138
7.3.3. Термін надання інформації.....	139
7.4. ПРОТОКОЛ ПРО РЕЄСТРИ ВИКИДІВ І ПЕРЕНЕСЕННЯ ЗАБРУДНЕНЬ (РВПЗ).....	140
7.5. ОРГУСЬКІ ІНФОРМАЦІЙНІ ЦЕНТРИ.....	142
7.6.ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	143
7.7. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	144
РОЗДІЛ 4.	145
ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПЛАНЕТИ.....	145
ТЕМА 8. ЗАХИСТ АТМОСФЕРИ.....	145
8.1. ЗБЕРЕЖЕННЯ СТРАТОСФЕРИ	145
8.2. ВІДЕНСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ОХОРОНУ ОЗОНОВОГО ШАРУ	148
8.3. МОНРЕАЛЬСЬКИЙ ПРОТОКОЛ	149
8.3.1. Проблемні питання	149
8.3.2. Нелегальна торгівля ХФВ	150
8.4. ТРОПОСФЕРА ТА ЗМІНА КЛІМАТУ	151

8.4.1. Парниковий ефект.....	152
8.5. РАМКОВА КОНВЕНЦІЯ ЗІ ЗМІНИ КЛІМАТУ (РКЗК)	156
8.5.1. Кіотський протокол.....	157
8.5.2. Участь України у Кіотському протоколі	158
8.5.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	159
8.6. ПОМ'ЯКШЕННЯ НАСЛІДКІВ ЗМІНИ КЛІМАТУ	160
8.6.1. Паризька угода	160
8.6.2. Цілі Сталого Розвитку	163
8.6.3. «Дій за клімат»	164
8.7. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	166
ТЕМА 9. ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ.....	167
9.1. ЗАГРОЗИ ДЕГРАДАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ.....	167
9.2. КОНВЕНЦІЯ ПРО БОРотьБУ З ОПУСТЕЛЮВАННЯМ (КБО)	169
9.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	171
9.3.1. Кліматичні мігранти.....	171
9.3.2. Деградація земель в Україні.....	172
9.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	177
ТЕМА 10. ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ.....	178
10.1. ВТРАТА БІОРІЗНОМАНІТТЯ	178
10.2. РАМКОВА КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО ОХОРОНУ БІОРІЗНОМАНІТТЯ.....	180
10.2.1. Що дає Конвенція РКБ	180
10.2.2. Картагенський протокол про біобезпеку	181
10.2.3. Канкунська декларація.....	182
10.2.4. Національна система біобезпеки України	183
10.3. ВПРОВАДЖЕННЯ РКБ В УКРАЇНІ	184
10.3.1. Державна програма збереження біорізноманіття на 2005 - 2025 р.	185
10.4. Угоди на захист біорізноманіття в Україні.....	186
10.5. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	189
10.5.1. Збереження біорізноманіття в Україні	189
10.5.2. Система біобезпеки стосовно ГМО	190
10.5.3. Контрабанда живого товару	191
10.5.4. Перевилов риби	192
10.6. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	193
Тема 11. ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕУРСІВ СВІТОВОГО ОКЕАНУ	194
11.1. ЗАПОБІГАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ ІЗ СУДЕН	196
11.1.1. Лондонська конвенція 1972 року.....	196
11.1.2. Конвенція по запобіганню забруднення з суден (МАРПОЛ 73/78)	197
11.2. ЗАПОБІГАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ ІЗ СУШІ.....	198

11.2.1. Конвенція ООН з морського права (1982)	198
11.2.2. Розподіл морських просторів.	200
11.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	205
11.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	207
ТЕМА 12. ЗАХИСТ ВНУТРІШНІХ МОРИВ, АРКТИКИ І АНТАРКТИКИ. РЕГІОНАЛЬНІ МОРСЬКІ УГОДИ.....	209
12.1. ЗАХИСТ ВНУТРІШНІХ МОРИВ	209
12.1.1. Гельсінська конвенція.....	210
12.1.2. Конвенція про захист Середземного моря.....	212
12.1.3. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська Конвенція)...	213
12.1.4. Рамкова конвенція із захисту морського середовища Каспійського моря (Тегеранська конвенція)	218
12.2. ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМ АРКТИКИ І АНТАРКТИКИ	219
12.2.1. Рамковий Договір про Антарктику	219
12.2.2. Угоди з охорони живих ресурсів Антарктики.....	221
12.2.3. Правовий режим Арктики	223
12.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	224
12.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	226
РОЗДІЛ 5	227
СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я	227
ТЕМА 13. ЗАХИСТ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД.....	227
13.1. ООН В БОРОТЬБІ ЗА ПИТНУ ВОДУ.....	227
13.1.1. Програмні галузі «Порядку денного на ХХІ століття»	229
13.2. УГОДИ ЩОДО ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ.....	231
13.2.1. Конвенція про оцінку впливу на довкілля у трансграничному контексті (Еспоо, 1991)	232
13.2.2. Протокол СЕО.....	232
13.2.3. Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (Водна конвенція)	234
13.2.4. Протокол про воду та здоров'я	235
13.3. ВОДНА РАМКОВА ДИРЕКТИВА ЄС.....	236
13.4. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ.....	238
13.5. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	239
ТЕМА 14. КОНТРОЛЬ НАД ТЮТЮНОМ.....	241
14.1. РАМКОВА КОНВЕНЦІЯ З КОНТРОЛЮ НАД ТЮТЮНОМ.....	242
14.1.1. Основні положення РККТ	243
14.1.2. Заборона реклами	244
14.1.3. Інформація на упаковці.	245
14.1.4. Підвищення податків.....	246

14.1.5.	Захист від тютюнового диму	246
14.1.6.	Розкриття складу тютюнових виробів.....	247
14.1.7.	Протидія незаконній торгівлі тютюновими виробами	248
14.1.8.	Роль неурядових організацій.....	248
14.2.	ОРГАНІЗАЦІЙНІ І ФІНАНСОВІ ЗАХОДИ	249
14.3.	РККТ В УКРАЇНІ.....	250
14.4.	ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ.....	250
14.5.	ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	252
ТЕМА 15. ОБІГ ХІМІКАТІВ.....		254
15.1.	НАШЕ УКРАДЕНЕ МАЙБУТНЄ	254
15.1.1.	Забруднення жіночого молока	256
15.1.2.	Хлоракне	257
15.1.3.	Мутації	258
15.1.4.	Тератогенний ефект	259
15.1.5.	Діабет.....	260
15.2.	МІЖНАРОДНІ УГОДИ ПРО ХІМІЧНУ БЕЗПЕКУ	260
15.2.1.	Базельська конвенція	261
15.2.2.	Роттердамська конвенція.....	263
15.2.3.	Стокгольмська конвенція про СОЗ.....	265
15.3.	МІЖНАРОДНИЙ КОДЕКС З ПОШИРЕННЯ ПЕСТИЦИДІВ	267
15.4.	ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	268
15.5.	ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	269
ПІСЛЯМОВА.....		270
ЛІТЕРАТУРА		272
Тема 1.		272
Тема 2		272
Тема 3.		274
Тема 4.		274
Тема 5.		275
Тема 6.		276
Тема 7.		277
Тема 8.		277
Тема 9.		278
Тема 10.		278
Тема 11.		280
Тема 12		281
Тема 13.		281
Тема 14.		282
Тема 15.		283

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АМР США	Агентство США з міжнародного розвитку
Базельська конвенція	Про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням 1989 р.
Барселонська конвенція	Про захист Середземного моря
Водна конвенція	Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер
ВМО	Всесвітня метеорологічна організація
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ГА ООН	Генеральна Асамблея ООН
ГАТТ	Генеральна угода з тарифів та торгівлі
ГЕФ	Глобальний екологічний фонд
ГМО	генетично модифікований організм
ЖМО	живо-модифікований організм
ДДТ	1-1-1трихлор-2,2-біс (п-хлорфеніл) етан (CO ₃)
Діоксини	група хлорованих сполук – стійких забрудників
ЄЕК ООН	Європейська економічна комісія ООН
КБО	Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням
Київський протокол	Протокол до Рамкової Конвенції про зміну клімату.
Комісія Брунтланд	Міжнародна комісія ООН з навколишнього середовища і розвитку
Конвенція Еспоо	Про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті
Конвенція МАРПОЛ	Конвенція по запобіганню забрудненню з суден
КС	Конференція Сторін міжнародної угоди
Мінекоенерго	Міністерство енергетики та захисту довкілля України
МГЕЗК	Міжурядова група експертів з питань зміни клімату
МВ	Меморандум про взаєморозуміння (MOU)
МЗС	Міністерство закордонних справ України
МПХБ	Міжнародна програма з хімічної безпеки
МТД	Міжнародна технічна допомога
НГО	Національна головна організація
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
Оргуська конвенція	Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища
ПРООН	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
ПХД	Поліхлоровані дифеніли
Картагенський протокол	Протокол з біобезпеки до РКБ
РКБ	Рамкова Конвенція ООН про охорону біорізноманіття.

РКЗК	Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату
РККТ	Рамкова Конвенція ООН з контролю над тютюном.
РБ ООН	Рада Безпеки ООН
РЄ	Рада Європи
Рамсарська Конвенція	Конвенція про водно-болотні угіддя.
Роттердамська конвенція	Про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих хімічних речовин і пестицидів в міжнародній торгівлі.
CITES	Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтонська).
COT	Світова організація торгівлі
СОЗ	Стійкі органічні забрудники
Стокгольмська Конвенція	Конвенція про стійкі органічні забрудники (СОЗ)
ХФВ	хлор- фтор- вуглеводні (фреони)
ЦСР	Цілі Сталого Розвитку
ЮНЕП	Програма ООН з навколишнього середовища
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
ЮНІДО	Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку
Agenda XXI	Порядок денний на XXI століття
COP	Конференція Сторін міжнародної угоди
FOC	Зручний прапор (<i>Flag-of-convenience</i>)
USEPA	Агентство США з охорони довкілля
USAID	Агентство США з міжнародного розвитку
WWF	Всесвітній фонд дикої природи

ПЕРЕДМОВА

На початку третього тисячоліття людство переживає історичний момент свого розвитку. Проблеми глобалізації загострюються і створюють напругу між державами, боротьба за природні ресурси супроводжується погіршенням стану екосистем, світ балансує на межі третьої Світової війни.

Комплексний підхід до проблем збереження стану довкілля, належне ставлення до ресурсів планети мають сприяти задоволенню основних потреб населення, підвищенню рівня життя і створенню більш безпечного та добротного майбутнього. Жодна країна не спроможна вирішити ці болючі питання самотужки; однак, ми можемо досягти цього спільними зусиллями.

Матеріали, зібрані в цьому підручнику, присвячені міжнародним угодам, які направлені на збереження якості довкілля, природних ресурсів, культурних цінностей, здоров'я населення та припинення міжнародної екологічної злочинності. Це відносно новий напрям досліджень для географічних наук, що вивчають як характер фізико-географічних перемін, так і соціально-економічних процесів сучасного світу. Вивчаючи динаміку вичерпання природних ресурсів, деградації довкілля, процесів зміни клімату та міграції населення, географічні дослідження набувають нового змісту і актуальності, стають посередником формування концептуально нових взаємовідносин між владою, бізнесовими колами і громадами.

Стан світу докорінно міняється. Ще п'ятдесят років тому ми на ставились до води і до повітря, як до ресурсів. Ми вважали їх довічними. Проте, система господарювання останніх 50 років кардинально змінила наші уявлення про ресурси планети. Забруднення біосфери сягнуло таких масштабів, що прогнози стосовно подальшого розвитку людства звучать доволі песимістично. Криза втрати якості довкілля набула всесвітнього масштабу і загрожує в однаковій мірі як розвинутим країнам, так і країнам, що розвиваються. Дедалі стає очевидним,

що без кардинальних змін в політиці та економіці подальше існування людської цивілізації буде поставлене під загрозу.

Ми пристосовані до існування лише в умовах нашої планети. Наш добробут залежить від якості вод Світового океану, атмосферного повітря та суходолу. Практично всі країни світу тією чи іншою мірою зіштовхнулися з проблемою деградації довкілля і намагаються пом'якшити її на національному рівні. Але жодна країна, яких би дієвих заходів в цьому напрямку не вживала, не може почувати себе в безпеці, доки не буде вирішене питання захисту тих складових довкілля, які знаходяться в загальному користуванні всіх країн. В першу чергу це стосується основного компоненту біосфери, живої речовини – рослинного і тваринного світу і людини як біологічної істоти.

Проблеми, які людство спостерігає на зламі тисячоліть, є наслідком світової глобалізації. Їх озвучували вчені, економісти, менеджери, політики, члени «Римського клубу». Серед головних сучасних проблем - зміна клімату, масове безробіття й уповільнення економічного зростання. Вони мають комплексний характер, тісно переплітаючись між собою. Умовно, можна розділити на два типи:

- протиріччя між суспільством та довкіллям («суспільство-природа»); та
- соціальні проблеми - протиріччя всередині суспільства («людина-суспільство»).

Міжнародне екологічне співробітництво один із наукових напрямів, який швидко розвивається. Матеріали, зібрані в даному підручнику, характеризують період міжнародної співпраці у сфері збереження природних ресурсів починаючи з 1972 р., коли під егідою ООН була створена програма з охорони довкілля (ЮНЕП). За орієнтовними підрахунками число таких угод наразі перевищує 900 і має тенденцію до зростання. Україна є Стороною приблизно 70 найважливіших глобальних та регіональних домовленостей. Проте, ефективність їх впровадження доволі низька через брак кваліфікованих кадрів та відсутність системних підходів у вирішенні складних питань.

Цей курс дає загальне уявлення про міжнародні аспекти збереження планетарних ресурсів, способи врегулювання проблем якості довкілля як на міжнародному рівні, так і в масштабі окремої держави. Він розрахований на покращення розуміння студентами географічного факультету, які спеціалізуються у сфері природничої географії та транскордонного екологічного співробітництва, шляхів правового врегулювання глобальних та регіональних екологічних проблем.

Правові механізми запобігання та контролю забруднень, захисту довкілля подано з точки зору концепції сталого розвитку, підтриманої урядом України. Питання збереження якості природного оточення подаються в контексті Глобального договору ООН, корпоративної соціальної відповідальності бізнесу та ролі основних груп населення, як це передбачає «Порядок денний на XXI століття».

Ідея, закладена Комісією Брунтланд у сталий розвиток - нову парадигму розвитку людства - полягала у збереженні природних біогеохімічних циклів, які підтримують баланс між живою і неживою природою. Іншими словами, антропогенний тиск на природу має бути врівноважений процесами самовідновлення ресурсів планети для забезпечення подальшого розвитку людства.

Проте, впровадження моделі сталого розвитку підпорядковано переважно економічним і політичним чинникам. Наразі людство підійшло впритул до розуміння, що Закони Природи діють незалежно від людських уподобань або політичних процесів. Погіршення стану довкілля негативно позначається на економіці, соціальному житті і здоров'ї людей. Нераціональна господарська діяльність унеможливує відтворення й взагалі існування багатьох представників флори й фауни. Тому необхідність законодавчої, науково обґрунтованої регуляції такої діяльності очевидна.

Сталий розвиток, як складна, інтегративна концепція, все ще залишається в Україні поза основним напрямком урядових і бізнесових програм, без суттєвих зрушень як у науковому, так і в освітньому плані. Досягнення Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), проголошених урядом України, потребує глибоких соціально-економічних перетворень. Багатомірність завдань та необхідність прискорення економічного розвитку вимагають нових підходів для розбудови кадрового потенціалу, впровадження нових освітніх проектів та програм.

Недостатнє розуміння пріоритетів збереження довкілля та переваг сталого розвитку, в основі якого знаходиться баланс інтересів економіки, соціальної сфери і екологічної політики, є однією з причин відставання України на міжнародній арені. Огляд результативності природоохоронної діяльності України, підготовлений Європейською економічною комісією ООН констатує, що «стратегічні напрямки країни у сфері охорони її довкілля є нечіткими і все ще базуються на документах 1998 року. Існує термінова необхідність у ґрунтовній стратегії в сфері довкілля, яка б містила оновлені пріоритети». Це твердження є актуальним і на теперішній час. В Україні запит суспільства на подолання екологічних проблем катастрофічно низький, а стратегічні документи щодо користування надрами, енергозбереження, альтернативних енергоносіїв та поводження з відходами знаходяться на стадії обговорення.

Викладання дисципліни «Міжнародні екологічні угоди» є важливою складовою у процесі підготовки майбутніх фахівців у сфері не тільки природничої географії, а й інших її напрямів. Метою підручника є поширення світоглядних принципів сталого розвитку, формування навичок розбудови громадянського суспільства, підтримки місцевих ініціатив і планів соціально-економічного розвитку громад. Він розкриває базові підходи та практику міждержавного співробітництва щодо вирішення сучасних екологічних проблем. Студенти ознайомляться із концептуальними положеннями сталого розвитку та міжнародними екологічними угодами як інструментами міжнародного

екологічного права для досягнення Цілей Сталого Розвитку в Україні до 2030 року та екологічної безпеки.

Завданням курсу є формування у майбутніх фахівців екологічної культури, яка вимагає ощадного ставлення до довкілля, нової суспільної свідомості, яка формується на правилах екологічного імперативу та навичок системного аналізу, для оцінки викликів XXI століття та забезпечення власних потреб без обмеження потреб майбутніх поколінь.

РОЗДІЛ 1. СТАН СВІТУ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ

ТЕМА 1. «КЛЯТІ» ПРОБЛЕМИ

1.1. ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Від середини минулого століття ми живемо в умовах стрімкого винищення ресурсів, масштабного забруднення планети та катастрофічного погіршення якості умов проживання населення. Третій етап науково-технічної революції (НТР) загострив наші відносини з природним середовищем і поставив перед людством ряд серйозних питань щодо подальшого розвитку країн в умовах глобалізації. Четвертий етап - тотальної інформатизації світового простору доводить що економічний і соціальний розвиток суспільства вийшов на новий рівень і старі показники соціального добробуту часів індустріалізації перестали відповідати вимогам сьогодення. Світ ХХІ століття став принципово новим.

Боротьба країн за природні ресурси загострюється з кожним роком. Брак мінеральних ресурсів стає серйозною проблемою загальносвітового рівня і може мати складні економічні, та політичні наслідки. Економічні спади та регіональні конфлікти можуть обернутися на глобальне військове протистояння. Ми стали говорити про можливість виникнення третьої світової війни, стан справ на планеті нагадує театр воєнних дій.

Проблеми сучасного світу багатовимірні і потребують мультидисциплінарних інструментів дослідження. З середини минулого століття світова спільнота пропагує ідею сталого розвитку. Ця концепція не сприймається державами, які є прихильниками тоталітарного устрою.

Географічна оболонка планети зазнає суттєвих деформацій під тиском антропогенного навантаження. Дослідження взаємодії природи і суспільства та наслідків цієї взаємодії традиційно є об'єктом географічних досліджень. Основною проблемою є вирішення суперечності у відносинах суспільства і природи. З одного боку, прогрес людства неможливий без збільшення

споживання природних ресурсів, а з іншого – без збереження природних ресурсів неможливий прогрес у розвитку суспільства.

Конструктивно-географічні дослідження XXI століття спрямовані на пошук оптимальних рішень пом'якшення деформацій географічного середовища. Вони створюють платформу для формування геоекологічної (глобальної) моделі розвитку, започаткованої В. Вернадським своїм вченням про ноосферу (Руденко).

Географи активно долучились до впровадження парадигми сталого, розвитку та глобальних екологічних конвенцій, зокрема формуванні нового типу соціально – економічних відносин, закладених у «Порядок денний на XXI століття». На сьогодні конструктивізм географічних досліджень відображено у проекті Стратегії сталого розвитку, яку передано до адміністрації Президента влітку 2017 р. Наразі це єдина пропозиція подальшого розвитку України, що пройшла масштабне обговорення в суспільстві і надійшла саме від географічної спільноти.

Інструменти біологічних, економічних і навіть філософських і політичних наук виявились недостатніми для усвідомлення суті суспільно-економічних проблем та можливих наслідків для природної компоненти, яка є нашою спільною домівкою. Конструктивно-географічні дослідження XXI століття спрямовані на пошук оптимальних рішень для пом'якшення деформацій географічного середовища. Вони дають можливість застосування геоекологічного (глобального) підходу для дослідження поліфункціональних гео-екосистем та виявлення зв'язків і рушійних сил з допомогою власних інструментів.

Нова концепція світового розвитку базується на системі економічних та соціальних інструментів, які повинні стимулювати перехід до екологічних моделей, нового способу господарювання та ощадливого ставлення до природних ресурсів. Міжнародні екологічні угоди є одним із механізмів впливу на глобальні виклики, які усвідомлені людством як загрози подальшому розвитку. Проте, тільки в географії зберігається і розвивається триєдиний підхід до аналізу

геопростору: природничі, соціальні й економічні напрями та просторове геоінформаційне моделювання і візуалізація сучасних, так званих «клятих» проблем.

1.1.1.Сучасні проблеми світового розвитку

Серед проблем, які ми бачимо в процесі глобалізації можна виділити такі, що мають суто економічний характер. Це панування глобальних корпорацій, які призводять до деформації ринкової конкуренції та знищують вільний ринок. Економічне зростання породжує безпрецедентний рівень добробуту і могутності у меншості країн та стрімкого зростання бідності і залежності країн, що розвиваються. Це призводить до руйнування природних процесів та появи глобальних екологічних (геоекологічних) ризиків, які в однаковій мірі загрожують і багатим і бідним.

Могутність науково-технічного прогресу поставила перед людством дилему – як забезпечити подальший розвиток суспільства, не зважаючи на вичерпність ресурсів планети, як уникнути масштабного забруднення довкілля та забезпечити права людини на життя у безпечному середовищі. Якісно нові умови економічної діяльності привели до перегляду суспільної поведінки та вироблення нової моделі співіснування країн.

Світова спільнота дійшла до висновку, що проблеми XX століття надто складні, і потребують впровадження спільних заходів. Розвинені країни проголосили політику співпраці та допомоги, пропонуючи різні форми партнерства, відкриваючи перспективу інтеграції для країн, що розвиваються. Фактично, людство працює над усвідомленням реальних світових загроз цивілізаційному розвитку від моменту завершення другої Світової війни, результатом якої стало утворення ООН.

Міжнародна спільнота зібралась у 1992 році на Саміт ООН «Планета Земля» *щоб узгодити позиції країн стосовно **концепції сталого розвитку**, проголошеної у 1987 році.* Концептуальна модель сталого розвитку має широкий спектр

взаємопов'язаних економічних, соціальних, екологічних та політичних проблем. Ця багатовекторність обумовлює надзвичайну складність для її опанування і прийняття узгоджених рішень. Впровадження засад сталого розвитку є специфічним для кожної країни, і потребує врахування стану її економічного розвитку, доступу до ресурсів, національних, культурних, релігійних особливостей, тощо. Надзвичайно широкий спектр соціально-економічних і соціально- екологічних питань потребує залучення до їх вирішення представників найширшого спектру окремих галузей і напрямків природничих, суспільних і технічних дисципліни. Серед них особливе місце має належати дослідженням географії, як однієї з фундаментальних наук, що вивчає територіальні аспекти взаємодії суспільства і природи.

Традиційні науки про Землю, які мають свій науковий апарат і методи досліджень найбільш рельєфно висвітлюють нові тенденції і загрози сучасного стану світу. Саме вони фіксують численні виклики антропогенного тиску на природу і акцентують увагу на тому, що захист довкілля, раціональне природокористування є і залишиться в майбутньому одним із найважливіших завдань.

1.1.2. Глобальні (геоекологічні) загрози

Зміна клімату. Зміна клімату планети набула реальної планетарної загрози. Космічні фотознімки Арктики (Рис. 1.1.) свідчать про те, що обсяг арктичних льодовиків скоротився від 1970 року приблизно на 25%.

Рис. 1.1. Скорочення площі арктичних льодовиків (NASA, 2007)

З 1959 по 2000 рік кількість CO_2 в атмосфері планети збільшилась на 10%. Ця тенденція зберігається і донині, незважаючи на низку заходів, вжитих

країнами. Деякі важливі елементи цього кругообігу ще не до кінця вивчені. Але наразі ми бачимо глибоке порушення глобальної рівноваги в біосфері. У сполученні з іншими проблемами це може мати дуже серйозні наслідки у вигляді зміни клімату на планеті.

Втрата біорізноманіття. Втрата біорізноманіття, поряд із зміною клімату, скороченням світових запасів води та опустелюванням вважається глобальною проблемою якості довкілля. У всіх куточках Землі, на всіх континентах нині загострюється проблема знищення багатьох видів флори і фауни, знищення ареалів існування тварин. Найактуальнішою вона є для вологих тропічних лісів, але вже відомо багато районів в інших зонах, які за станом тваринного світу можна назвати районами екологічного лиха. За останню тисячу років на планеті зникло понад 100 видів тварин і 140 видів птахів. ООН публікує шокуючі дані, стверджуючи, що одному мільйону видів тварин і рослин зараз загрожує вимирання.

Рис. 1.2. Тукан – один із багатьох вимираючих видів птахів, *каталог CITES*

У XX столітті поширюється нелегальна торгівля екзотичними видами живої природи, знищуються стада риб та рідкісних тварин. Розв'язання цієї проблеми є

частиною впровадження сталого розвитку, який проголошує продовження економічного розвитку без екологічних та соціальних вибухів.

Опустелювання. Одна з найгостріших глобальних проблем сучасності - це проблема опустелювання. Руйнування ґрунтів та опустелювання викликано переважно виробничою діяльністю людини. Опустелювання — це процес деградації всіх природних систем життєзабезпечення. Щоб вижити, місцеве населення має або одержати допомогу від інших країн, або піти в пошуках земель, придатних для життя. У світі все більше людей стає екологічними біженцями. В Європі поширені такі процеси руйнування ґрунту як ерозія, переущільнення, забруднення хімікатами та засолення. Найчастіше ґрунт забруднюється важкими металами, органічними речовинами, олівами й нафтопродуктами, пестицидами та іншими токсичними сполуками.

Рис. 1.2. Пустеля, Намібія. © Marco Bottigelli/Getty Images

Наслідками опустелювання є міграція населення, яка набуває загрозливих масштабів для Європейського континенту. Опустелювання - серйозна проблема для всіх континентів, котра істотно впливає на 110 країн, або близько 70 % сільськогосподарських угідь у посушливих регіонах.

В даний час мільйони мігрантів, обумовлених опустелюванням, змушені залишити свої землі і шукати засобу до існування в прилеглих чи містах в інших країнах.

Забруднення атмосфери. Аерозолі - це тверді або рідкі часточки речовин, які знаходяться в зваженому стані у повітрі. Тверді компоненти аерозолів часто небезпечні для організмів, викликають специфічні захворювання та є причиною утворення смогів. Аерозолі формують кислотні опади, Аерозолі можуть існувати в природі досить тривалий час і переносити забруднення на території сусідніх країн. Господарська діяльність майже вдвічі збільшила надходження в атмосферу кислих газів. Природно, що це позначилося на стані довкілля, втраті добротної ґрунтів, якості поверхневих і ґрунтових вод та занепаді біоти.

Порушення озонового шару. Озон - одна з форм існування кисню в земній атмосфері. Основна маса озону зосереджена у стратосфері, верхня межа якої знаходиться на відстані 20 - 50 км. від поверхні океану. «Озонова дірка» - це явище зменшення кількості стратосферного озону. Причиною руйнування озонового шару визнані синтетичні сполуки - фреони (хлор- фтор- вуглеводні, ХФВ). ХФВ вже більше 60 років застосовуються в техніці та побуті. Незважаючи на вжиті заходи з обмеження їх використання, це поки не призвело до повної стабілізації рівня ХФВ у стратосфері.

Перенаселення. Проблема перенаселення набула особливого загострення. Нас уже близько восьми мільярдів, жителів планети, які хочуть їсти, мати роботу, доступ до освіти та медичного обслуговування та затишну домівку. Деградація біосфери, знищення видів флори й фауни, масовий голод у країнах, що розвиваються, загроза пандемічних хвороб - більшість цих проблем є наслідком так званого **антропогенного навантаження** на біосферу планети. Кожного року люди знищують понад одинадцять мільйонів гектарів лісів. Шість мільйонів гектарів продуктивних земель перетворюються на безплідні пустелі. Харчові продукти містять таку кількість токсичних речовин, що говорити про їх знешкодження вже майже неможливо.

Два найважливіших питання, що можуть негативно вплинути на подальший розвиток людства це демографічний вибух у країнах, що розвиваються та загроза депопуляції в економічно розвинених країнах. Неконтрольоване зростання чисельності населення породжує проблему світового голоду, кризи великих урбанізованих поселень, стихійну внутрішню й зовнішню міграцію, безробіття, загострює етнічні та етичні проблеми, ускладнює політичні відносини між державами.

Рис. 1.3. Індія – друга за численністю населення країна Світу
Джерело: <https://www.factroom.ru/facts/34632>)

Проблеми народонаселення починають відігравати все більшу роль у зовнішній та внутрішній політиці різних держав світу. За оцінками ООН ця проблема відноситься до рангу глобальних.

Забруднення Світового океану. Більше 70% поверхні Землі покрито океанами, які розподілені на потужні океанські екосистеми. Традиційно вважалось, що вони можуть без обмежень приймати усі види забруднень, утворених людською діяльністю. Проте, Світовий океан, при усій своїй неосяжності, уразливий, як і будь-яка інша природна система. Забруднення

Світового океану порушили природну рівновагу морського середовища в прибережній зоні континентального шельфу, де зосереджено 99% усіх морських біологічних ресурсів, що добуваються людиною.

Забруднення нафтою складає серйозну небезпеку для морських екосистем, згубно впливають на структуру співтовариства морських тварин і зменшують їхню різноманітність. У нафти є ще одна неприємна властивість. Її вуглеводні здатні розчиняти в собі інші забруднювальні речовини – пестициди, фарбники, антибіотики тощо. Ці сполуки концентруються в приповерхньому шарі води і ще більше отруюють живий світ.

Рис. 1.4. Наслідки розливу нафти в акваторії Аляски через 30 років.

Кількість речовин, які щороку потрапляють зі стоком річок у води морів і океанів – техногенних металів, нафти - перевищує обсяг цих речовин, що надходять у результаті геологічних процесів. Дно Світового океану, у тому числі і глибоководні западини, усе ширше використовуються для захоронення небезпечних токсичних речовин. За даними ООН, щорічно у Світовий океан

потрапляє 50 тис. т пестицидів, 5000 т ртуті, 10 млн т нафти та безліч інших забрудників.

Водний голод. Нестача чистої води на планеті, найбільш цінного ресурсу для живих істот, провокує військові протистояння та нестабільність у багатьох посушливих регіонах. Третина населення планети не має доступу до чистої води.

Рис. 1.5. Висохле русло річки в північній частині Кенії.
(Christopher Furlong / Getty Images)

Люди, особливо діти, гинуть від хвороб, що передаються через воду. Населення планети все більше відчуває загрозу посухи та нестачі води. водою переносяться різні мікробні та заразні захворювання. Вживання зараженої води або купання в ній полегшує передачу і розмноження носіїв хвороби. В південних країнах кишкові захворювання забирають 3 мільйони життів на рік при загальній кількості захворювань 900 мільйонів на рік.

Поняття якості життя розглядається у XXI столітті значно ширше, ніж тільки якість довкілля. Природні умови є важливою складовою частиною, але

якість життя включає соціальні, морально-етичні та інші показники, які обов'язково беруться до уваги, коли мова йде про людський розвиток.

Відходи. Земля часто виступає місцем поховання радіоактивних, та біологічно активних матеріалів. Джерелом цих речовин та сполук є промислові та побутові відходи. Особливу небезпеку створюють неконтрольовані звалища токсичних відходів. Відвали промислових відходів, полігони та несанкціоновані сміттєзвалища займають значні площі, які стають непридатними для використання. Нагромадження твердих відходів - неминучий результат життєдіяльності. Кожен мешканець планети щоденно виробляє в середньому 2 - 4 кг відходів, а все населення земної кулі - 8-16 млн. т/добу, або приблизно 3-6 млрд. т/рік. Передбачається, що в найближчий час тверді відходи і викиди промислового виробництва і споживання досягнуть 15 млрд, т/рік.

Хімікати. Стійкі органічні забрудники (СОЗ) - синтетичні сполуки, які забруднюють екосистеми суходолу, Світовий океан, включно Арктику й Антарктику. СОЗ переносяться атмосферними потоками, легко розчиняються в жирах і тому накопичуються трофічними шляхами в органах риб, ссавців і морських птахів. Ці речовини провокують ракові захворювання, впливають на кровотворну систему, придушують ферментативну активність організму і згубно впливають на спадковість. Вони руйнують репродуктивну здатність живих організмів, руйнують біосферу і змінюють клімат планети.

Рис. 1.6. Турецькі урядовці збирають зразки токсичних відходів в передмісті Стамбулу. (AFP/Getty Images)

Космічна діяльність. Деякі з сучасних видів космічної діяльності повинні бути обмеженими, щоб зменшити забруднення космічного простору. На міжнародних форумах активно обговорюються такі аспекти регулювання як: скорочення числа космічних відходів, обмеження запуску великих ракетних комплексів на твердому паливі.

Всі види антропогенного впливу на довкілля несуть у собі ненавмисні або неочікувані вторинні результати. Отже, ризик є невід’ємним елементом людської діяльності, вхідною умовою економічного та соціального розвитку суспільства. В той же час, нагромадження ризиків становить загрозу для стабільної життєздатності суспільства. Те, що раніше було окремими випадками місцевого рівня, тепер стає проблемою одразу декількох держав. Те, що мало вибіркового характер, тепер впливає на декілька поколінь. Виникнення надзвичайних ситуацій є непередбачуваним процесом, але існує ряд факторів, що сприяють їхньому виникненню. Наприклад:

- аномальні зміни деяких параметрів біосфери («повзучі» катастрофи);
- високий антропогенний тиск, знеліснення та урбанізація територій;
- перевантаженість видобувною та промисловою діяльністю;
- неефективність чи відсутність системи екологічного моніторингу;

З огляду на транскордонний характер переважної більшості екологічних проблем виникла необхідність в об'єднанні природоохоронної діяльності окремих країн на більш високому рівні. Спроби упереджувати планетарні ризики привели до формування нової сфери людської діяльності – захисту довкілля на глобальному рівні та стрімкого розвитку міжнародного екологічного права.

Міжнародне регулювання якості довкілля - широка за масштабами та неоднорідна за характером галузь знань. Міжнародне екологічне законодавство ґрунтується на двосторонніх та багатосторонніх угодах, меморандумах про взаєморозуміння та інших нормативних документах. Законодавчу базу такого співробітництва складають національні законодавчі акти та міжнародні угоди і конвенції. Нині можна виокремити такі основні напрями міжнародно- правового регулювання в цій сфері: обмеження антропогенного впливу на довкілля; збереження ресурсів та впровадження раціонального природокористування; освіта і просвіта для сталого розвитку, збереження культурних цінностей; та міжнародне екологічне співробітництво в цілях розвитку.

1.2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОДАЛЬШОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Сьогодні розуміння взаємозалежності багатих і бідних країн стало очевидним. Дедалі більша кількість країн переконується у тому, що захист довкілля має бути невід'ємною частиною усіх видів економічної діяльності, і що неможливо досягти жодної мети природоохоронної діяльності, якщо не будуть змінені сучасні тенденції економічного розвитку. «Шлях, яким пройшли до свого добробуту розвинені країни, не придатний для людства в цілому» (З доповіді Комісії Брунтланд «Наше спільне майбутнє»). Гострою лишається проблема зміни філософії сучасного життя. Остання доповідь Римського клубу отримала

назву «Come on!». В цьому словосполученні заховані дві тези: перша – «Не намагайтеся ввести всіх в оману і запевняти, що все добре, коли воно зовсім не добре». І друга – «Йдемо далі разом!». Її сут в тому, що вихід є завжди, незалежно від глибини кризи.

Організація Об'єднаних Націй (ООН), беручи до уваги принципи суверенної рівності всіх країн, виступає як найбільш авторитетна організація, яка взяла на себе функції захисту прав і свобод людини у глобалізованому світі. Вона послідовно веде роботу із закріплення цих прав на міжнародному рівні і виступає з ініціативами щодо зміцнення міжнародних інструментів захисту прав людини та екологічного права.

1.2.1. Перші міжнародні документи екологічного права

Стокгольмська декларація. Право на сприятливе довкілля є одним з фундаментальних прав людини, закріплених у міжнародному законодавстві. Вперше актуальність проблеми збереження якості світового простору була оцінена належним чином на Конференції ООН з довкілля, що пройшла в Стокгольмі в 1972 р. Стокгольмська декларація мала великий вплив на розвиток екологічних прав людини, як у міжнародному, так і в національному праві. Принцип 1 Стокгольмської декларації проголосив право кожної людини на волю, рівність і сприятливі умови життя.

Фактично, цей документ став першим в історії людства, що закріпив право людини на сприятливе довкілля. Це є одним з фундаментальних прав людини й одним із принципів міжнародного екологічного права. Стокгольмська конференція дала поштовх до прийняття важливих правових документів, які закріпили екологічні права людини на міжнародному рівні. У багатьох державах створюються міністерства, установи та громадські організації, діяльність яких направлена на захист природи.

Африканська хартія прав людини і народів (1981 р.) стала одним з перших міжнародних екологічних документів, в якому проголошено право народів на чисте довкілля, ст. 24.

Всесвітня Хартія природи (1982 р.) розроблена і прийнята Генеральною Асамблеєю ООН. Цим документом була зосереджена увага на необхідності збереження біорізноманіття, важливих екологічних процесів і екосистем. На виконання поставлених завдань, впроваджені екологічні чинники до політик соціально-економічного розвитку країн та забезпечення вільного доступу до інформації.

1.2.2. Програма ООН із захисту довкілля

Після Стокгольмської Конференції ООН 1972 р. урядами держав-членів ООН було започатковано Програму ООН з питань захисту довкілля - United Nations Environmental Programme – UNEP, (ЮНЕП). Ця міжурядова програма, створена рішенням Генеральної Асамблеї (ГА) ООН у 1973 р. ЮНЕП є "основним робочим органом ООН в галузі охорони довкілля" – говориться у *Найробійській декларації ЮНЕП (1997)*, узгодженій Генеральною Асамблеєю ООН. Ця програма виконує роль "головного природоохоронного органу, визначає глобальний порядок розв'язання екологічних питань, сприяє узгодженому виконанню екологічної складової сталого розвитку та захищає глобальні інтереси захисту довкілля".

Сьогодні ЮНЕП - ведуча всесвітня організація, діяльність якої спрямована на захист довкілля та поліпшення його стану.

1.2.3. Наше спільне майбутнє

Увага людства до глобальних екологічних проблем посилюється з середини 80-х років XX століття. У 1983 році ООН заснувала Всесвітню комісію з питань довкілля та економічного розвитку під головуванням пані Гро Гарлем Брунтланд (Норвегія). Ця установа відома як "Комісія Брунтланд", до складу якої увійшли 22

фахівці - політики та науковці з 21 країни світу. Завданням комісії було координація робіт по вивченню стану довкілля у різних точках Земної кулі.

Після трьох років напруженої роботи на розгляд ГА ООН була передана доповідь “Наше спільне майбутнє”. Подальше формування міжнародної відповідальності у сфері охорони довкілля відбулось у 1987 р., коли ГА ООН схвалила доповідь Комісії Брунтланд¹ «Наше спільне майбутнє». У доповіді проголошувалось фундаментальне право всіх людей на довкілля, сприятливе для їх здоров'я і благополуччя. Доповідь сформулювала декілька взаємопов'язаних факторів, які сприяють зростанню дестабілізації суспільства:

- широке поширення бідності;
- стрімке зростання населення світу та зміна його розташування;
- посилення тиску промисловості та нових форм сільського господарства;
- порушення громадських прав людини, зменшення демократичних засад,
- зростання етнічних і релігійних конфліктів, насильства, гендерної нерівності.

Наслідком діяльності Комісії, стало розуміння того, що екологічна деградація, яка досі розглядалась як побічний ефект промислового забруднення, є також соціально-економічною проблемою. Тому необхідністю є не лише розв'язання зазначених вище проблем, але більш важливим отримання права мислити: помічати взаємозв'язки між цими проблемами та визнати потребу “сталого” розвитку.

1.3. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які глобальні екологічні проблеми вам відомі.
2. Назвіть основні чинники деградації довкілля в сучасних умовах

3. Визначте об'єктивні фактори, які сприяють розвитку міжнародного співробітництва у сфері охорони геосистеми планети.
4. Дайте визначення понять «екологія», «геоекологія», «довкілля», «навколишнє середовище», «природне середовище», «міжнародне екологічне право».
5. Що становить предмет і об'єкт глобальних екологічних угод?
6. Яка роль географічних наук у дослідження стану світу в XXI столітті
7. Які ідеї В. Вернадського дали основу для розуміння «сталого» розвитку
8. Визначте особливості міжнародного права навколишнього середовища як галузі міжнародного права.
9. Які, на вашу думку, головні проблеми має вирішити людство
10. Роль і завдання Комісії Брунтланд у формуванні концепції сталого розвитку
11. З якою метою була підготовлена доповідь «Наше спільне майбутнє»

РОЗДІЛ 1. СТАН СВІТУ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ.

ТЕМА 2. СТАЛИЙ РОЗВИТОК

У 1992 р. Генеральна асамблея ООН ініціювала проведення Конференції ООН з питань захисту довкілля та економічного розвитку, яка відбулась у Ріо-де-Жанейро. Конференція стала відомою, як Саміт “Планета Земля”, яка вперше в історії об’єднала для участі представників 184 країн. На розгляд світової громадськості були винесені питання щодо перспектив розвитку людської цивілізації у XXI столітті. Головна мета Саміту полягала у тому, щоб узгодити позиції країн стосовно *концепції сталого розвитку*, проголошеної у 1987 році.

Концепція «сталого розвитку» є розвитком поглядів В. Вернадського про ноосферу. Вчення про ноосферу стало необхідною платформою для напрацювання триєдиної концепції сталого еколого-соціально-економічного розвитку. Узагальнення концепції відбулось на Саміті ООН «Планета Земля», у 1992 році, у Ріо де Жанейро. Ріо-92 заклала основи співпраці між країнами що розвиваються та розвиненими країнами, мета якої - забезпечити довготривалий економічний розвиток та здорове майбутнє усієї планети.

«Порядок денний на XXI століття», документ, прийнятий її учасниками, заклав основні принципи стратегії взаємодії природи і суспільства на майбутнє. Нова модель міжнародного екологічного управління має вибудовуватись з урахуванням необхідності сталого розвитку, що дає змогу вдовольняти взаємопов’язані соціальні, економічні та екологічні потреби. Така взаємопов’язана співпраця трьох основних рушійних сил – політиків (влади), бізнесових кіл та громадських організацій дістала назву «потрійна холістична спіраль розвитку».

«Порядок денний на XXI століття» є важливим міжнародним документом, беручи до уваги, що його текст схвалили уряди 178 держав. Проте, текст не виглядає настільки чітким та логічним, як на це сподівалась Комісія Брунтланд.

Такий результат є наслідком тривалих переговорів та багаторазових компромісних узгоджень.

Рис. 2.1. Гро Гарлем Брунтланд, Голова комісії ООН з питань довкілля та розвитку

Концепція сталого розвитку заклала основу для економічної співпраці країн, яка має забезпечити людство якісними умовами проживання. «Порядок денний на ХХІ століття» відображає консенсус, досягнутий країнами на саміті Ріо-92. Відповідальність за його успішне впровадження лягає, передусім, на уряди. Вирішальне значення для досягнення цієї мети мають національні стратегії, плани, та політика.

2.1. ПОРЯДОК ДЕННИЙ НА ХХІ СТОЛІТТЯ

«Порядок денний» є *рамковою угодою*, в якій зроблено спробу задовольнити потреби усіх людей та країн через визначення загальних цілей як у сфері екології, так і у сфері розвитку людства – досягнення економічного зростання та соціального прогресу. **Мета документу** – підготувати світ до

розв'язання проблем, з якими він зустрінеється у XXI сторіччі. Координація зусиль окремих держав має відбуватися під егідою ООН та за участю, неурядових організацій та інших соціальних груп населення.

Важливим успіхом Ріо-92 було усвідомлення учасниками необхідності подолання бідності на планеті. Це мислиться зробити шляхом забезпечення бідним більш широкого доступу до ресурсів, для стабілізації їх життєвого рівня. Стратегії розвитку повинні передбачати розв'язання комплексу проблем зростання населення, захисту їх здоров'я, відтворення екологічних систем, передачі нових технологій, раціонального використання та доступу до ресурсів.

Якщо економічний розвиток має бути самодостатнім, він не може нехтувати *екологічну напруженість*, або будуватись на основі знищення природних ресурсів. Він не може досягти мети без одночасного розвитку соціальних ресурсів. Подальший розвиток потребує трансформації існуючої індустріальної бази та розвитку і впровадженню більш дружніх до природи технологій. Такий розвиток має брати до уваги потреби усіх живих, і їх права на однакову якість життєвого простору і доступу до ресурсів. Він має підтримувати чесний розподіл між усіма людьми, щоб кожен міг мати однакові життєві стандарти та однаковий рівень доступу до ресурсів і якості життя.

«Порядок денний» складається з преамбули, чотирьох розділів, розбитих на 40 глав.

Преамбула. Преамбула документу засвідчує наявність проблем, які існують між країнами Півночі і Півдня, увічнення диспропорції як між країнами, так і у межах окремих країн. Констатуючи наявність злиднів, голоду, погіршення здоров'я населення і неграмотності, погіршення стану екосистем, від яких залежить добробут націй, вона орієнтує на комплексний шлях розв'язання цих проблем через покращання якості довкілля. У преамбулі підкреслюється, що жодна країна на даному етапі розвитку не спроможна добитися цього самотужки. Тільки спільним зусиллями – на основі глобального партнерства можна добитися

успіху. У преамбулі визнається, що забезпечення сталого розвитку є обов'язком в першу чергу національних урядів, які мають спрямовувати зусилля суспільства на розробку національної програми, плануванні заходів та політики їх впровадження.

2.1.1. Соціальні та економічні аспекти

Розділ I. Цей розділ має 7 глав, присвячених соціальним та економічним проблемам. Тут робиться наголос на вироблення спільної економічної політики та розбудову міжнародних економічних відносин для пожвавлення та прискорення світового розвитку. Відповідна екологічна політика має бути визначена на національному рівні, а вирішальна роль має належати сприятливим міжнародним економічним відносинам.

Розглядаються фактори, які спричиняють навантаження на довкілля: бідність та зовнішній борг країн, що розвиваються, структури виробництва та споживання, які не відповідають концепції сталого розвитку, демографічний вибух та структура міжнародної економіки. Основою для діяльності вважається відкрита, справедлива, надійна, недискримінаційна і передбачувана **багатостороння система торгівлі**, вигідна для всіх торгових партнерів.

Протягом останніх десятиліть країни, що розвиваються виплатили по борговим зобов'язанням більше грошей, ніж одержали у вигляді зовнішньої допомоги. Для того, щоб подолати негативні наслідки такої допомоги, треба розробити міжнародну стратегію. Світ повинен надати фінансову допомогу країнам, що розвиваються та знайти шляхи як зменшити їх зовнішній борг.

Боротьба із злиднями – багатопланова проблема, яка має як національний так і міжнародний характер. Кожній країні потрібна власна програма подолання голоду, неграмотності, поганого медичного обслуговування, тиску демографічних проблем. Політика держави має бути зосереджена на забезпеченні можливостей громадян більше заробляти собі на життя, розбудови ринку праці, наданню більшої відповідальності місцевим громадам, неурядовим організаціям та жінкам.

Увага суспільства має бути націлена на зміну структур споживання і виробництва. Марнотратство та надмірні амбіції найбільш багатой частини суспільства лягають тягарем на довкілля в той самий час, коли більша частина людства не має змоги забезпечити себе харчовими продуктами, житлом, медичним обслуговуванням та освітою.

Необхідно забезпечити сталість структур споживання та раціональне використання ресурсів. Вартість виробленої продукції повинна враховувати вартість природних ресурсів. Треба шукати шляхи забезпечення економічного розвитку із одночасним зменшенням ємності енергії сировини та відходів на одиницю продукції.

Країнам треба забезпечити врахування демографічних тенденцій при розробці національної політики у галузі довкілля і розвитку, ув'язати їх із потребами у первинному медичному обслуговуванні, боротьбі із інфекційними захворюваннями, захистом вразливих груп населення.

В промислово-розвинених країнах стан населених пунктів, який постійно погіршується має бути покращеним за рахунок розвитку житлового будівництва, водопостачання, каналізації та поліпшення соціально – економічних та екологічних умов проживання міського населення.

2.1.2. Збереження та раціональне використання ресурсів

Розділ 2. У другому розділі, який складається із 14 глав, ми знаходимо перелік тих заходів, які значною мірою пов'язані з соціально-екологічними (геоекологічними) проблемами, зокрема, раціонального використання земельних ресурсів, виснаження родючих ґрунтів, опустелювання та збереження вразливих екосистем, заходами, що запобігають забрудненню повітря та води, захисту океанів та морів, збереження ресурсів питної води, рибних ресурсів, а також питаннями збереження біорізноманіття. Значна увага приділена проблемам безпечного поводження з токсичними відходами, хімікатами та радіоактивними матеріалами.

Захист атмосфери є широким спектром діяльності, який включає проблеми, пов'язані зі зміною клімату, транскордонних забруднень, руйнуванням озонового шару, розвитку енергетики, енергоефективності та транспортних сполучень. Транспорт - суттєвий фактор економічного та соціального розвитку, потреба у ньому постійно буде зростати. Урядам слід розробляти більш ефективні транспортні системи, мережі доріг, розробляти стратегії транспортного планування.

Використання земельних ресурсів та комплексне територіально-просторове планування і управління важливий шлях досягнення сталого розвитку регіонів.

У розділі 2 записано, що для розв'язання проблем довкілля та подальшого сталого розвитку, держави постановили створити нову форму партнерських стосунків, яка зобов'язує спрямовувати свої зусилля на створення більш ефективної і справедливої світової економіки. На даний час все більше говорять про неефективність лінійної моделі та необхідності переходу до «циркулярної», або «кругової» економіки, яка базується на введенні у обіг вторинних ресурсів, одержаних шляхом перероблення відходів.

Уряди визнають, що нові елементи міжнародної економічної співпраці впроваджуються заради досягнення безпечних і стабільних природних умов проживання. Тому уряди мають вести конструктивний діалог з питань, що знаходяться на перетині галузей екології, торгівлі та розвитку для забезпечення консенсусу на міжнародному рівні та в рамках національної політики кожної з країн.

2.1.3. Посилення ролі основних груп населення

Розділ 3. У третьому розділі міститься 10 глав, які охоплюють суспільні ролі великих груп населення. Жінки, комерційні структури, профспілки, фермери, діти, молодь, представники корінного населення, науковці, органи місцевої влади та неурядові організації — всі вони є рушійними силами у досягненні сталого розвитку.

2.1.4. Засоби реалізації

Розділ 4. Останній розділ “Порядку денного” присвячено методам реалізації концепції сталого розвитку. У ньому обговорюються фінансові ресурси та механізми доступу до фінансування, надається інформація про способи прийняття рішень, механізми поширення екологічно чистих технологій. Окреслені проблеми міжнародної співпраці, міжнародні угоди та правові механізми їх реалізації. Важливе місце займає наука в цілях сталого розвитку, сприяння освіті, інформуванню населення і підготовці кадрів.

2.2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Піклування про майбутнє планети і людства займає центральне місце у концепції сталого розвитку. У міжнародному правовому полі можна виділити групу угод, які закріплюють права людини на сприятливе довкілля та ощадний розвиток. *Стокгольмська декларація* (1972) проголошує, що природні ресурси планети мають бути збережені для теперішнього й майбутнього поколінь. Заощадження ресурсів має бути ретельно спланованим.

Друга група принципів проголошує суверенне право держав на використання природних ресурсів. Особливо яскраво це положення відображає принцип 21 Стокгольмської конференції ООН (1972), у яких закріплене право держав добувати власні ресурси у відповідності зі своєю національною політикою. Держави приймають ефективні законодавчі акти в області охорони довкілля. Однак стандарти, застосовувані одними країнами, можуть бути недоречними, необґрунтованими з економічних та соціальних міркувань. (зокрема, в країнах, що розвиваються).

Значна група принципів щодо охорони довкілля передбачає тісне й ефективне міжнародне співробітництво. Принцип 12 Декларації Ріо спонукає держави до співпраці для створення сприятливої й відкритої міжнародної економічної системи, яка б стимулювала економічне зростання та сприяла досягненню до 2030 року Цілей сталого розвитку в усіх країнах.

Відповідно до Принципу 10 Декларації Ріо, екологічні питання вирішуються найбільш ефективним образом за участі всіх зацікавлених Сторін. Держави розвивають і заохочують участь населення у прийнятті рішень шляхом широкого надання інформації та громадських обговорень. Забезпечується ефективна можливість використання судових і адміністративних процедур, включаючи відшкодування й кошти судового захисту.

Окрема група принципів встановлює зобов'язання країн щодо охорони довкілля у випадках збройних конфліктів. Війна неминуче впливає на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, забезпечувати захист довкілля під час збройних конфліктів, і при необхідності співробітничати у в питаннях подальшого розвитку.

Процес удосконалення правових норм з регулювання охорони довкілля, вийшов у 90-х роках на новий рівень. З урахуванням рекомендацій і принципів, викладених у документах Ріо- 92, провідні країни світу прийняли та впроваджують Національні програми з охорони довкілля та соціально-економічного розвитку. Кожна держава, реалізуючи власне право на впровадження національної системи захисту довкілля, має дотримуватись при цьому загальновизнаних принципів та норм сучасного міжнародного екологічного права.

Принцип «екологічного імперативу» виник із загостренням проблеми перенесення забруднень за межі території однієї держави на великі відстані (трансграничні забруднення), а також непомірно високого навантаження промислових технологій на природу. Важливого значення набуває у XXI столітті дотримання таких фундаментальних принципів, як повага державного суверенітету, суверенна рівність держав, територіальна недоторканність і цілісність, співробітництво та міжнародно-правова відповідальність. З цих базових принципів виходять всі договори по захисту довкілля.

2.2.1. Спеціальні принципи

Екологічна безпека як принцип міжнародного права почала формуватися протягом останніх 50 років. Контроль за дотриманням міжнародних угод щодо охорони довкілля передбачає створення розгалуженої системи міжнародного контролю та моніторингу якості довкілля. Він зобов'язує держави вживати всі необхідні заходи для збереження та підтримки якості довкілля та раціонального управління природними ресурсами.

Захист екосистем Світового океану зобов'язує держави впроваджувати необхідні заходи щодо запобігання, скорочення та контролю забруднень морського середовища від усіх можливих джерел. Це означає не переносити забруднення з одного району в інший, не перетворювати один вид забруднення в інший; забезпечувати заходи, які запобігають нанесення збитків морському середовищу інших держав а також поширення забруднень внаслідок інцидентів. Найбільше ґрунтовно цей принцип відбитий у Конвенції ООН з морського права (1982 р.) та Конвенції зі збереження біорізноманіття (1992 р.)

Заборона міжнародної торгівлі рідкісними та зникаючими видами. Одна з розгалужених форм міжнародної екологічної злочинності - це торгівля продуктами дикої природи, що обумовлює зростаюче вимирання біологічних видів. Вашингтонська конвенція (CITES), зокрема, забороняє міжнародну торгівлю приблизно 900 видами тварин і рослин, яким загрожує вимирання та обмежує торгівлю приблизно 29 тис. інших видів, яким загрожує небезпека знищення.

Заборона військового впливу на природне середовище відбиває обов'язок держав впроваджувати всі необхідні заходи для ефективної заборони використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки. Як норма він закріплений у Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1977 р.).

Неприпустимість радіоактивного зараження довкілля охоплює як військові, так і мирні галузі використання ядерної енергетики і регламентується угодою про заборону радіоактивного зараження атмосфери, космічного простору та дна Світового океану.

Неприпустимість завдання трансграничних збитків. Даний принцип забороняє такі дії держав які наносили б збиток іноземним національним системам довкілля та районам загального користування. Впливаючи із фундаментального принципу поваги державного суверенітету, цей принцип міжнародного екологічного права накладає певні обмеження на дії держав на власній території і має на увазі відповідальність держав за нанесення екологічних збитків екосистемам інших держав та районів загального користування.

Неприпустимість міжнародної екологічної злочинності - відбиває глобальний і надзвичайно гострий характер міжнародних проблем захисту довкілля. Елементами цього принципу можна вважати обов'язок держав здійснювати військово-політичну й економічну діяльність таким способом, який забезпечує збереження адекватного стану довкілля.

2.3. ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНА - 2030

Основою для впровадження інноваційних перетворень в Україні у напрямі сталого розвитку є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Глобальні Цілі Сталого Розвитку (ЦСР) були затверджені у 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку. Вони встановлюють власні показники розвитку і включають 17 цілей і 169 конкретних завдань, які мають бути досягнуті до 2030 року і яких на сьогодні дотримуються всі країни світу.

ЦСР-2030 вибудовують в Україні нову систему взаємоузгоджених управлінських заходів за економічним, соціальним та екологічним (природоохоронним) вимірами. Вони спрямовані на формування суспільних відносин на засадах довіри, солідарності, рівності поколінь і безпечного довкілля.

«Для досягнення ЦСР на національному рівні Україна здійснюватиме нові програми і проекти, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість. ЦСР служитимуть в якості загальної основи для подальших перетворень в Україні», - зазначив Президент України Петро Порошенко на Саміті ООН з Порядку денного в галузі розвитку, в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. ЦСР-2030 мають забезпечити інтеграцію зусиль щодо економічного зростання, прагнення до соціальної справедливості і раціонального природокористування.

Загалом, навіть побіжний погляд дозволяє знайти серед 17 ЦСР- 2030 принаймні три досягнення, які мають відбуватись на основі теорії та методології географічної науки. Це стосується цілей забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів; захисту та відновлення екосистем суходолу та сприяння їх раціональному використанню; вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками.

2.4. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Концепція сталого розвитку базується на поєднанні вирішення екологічних та економічних проблем, створенні умов розв'язання цих проблем на національному, регіональному та місцевому рівнях. Вона передбачає створення системи заощадливого ставлення до довкілля, стратегію екологічної безпеки через розробку та включення міжнародних правових та економічних механізмів природокористування.

У вступній частині глави 2 “Порядку денного” записано: “Для розв'язання проблем навколишнього середовища і розвитку держави постановили створити нову форму партнерських стосунків. Ця форма стосунків зобов'язує всі держави здійснювати постійний конструктивний діалог, що визначається необхідністю створення більш ефективної і справедливої світової економіки, враховуючи все більшу взаємозалежність співтовариства націй і той факт, що сталий розвиток

повинен стати пріоритетним питанням порядку денного міжнародного співтовариства”.

Оскільки природне довкілля не визнає державних кордонів, екологічні прорахунки локального характеру (в певній країні) насправді завдають шкоди сусіднім державам і негативно впливають на глобальну економіку. Шлях, який пройшли розвинені країни для розвитку власних економік неможливо повторити країнам, що знаходяться в перехідному періоді або слаборозвиненим країнам. Обмеженість ресурсного потенціалу та доступу до сучасних технологій закріплюють нерівність країн Півночі та країн Півдня. Це і є основою суперечностей між економічно розвиненими та бідними країнами третього світу.

Спроби врегулювати ці суперечності шляхом створення фінансових установ для надання позик бідним країнам щодо до розв’язання екологічних проблем підсилюють цю залежність. Країни третього світу попадають у фінансову пастку з якої не можуть вибратись, витрачаючи значні суми ВВП на обслуговування фінансового боргу. Сучасне світове господарство і природні ресурси планети необхідно розглядати як єдину глобальну еколого-економічну систему. Метою соціально-економічної політики урядів і стратегічними цілями всіх міжнародних організацій повинно бути досягнення збалансованого «сталого» природокористування, яке вимагатиме переходу від лінійної до кругової, «циркулярної» економіки, що вимагає радикальних змін у стосунках суспільства з природою.

Сталий розвиток є синтетичною концепцією, котра має тенденцію до філософських узагальнень, що інколи сприймається як глобальний закон вищої дії. З позиції географічних наук, ключовим фактором взаємин між суспільством і природою є процес природокористування. Особливості використання природних ресурсів на всіх рівнях – від глобального до локального, визначають можливості забезпечення рівноваги між споживанням і відновленням, необхідним для подальшого розвитку економіки і виживання людства.

Ощадне використання природних ресурсів, перехід від лінійної до циркулярної економічної моделі розвитку можливі тільки за умови глибокого вивчення законів розвитку природи, оскільки Закони природи існують незалежно від нашого ставлення до них.

Міжнародні угоди, конвенції та меморандуми мають статус законів, за якими живе глобальна спільнота, які формально закріплюють за країною певні права та обов'язки. Проте, вони можуть суттєво трансформуватися. Події останніх п'яти років, коли Росія спровокувала військовий конфлікт з Україною, показали, що норми міжнародного права можуть бути порушені, проігноровані або просто переглянуті на власну користь окремої держави.

Людство встановлює норми суспільного життя виходячи із стану свідомості країн, національних спільнот, сприйнятих форм моралі та етики суспільної поведінки. Міжнародні екологічні угоди мають здебільшого рекомендаційний характер і працюють лише на території тих держав, які засвідчили свою участь у даній угоді ратифікаційними документами. Але ці закони не можуть змінити суті законів природи, або створювати надбудову у вигляді законів вищої дії.

Серйозним недоліком тривалий час була відсутність затвердженої Стратегії сталого розвитку України. Без прийняття цього основоположного документа неможливий стабільний прогрес за всіма складовими сталого розвитку - екологічною, економічною, соціальною і культурологічною. Наразі Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року затверджені Указом Президента України. Цілі сталого розвитку є орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів. Особливо важливою ланкою є впровадження індикаторів сталого розвитку, що дозволить перейти до моніторингу та оцінки постійного набору кількісних параметрів, а відповідно – перейти до практики розвинених країн світу.

2.4.1. Екологічна Конституція Землі

Абсолютна більшість держав ще не оцінила належним чином екологічної загрози, яка несе людству катастрофічні наслідки. Саміт ООН у Йоганнесбурзі (2002 р.) констатував незадовільне виконання положень «Порядку денного на XXI Століття», прийнятого на попередній конференції “Ріо-92”. Це пов’язано з юридично необов’язковим характером документів Ріо-92, невисоким загальним рівнем екологічної свідомості та браком належних економічних і технічних ресурсів країн з перехідною економікою та тих, що розвиваються.

На думку українських вчених (Туниця, Дробноход, Білявський, Підліснюк) Екологічна Конституція Землі могла би стати основою піраміди міжнародного екологічного права, бути консолідуючим документом усіх раніше вироблених міжнародних природоохоронних актів і сприяти формуванню системи нових міжнародних правових угод у кожній окремій сфері природоохоронної діяльності. Такий глобальний рамковий документ мав би поєднати у собі загальні міжнародно-правові норми для створення системи конкретних угод, які б стали засобом виконання рішень Конференції Ріо - 92. У ньому можуть бути визначені екологічні імперативи та пріоритети співпраці в охороні довкілля а також реальні матеріальні та технологічні можливості попередження і подолання загроз XXI століття.

Практично всі конституції держав, прийняті або переглянуті після 1972 р., закріплюють право людини на сприятливе довкілля. Так, ст. 50 Конституції України (1996 р) вказує, що кожний громадянин має право на безпечне для життя і здоров’я **довкілля** і на відшкодування заподіяного порушенням цього права шкоди. Крім того, Конституція України гарантує кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Пряме відношення до конституційних екологічних прав мають право кожного на безпечні, належні і здорові умови праці (ч. 4 ст. 43 Конституції України), а також право на охорону здоров’я, медичну

допомогу і медичне страхування (ст. 49 Конституції України). Однак ці права виходять за межі тільки екологічних прав.

Ідея створення всеосяжного правового документу глобальної екологічної безпеки який би заклав основу для подальшого економічно збалансованого розвитку офіційно проголошена Україною на міжнародному рівні. Вона складається з двох взаємопов'язаних частин – утвореного міжнародного правового акту — **Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ)** та створення в системі ООН відповідних організаційних структур для контролю за дотриманням її норм — Ради Екологічної Безпеки, Міжнародної Екологічної Організації, Міжнародного Екологічного Суду, Міжнародної Екологічної Поліції та Міжнародного Екологічного Банку.

Останнім часом близькі за змістом ідеї звучать також від інших країн, зокрема, ФРН, Бразилії, Сінгапуру, Південної Африки та інших. На жаль, в багатьох країнах світу формуванню нових принципів щодо раціональних норм суспільного споживання та виваженої політики щодо охорони довкілля поки що приділяється недостатня увага.

2.5. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які глобальні екологічні проблеми вам відомі.
2. Визначте об'єктивні фактори, які сприяють розвитку міжнародного співробітництва у сфері охорони геосистеми планети.
3. Дайте визначення понять «екологія», «гео-екологія», «довкілля», «навколишнє середовище», «природне середовище», «міжнародне екологічне право».
4. Що становить предмет і об'єкт глобальних екологічних угод?
5. Визначте особливості міжнародного права навколишнього середовища як галузі міжнародного права.
6. Роль і завдання Комісії Брунтланд у становленні концепції сталого розвитку
7. Що означає «сталий розвиток» суспільства
8. Опишіть суть концепції сталого розвитку, головні принципи

9. У чому полягає вагомість документу «Порядок денний на ХХІ століття».
10. Що мають зробити країни для досягнення цілей сталого розвитку
11. Чиїм обов'язком є забезпечення сталого розвитку, як передбачено у «Порядку денному»
12. Що стало основою для розроблення Цілей Сталого Розвитку для України
13. Дайте опис процесу «Довкілля для Європи»
14. Ідея створення, мета та завдання Екологічної Конституції Землі.

РОЗДІЛ 1. СТАН СВІТУ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ.

ТЕМА 3. РОЛЬ ООН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ.

3.1. СИСТЕМА ООН. ФУНКЦІЇ І ПОВНОВАЖЕННЯ

Організація Об'єднаних Націй (ООН) є центром вирішення проблем, з які стосуються безпеки виживання усього людства. Ця діяльність здійснюється спільними зусиллями більш 30 зв'язаних з нею організацій, що складають систему Організації Об'єднаних Націй. ООН і інші організації її системи ведуть щоденну копітку роботу з сприянню дотриманню прав людини, охороні довкілля, боротьбі з хворобами і скороченню масштабів бідності.

Загострення економічних проблем в світі спонукало ООН до розробки заходів щодо охорони довкілля. Світовий океан, повітряний простір, Антарктида були визначені як спільне надбання людства, охорона якого має бути справою усіх народів світу. Для координації зусиль в сфері екології утворено спеціальну Програму з довкілля — ЮНЕП.

ООН має шість головних органів: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат. Див. Додаток 1.

Генеральна Асамблея (ГА ООН) - головний орган, який складається з представників усіх держав-учасниць. ГА ООН остаточно затверджує всі міжнародні конвенції, визначає політику та програму ООН, затверджує бюджет, влаштовує конференції ООН.

Секретаріат - основний орган системи ООН, який займається міжнародними економічними та соціальними питаннями розробки програм у галузі науки й техніки; збору, аналізу та розповсюдження даних міжнародної

торговельної, транспортної, промислової та будівельної статистики; підготовки стандартів і статистичних класифікацій.

Рада Безпеки - несе відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки (складається з п'ятнадцяти учасниць, з них п'ять - постійних та десять країн-учасниць, які обираються Генеральною Асамблеєю кожні два роки).

Міжнародний суд (м. Гаага) - головний юридичний орган, який приймає рішення та ухвалює консультаційні висновки щодо спірних питань міжнародного розвитку.

Рис. 3.1. Структурна будова системи ООН.

3.1.1. Функції та повноваження окремих органів ООН

Генеральна Асамблея ООН. Відповідно до Статуту ООН, Генеральна Асамблея (ГА) ООН складається із всіх членів ООН, яких у даний час налічується 189. ГА ООН має повноваження надавати рекомендації Раді Безпеки або державам-членам з будь-яких питань, які можуть сприяти міжнародному співробітництву в області економічного і соціального розвитку, культури, освіти, охорони здоров'я, прав людини й основних свобод.

ГА ООН має повноваження розглядати загальні принципи співробітництва в питаннях підтримки міжнародного миру й безпеки, у тому числі в питаннях роззброювання і надавати відповідні рекомендації; обговорювати будь-які питання, що стосуються підтримки міжнародного миру та безпеки; сприяти міжнародному співробітництву в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, культури, освіти та охорони здоров'я.

Важливою гуманітарною ціллю є забезпечення прав людини. Для координації зусиль ООН в цій області в складі Секретаріату є пост Верховного Комісара з прав людини. Серед гуманітарних програм ООН є також програми боротьби з наркотиками і курінням, боротьби із СНІДом тощо.

Рис. 3.1. Зал засідань ГА ООН <http://www.un.org/russian/ecosoc/index.html>

Рада безпеки ООН. Рада Безпеки несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. Рада складається з 15 членів, п'яти постійних: Великобританія, Китай, США, Росія², Франція і десяти непостійних

² Росія успадкувала місце у Раді Безпеки після розпаду СРСР.

членів, які обираються на два роки за географічною ознакою. П'ять з десяти непостійних членів переобираються щороку.

Кожен член Ради має один голос. Для прийняття рішень з питань діяльності ООН потрібно дев'ять голосів, включаючи голоси всіх п'яти постійних членів Ради. Голову Ради Безпеки ООН призначають за алфавітом кожен місяць.

Рис. 3.2. Зал засідань Ради Безпеки ООН .

<http://www.un.org/russian/ecosoc/index.html>

Якщо суперечка приводить до бойових дій, Рада прагне якомога швидше покласти їм край. Вона направляє миротворчі загони ООН для послаблення напруженості в районах конфліктів, роз'єднанню військ ворогуючих сторін і пошуку шляхів мирного врегулювання. Рада може ухвалювати рішення щодо вживанні примусових заходів, введення економічних санкцій (наприклад, торговельного ембарго) або здійснення колективних воєнних дій.

Право вето. П'ять постійних членів Ради мають право на «вето» над основними питаннями, але не щодо процедурних резолюцій чим дозволяє постійному члену Ради блокувати прийняття рішень, але не дозволяє блокувати обговорення самої резолюції, навіть коли вона не є прийнятною для нього. Наразі

Росія активно користується правом «вето» для блокування роботи Ради безпеки щодо оцінки збройного конфлікту в Україні.

Тенденція перетворення ООН на світовий наднаціональний орган відбувається непросто, долаючи опір урядів, політичних рухів і суспільних груп. Вона поки ще не стала світовим урядом, але така модель ООН розглядається багатьма політиками й науковцями. Сьогодні актуальною проблемою є залучення до участі в системі ООН не тільки урядів, але й усіх елементів громадянськості: громадян та їх організацій, ділових кіл, науково-дослідних закладів, засобів масової інформації.

Економічна і Соціальна Рада ООН. Рада складається з 54 членів ООН, яких обирає ГА. Вона може ініціювати дослідження в економічних, соціальних сферах, культури, освіти та охорони здоров'я.

Рис. 3.3. <http://www.un.org/russian/ecosoc/index.html>

Рада уповноважена надавати рекомендації ГА, країнам-членам ООН та зацікавленим установам по кожному із цих питань. Економічна й Соціальна Рада в своїй діяльності користується рекомендаціями ГА. Вона уповноважена

погоджувати діяльність спеціалізованих установ ООН за допомогою консультацій з ними.

3.1.2. Програми і фонди підпорядковані ГА ООН

У світі існує значна кількість міжнародних екологічних організацій, які зосереджують свою діяльність на глобальних екологічних проблемах, проводять наукові дослідження щодо впливу людини (суспільства) на клімат, атмосферу, гідросферу, ґрунти та біоту. Вони вивчають наслідки забруднення довкілля, виснаження ресурсів, демографічні та соціальні проблеми, пов'язані із втратою якості довкілля. Переважна більшість таких організацій зосереджена в структурі ООН.

Програма ООН з охорони довкілля (ЮНЕП). ЮНЕП є основним органом ООН у галузі охорони довкілля. Вона виконує роль провідного глобального природоохоронного органу, визначає норми міжнародного екологічного права, забезпечує охорону довкілля на загальносвітовому рівні. Як згадувалося вище, ЮНЕП була заснована на Стокгольмській конференції ООН 1972 р. Відповідно до цієї резолюції, Рада керуючих ЮНЕП складається з 58 членів і виконує наступні основні функції й обов'язки:

- сприяє міжнародному співробітництву в області охорони довкілля;
- здійснює загальне управління політикою, координує програми з охорони довкілля в рамках системи ООН;
- готує огляди, доповіді про стан довкілля в рамках ООН;
- проводить моніторинг стану довкілля у світі;
- сприяє розширенню ролі міжнародних наукових і інших професійних співтовариств у накопиченні інформації в області охорони довкілля;
- наглядає за розвитком національної й міжнародної політики в області довкілля;
- наглядає і затверджує програми, що фінансуються Фондом довкілля.

Рада управляючих ЮНЕП представляє доповіді ГА ООН через Економічну й Соціальну Раду. Асамблея розглядає й робить рекомендації з окремих природоохоронних питань, включаючи міжнародні процеси в області охорони довкілля. До числа питань, що розглядаються віднесені наступні: посилення міжнародних документів, пов'язаних з якістю довкілля і сталим розвитком, зміна клімату, Конвенція про біологічне різноманіття, Конвенція по боротьбі з опустелюванням, пом'якшення впливу явища Ель-Ниньо, океани й морське право, космічний простір, Антарктика й екологічні норми відносно окремих аспектів роззброювання.

Стрижневими елементами оновленої ЮНЕП були визначені наступні:

- аналіз стану глобального довкілля й оцінка глобальних і регіональних екологічних тенденцій, надання консультацій по основних напрямках діяльності, завчасне попередження про екологічні загрози, а також активізація розвитку міжнародного співробітництва;
- стимулювання розвитку міжнародного права у сфері охорони довкілля, включаючи взаємодію між існуючими міжнародними конвенціями;
- дотримання міжнародних угод в області довкілля й заохочення спільної діяльності за рішенням виникаючих екологічних проблем;
- зміцнення своєї ролі в забезпеченні координації природоохоронної діяльності в рамках системи ООН;
- підвищення поінформованості й взаємодії всіх суспільних груп, здійснення функцій сполучної ланки між науковими колами й директивними інстанціями на національному й міжнародному рівнях;
- надання допомоги в розробці політики й консультативних послуг по ключових питаннях інституціонального будівництва урядам і іншим відповідним інститутам.

Програма розвитку ООН (ПРООН, UNDP) ПРООН - створена в 1965 році і є найбільшою та найпотужнішою організацією, яка фінансує багатогалузеву

економічну й технічну допомогу. Мета ПРООН - надання допомоги країнам, що розвиваються, для прискорення їх економічного та соціального розвитку; сприяння в досягненні вищого рівня життя. ПРООН є багатостороннім механізмом ООН з надання субсидій на цілі сталого розвитку людського потенціалу, здійснює свою діяльність у 174 країнах.

ПРООН допомагає країнам, що розвиваються фінансувати проекти і програми, які захищають довкілля через програму малих грантів Глобального екологічного фонду (ГЕФ). Ці установи підтримують проекти, пов'язані зі збереженням біорізноманіття, охороною міжнародних вод, захисту земель, зміни клімату, витончення озонового шару та обмеження впливу стійких органічних забрудників. Діяльність ПРООН в Україні розпочалась після укладення Угоди між Урядом України та ООН про відкриття Представництва ООН в Києві. Угоду між урядом України та ПРООН було підписано у червні 1993 року.

Глобальний екологічний фонд (ГЕФ). ГЕФ є фінансовою установою, створеною в 1991 році. Рада ГЕФ складається з 32 представників держав-членів ООН. Рада збирається раз на два роки для розгляду політики, проектів та планів діяльності.

Енергетика та якісне довкілля мають найважливіший вплив на сталий розвиток. Бідні країни страждають від деградації довкілля та відсутності доступу до чистих і доступних технологій в галузі енергетики. Ці питання є такими ж глобальними, як зміна клімату, втрата біорізноманіття та руйнування озонового шару.

Програма Хабітат. Програма ООН з розвитку населених пунктів (Хабітат) є установою, яка сприяє розвитку екологічно стійких міст з метою забезпечення належного житла для всіх. Це передбачено ГА ООН і затверджено Ванкуверською Декларацією по населених пунктах, Порядку денному Хабітат та Стамбульською декларацією. Бюджет агентства складається з чотирьох основних джерел - у вигляді внесків багатосторонніх і двосторонніх партнерів, цільових внесків від

урядів та інших партнерів, включаючи місцеві органи влади та фонди, і близько 5 % від. регулярного бюджету ООН.

Комісія ООН зі сталого розвитку. Комісія зі сталого розвитку складається із представників 53 держав, що обирають Економічною й Соціальною Радою із числа членів ООН і членів її спеціалізованих установ. Відповідно до рекомендації Генеральної Асамблеї Комісія має наступні функції:

- стежити за прогресом у реалізації “Порядку денного на XXI століття” в рамках системи органів ООН, що опікуються питаннями довкілля й розвитку, у тому числі фінансовими;
- розглядати інформацію, надавану урядами;
- оцінювати прогрес у питаннях, зазначених у “Порядку денному”, включаючи надання фінансових ресурсів і передачі технологій;
- регулярно проводити огляд і оцінку прогресу в області досягнення цільового показника ООН для офіційної допомоги з метою розвитку, що становить 0,7 відсотка валового національного продукту розвинених країн;
- створення потенціалу, інформаційних мереж, цільових груп і інших механізмів, покликаних сприяти взаємної координації питань з довкілля й розвитку на регіональному й суб-регіональному рівнях.

Комісія проводить щорічну сесію для обговорення питань, що стосуються сталого розвитку, на основі своєї багаторічної програми роботи.

3.2. ОРГАНІЗАЦІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ООН

[ВМО \(Всесвітня метеорологічна організація\)](#) - заохочує наукові дослідження, пов'язані з вивченням атмосфери Землі і кліматичних змін, і сприяє всесвітньому обмінові метеорологічними даними.

[ВООЗ \(Всесвітня організація охорони здоров'я, WHO\)](#) - координує здійснення програм, націлених на вирішення проблем охорони здоров'я і

досягнення всіма людьми максимально можливого рівня здоров'я. Веде роботу по таким напрямкам, як імунізація, санітарна освіта і постачання основних лікарських засобів.

ЮНЕСКО (Організація ООН з питань освіти, науки та культури) – заснована у 1946 році, число країн-членів 148. ЮНЕСКО сприяє розвитку культури, збереженню всесвітньої природної і культурної спадщини, міжнародному науковому співробітництву, забезпеченню волі преси і комунікації. Основними міжнародно-правовими документами ЮНЕСКО є конвенції про охорону культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.); про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.); про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972 р.); про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.), про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) та інші.

За ініціативою України до Всесвітньої мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО були включені українські біосферні заповідники «Чорноморський» (1982 рік), «Асканія-Нова» (1982 рік), «Карпатський» (1992 рік), «Дунайський» (1998 рік), «Ужанський національний парк» (1999 рік) та «Шацький» (2002 рік). Вперше у світі за безпосередньої участі України створено транскордонний румунсько-український біосферний резерват «Дельта Дунаю» (1998 рік) та тристоронній польсько-словацько-український біосферний заповідник «Східні Карпати» (1999 рік).

ЮНІДО (Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку) - заснована у 1967 році, включає 171 державу-учасницю. Мета діяльності ЮНІДО - координація промислового розвитку в системі ООН; сприяння промислового розвитку та співробітництву на глобальному, регіональному, національному та галузевому рівнях; сприяє промислового розвитку країн, що розвиваються, шляхом надання технічної допомоги і консультативних послуг і підготовки кадрів.

ІКАО (Міжнародна організація цивільної авіації) - установлює міжнародні норми, необхідні для забезпечення безпеки, надійності й ефективності повітряного сполучення, і виступає в ролі координатора міжнародного співробітництва у всіх **областях**, зв'язаних з **цивільною** авіацією.

ІМО (Міжнародна морська організація, ММО) - заснована у 1958 році, включає 166 держав. ММО реалізує співпрацю та обмін інформацією між країнами з технічних питань, сприяє встановленню стандартів і **безпеки** морського судноплавства і докладає зусиль щодо запобігання забруднення морів із суден.

МОТ (Міжнародна організація праці) - розробляє політику і програми, **спрямовані** на поліпшення умов праці і підвищення рівня зайнятості, і встановлює міжнародні трудові стандарти, **використовувані** країнами усього світу.

МФСР (Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку) - **займається** мобілізацією фінансових ресурсів з метою збільшення **виробництва** продовольства і поліпшення стану справ **з харчуванням** бідних груп населення в країнах, що розвиваються.

ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) - заснована у 1945 році, включає 184 держави. Мета - сприяння розвитку підприємств переробки, збуту та розподілу продовольчих та сільськогосподарських товарів; підвищення рівня життя сільського населення; здійснення програм технічного співробітництва.

Група Світового банку (WB) - **надає** позики і технічну допомогу країнам, що розвиваються, з метою скорочення масштабів убогості і сприяння стійкому економічному зростанню.

МВФ (Міжнародний валютний фонд, IMF) - сприяє розвитку міжнародного співробітництва в кредитно-грошовій сфері і забезпеченню

фінансової стабільності і служить постійним форумом для проведення консультацій, надання рекомендацій і надання допомоги по фінансових питаннях.

Глобальний Екологічний Фонд (ГЕФ) - міжнародна фінансова організація, створена за домовленостями між виконавчими директорами Світового банку, ПРООН та ЮНЕП. Діяльність ГЕФ спрямована на покращання стану глобального довкілля шляхом фінансової підтримки національних ініціатив зі сталого розвитку. ГЕФ надає гранти країнам, що розвиваються та країнам з перехідною економікою для реалізації проєктів, пов'язаних з збереженням біорізноманіття; зміною клімату; захисту озонового шару та міжнародних вод; протидія поширенню деградація земель, стійких органічних забрудників.

МАГАТЕ (Міжнародна агенція з атомної енергії, IAEA) - заснована у 1957 році, включає 123 країни. Метою МАГАТЕ є сприяння розвитку атомної енергетики та практичному застосуванню атомної енергії в мирних цілях; здійснення системи контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї; надання інформації з усіх аспектів ядерної науки та технології.

ВТО (Всесвітня туристська організація) - служить глобальним форумом для вирішення програмних питань, пов'язаних з туризмом, і джерелом практичного досвіду в області туризму.

ЮНІТАР (Навчальний і науково-дослідний інститут Організації Об'єднаних Націй) був заснований в 1965 році як автономний орган ООН. Інститут впроваджує програми підготовки кадрів в області багатосторонньої дипломатії та міжнародного співробітництва для акредитованих в Нью-Йорку, Женеві та інших міжнародних центрах дипломатів і державних службовців, що беруть участь в роботі, пов'язаної з діяльністю ООН.

На даний момент програми навчання ЮНІТАР розбиті на два основні блоки: 1) міжнародні питання, мир і безпеку; 2) сталий розвиток і навколишнє середовище (правові аспекти управління заборгованістю і фінансовою діяльністю, управління використанням хімічних речовин і

видаленням відходів, зміна клімату, екологічне право, децентралізоване співробітництво, демократія і управління навколишнім середовищем.

3.2.1. Інші організації

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). ОБСЄ започаткована як політичний консультативний орган, до якого увійшли країни Європи, Центральної Азії та Північної Америки. В січні 1995 року вона набула статусу міжнародної організації. Під егідою ОБСЄ нині відбувається діалог з питань безпеки та переговори щодо контролю над озброєннями, роззброєння та зміцнення довіри й безпеки. ОБСЄ виконує наглядову функцію в зоні військового конфлікту між Україною і Росією на сході України.

Організація Північноатлантичного договору. Північноатлантичний альянс (Вашингтонський договір, НАТО) утворено у Вашингтоні 4 квітня 1949 року. НАТО є міжурядовою організацією, у якій усі держави-члени повною мірою зберігають суверенність і незалежність. Сторонами- засновниками цього альянсу були США, Канада, Великобританія, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Норвегія, Данія, Ісландія і Португалія.

На сучасному етапі зусилля Альянсу спрямовані, передусім, на підтримку міжнародного миру й безпеки, гарантування стабільності й добробуту її країн-членів. Діяльність НАТО зосереджена на таких основних напрямках:

- здійснення миротворчих операцій з метою врегулювання конфліктів;
- боротьба з міжнародним тероризмом, розповсюдженням зброї масового знищення та нелегальним обігом наркотичних речовин,
- впровадження міжнародних освітніх та наукових програм;
- надання гуманітарної допомоги країнам, постраждалим від стихійних лих та техногенних катастроф;
- запобігання торгівлею людьми та дотримання основних прав людини.

Міжнародне право з охорони довкілля наразі стрімко розвивається. Це пояснюється збільшенням числа як юридично обов'язкових, так і юридично необов'язкових міжнародних природоохоронних документів.

3.3. РОЛЬ ООН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БАГАТОСТОРОННІХ УГОД

Основним видом діяльності ООН у третьому тисячолітті є забезпечення основних прав і свобод людини, закріплення їх у міжнародних документах. ООН, як найбільш впливова міжнародна організація, прагне до зміцнення міжнародного правопорядку та поваги до усіх прав людини, визнаних світовою спільнотою. Багато країн не можуть у повному обсязі брати участь у впровадженні міжнародних угод. Вони «...не мають своїх спеціалістів та не володіють необхідними ресурсами, особливо коли для набуття чинності міжнародної угоди необхідні відповідні національні закони». Тому Генеральний секретар ООН закликав усі відповідні установи ООН надавати необхідну технічну допомогу, щоб «кожна держава мала змогу взяти участь у механізмі формування глобального правопорядку».

3.3.1. Статус природоохоронних угод

Більшість багатосторонніх природоохоронних угод мають обов'язкову юридичну чинність. Деякі з них являють собою **рамкові конвенції**, на основі яких можуть бути розроблені механізми впровадження або протоколи, що регламентують діяльність країн - учасників. Інші - є завершеними документами, розвиток яких здійснюється за рахунок прийняття додатків. До текстів протоколів, додатків і додавань можуть бути внесені зміни, шляхом процедури ратифікації на основі рішень Сторін. При визначенні статусу угод ООН враховує три наступних категорії:

- конвенції та угоди, що мають глобальне значення;
- регіональні конвенції, що мають глобальне значення;
- угоди, сфера застосування і географічне охоплення яких значно обмежена.

Багатосторонні угоди, що пройшли стадію ратифікації, здаються на збереження Генеральному секретареві ООН. Функцію депозитарію ратифікованих угод виконує Договірна секція Управління з правових питань ООН. Вона виконує реєстрацію та оприлюднення угод, відповідно до статті 102 Статуту ООН.

Генеральний секретар ООН бере на себе функції депозитарію лише для багатосторонніх угод загальносвітового значення, що приймаються або Генеральною Асамблеєю ООН; та для регіональних договорів, які приймаються у межах регіональних комісій ООН.

Сфери застосування ранніх екологічних угод обмежувалась певними тематичними напрямками, наприклад, окремими видами морської фауни, вибірковими хімічними речовинами або процедурами введення карантину для деяких рослин і тварин та межами конкретного регіону. До найбільш численної групи угод, прийнятих до 1972 р. входять домовленості щодо збереження біорізноманіття та морських екосистем. Ці угоди складають 40% від загальної кількості угод, причому половина з них присвячена регулюванню питань, пов'язаних з охороною морської фауни.

3.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що таке рамкова конвенція, які особливості її впровадження
2. Куди поступають документи міжнародної угоди, які пройшли стадію ратифікації
3. Яка мета багатосторонніх природоохоронних угод, назвіть їх пріоритетні напрями
4. Назвіть число міжнародних угод у сфері охорони довкілля, стороною яких є ЄС
5. Дайте характеристику процесу «Довкілля для Європи»
6. Назвіть шість головних органів у структурі ООН
7. Які функції і повноваження має Генеральна Асамблея ООН
8. Яку головну відповідальність несе Рада Безпеки ООН
9. Яка програма ООН є основним органом у галузі охорони довкілля

10. Яку роль відіграє МАГАТЕ в структурі ООН
11. Що є метою діяльності ЮНЕСКО.
12. Які об'єкти України знаходяться під охороною ЮНЕСКО
13. Чому НАТО входить до списку екологічних організацій

РОЗДІЛ 2. УПРАВЛІННЯ ПЛАНЕТОЮ ЗЕМЛЯ

ТЕМА 4. БАГАТОСТОРОННІ ЕКОЛОГІЧНІ УГОДИ

4.1. МЕТА І ЗАВДАННЯ МІЖНАРОДНИХ УГОД

Міжнародно-правовий захист довкілля наразі виділився у самостійну, специфічну сферу регулювання. Виникнення нових видів діяльності та втручання людини в природу розширюють напрями міжнародно-правового захисту довкілля та пом'якшення наслідків антропогенного втручання. Взаємодія людини із довкіллям супроводжується процесами, які мають сильний географічний вимір. В їх числі зміна клімату, локації, природні небезпеки, ресурси, землекористування, постачання енергії, міграція, урбанізація, бідність та ідентичність.

Характер взаємодії суспільства і природи знаходиться в прямій залежності від способу виробництва і рівня розвитку продуктивних сил, від характеру суспільних взаємовідносин. Створення більш ефективної і справедливої світової економіки, розбудова ринкових відносин та контроль цих процесів через міжнародні установи – є наразі самими актуальними питаннями. Поняття «довкілля» охоплює широке коло елементів природи, пов'язаних з умовами існування людини. Це в першу чергу - жива природа, об'єкти неживої природи - морські та прісноводні басейни, повітряний басейн, ґрунти, навколоземний космічний простір. Наше довкілля – це і об'єкти «штучного» середовища - урбанізовані пейзажі, людські поселення, пам'ятки культури, створені людиною. Це нарешті - інформаційний простір, який охоплює усе живе електромагнітним коливаннями, зоровими та звуковими ефектами.

Міжнародне екологічне співробітництво набуває у ХХІ столітті не тільки політичного і економічного контексту. Значною мірою його розвиток залежить від геополітичного (географічного) виміру, головним напрямом якого можна

вважати забезпечення доступу до природних ресурсів та ощадного їх використання.

Конструктивно-географічний підхід до сучасних проблем збереження людства на планеті приходить на заміну біоцентричним поглядам, які в силу специфіки екологічних дисциплін не враховують антропогенної складової та територіального і акваріального розподілу природних ресурсів.

Реалії XXI століття увиразнили ряд нових проблем, які враховують доступ до геоекологічної інформації, впровадження процедур попереднього інформування про геоекологічні загрози, акцентують увагу на підсилення боротьби з міжнародною екологічною злочинністю, розширюють горизонти науково-технічного та культурного співробітництва у справі захисту довкілля.

Виникає окремий напрям: **освіта для сталого розвитку**, який передбачає формування суспільної поведінки різних соціальних груп населення та участі громадськості в прийнятті важливих рішень. Цей напрям закладається в основу географічної освіти і є характерною ознакою міжнародних угод останнього періоду. Вона дає розуміння ролі і місця людини в глобалізованому просторі, формує суспільну поведінку та відповідальність урядів за подальший розвиток.

Географи, створюючи інформаційні ресурси, аналізуючи їх, отримують нові знання для розуміння стану і розвитку гео-простору. Такі знання про гео-простір формуються давно. Це бази географічних знань, дані дистанційного зондування, гео-зображення, моделі й карти земної поверхні різного формату, он-лайніві джерела, що базуються на веб-серверах тощо.

4.2. ТЕМАТИЧНИЙ РОЗПОДІЛ УГОД

Багатосторонні екологічні угоди можна розглядати як інструменти глобального регулювання (управління). Вони є предметом дослідження в першу чергу міжнародного екологічного права і політичних наук. Тематика багатосторонніх угод сприймається після Ріо-92 через призму «Порядку денного

на XXI століття», охоплюючи соціально-економічні, природоохоронні, соціально-екологічні аспекти сталого розвитку. Мета і пріоритети багатосторонніх природоохоронних угод мають також широкий геоекологічний спектр охоплення, представлений у Розділі 2 «Порядку денного на XXI століття», який враховує питання ощадного використання природних ресурсів і захисту окремих компонентів довкілля.

Соціально-екологічний інтерфейс, закріплений у «Порядку денному на XXI століття», Розділ 3, охоплює суспільні ролі великих груп населення, змінює ракурс дослідження глобальних проблем в сторону суспільно- географічних наук, сфера впливу яких поширюється на запобігання забруднення біосфери, скорочення джерел забруднення, доступу до екологічної інформації.

Багатосторонні угоди спрямовані на захист основних прав і свобод населення, розбудови демократичного суспільства мають значні відміни від класичних проблем забруднення довкілля, однак їх пов'язують загальні елементи охорони біотичного середовища, живої речовини. Останніми роками пріоритетність угод спрямована на охорону здоров'я населення, інформування громадськості та захист прав вразливих соціальних груп. До основних пріоритетів практично усіх угод, відносяться механізми зміцнення потенціалу держав-членів з метою виконання їхніх зобов'язань, збільшення числа Сторін, освіта та інформування громадськості, зміцнення наукової бази для прийняття рішень а також розвиток міжнародних партнерських зв'язків.

До сфер регулювання угод, спрямованих на **захист біорізноманіття** відносяться охорона окремих видів, захист екосистем, заповідних зон й дикої природи. Деякі з них спрямовані на сприяння заощадливому використанню біоти або створення гарантій для такого використання. Завданням конвенції в галузі регулювання якості земель є **боротьба з опустелюванням**, наслідками посухи та діяльність в інтересах досягнення сталого розвитку в постраждалих районах.

Мета конвенцій, які стосуються **захисту атмосфери**, полягає у припиненні або стабілізації на певному рівні викидів забруднювальних речовин, впровадження механізмів прямого або непрямого регулювання виробництва та споживання.

Конвенції, які регулюють **поводження з хімічними речовинами** і небезпечними відходами є новим типом угод, націлених на охорону здоров'я людини й довкілля на основі поетапної відмови від споживання, заборони або обмеження використання окремих хімічних речовин, скорочення або припинення виробництва, забезпечення екологічно безпечного трансграничного перевезення відходів та їх видалення.

Варто зазначити, що розвиток міжнародних угод щодо **захисту морів та океанів** від забруднення відбувався історично в рамках міжнародного морського права. Міжнародне співробітництво в галузі використання океану почалося на початку 1948 року, коли під егідою ООН була заснована Міжнародна морська організація (ІМО). Конвенції й відповідні **угоди по регіональних морях** мають метою забезпечення охорони й сталого використання морських та прибережних ресурсів. Процеси кліматичних змін і технологічний прорив у сфері освоєння глибин океану загострюють питання розподілу ресурсів континентального шельфу, Арктики та Антарктики.

За орієнтовними підрахунками ООН, в даний час у світі нараховується більше 1500 міжнародних договорів та інших угод, пов'язаних з охороною довкілля. Період з 1972 року по теперішній час характеризується стрімким зростанням числа багатосторонніх природоохоронних договорів. Приблизно 60% міжнародних екологічних договорів були прийняті саме в цей період.

Сфера застосування багатьох ранніх договорів була обмежена конкретними тематичними напрямками - певними видами морської фауни, окремими хімічними речовинами, процедурами впровадження карантину для рослин і тварин в межах конкретного географічного регіону.

Розвиток міжнародного екологічного права суттєво змінив поле дослідження і стан впровадження нових міжнародних угод. Міжнародні угоди стосовно збереження миру на Землі, утримання від досліджень, пов'язаних із випробуванням ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї, втручання в природні процеси, здатних змінити стан планети поступово сприяли стабілізації світового порядку. Увага міжнародної спільноти знову перемістилась на об'єкти природи, збереження складових географічної сфери.

4.2.1. Збереження видового різноманіття

Конвенції щодо збереження біорізноманіття є найбільш поширеною групою угод (приблизно 40 % від загального числа прийнятих до 1972 р.), які охоплюють питання якості екосистем, охорону окремих видів, ареалів проживання, стан районів, що знаходяться під охороною та стан дикої природи. Половина з цих угод присвячена регулюванню питань, пов'язаних із морськими екосистемами. Деякі з них були спрямовані на раціональне використання або створення гарантій відновлення природних ресурсів.

До числа глобальних екологічних угод цього періоду, які і зараз мають виняткову важливість для урядів, відносять чотири наступних:

- Міжнародна конвенція по регулюванню китобійного промислу (1946 р.);
- Про рибальство і охорону живих ресурсів відкритого моря (1958 р.);
- Міжнародна конвенція про охорону рослин (1951 р., зі змінами 1979, 1997 р.);
- Конвенція про водно-болотні угіддя (Рамсарська конвенція, 1971 р.).

До цієї групи входить і більшість ключових конвенцій глобального рівня:

- Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, які знаходяться під загрозою зникнення (CITES, Вашингтонська, 1973 р.);
- Конвенція щодо збереження мігруючих видів диких тварин (Бонн, 1979 р.);
- Рамкова Конвенція про охорону біологічного різноманіття (РКБ) (Ріо-92 р.).
- Конвенція «Про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці».

Остання конвенція є однією з найбільших міжнародних угод в області регулювання земель і наслідками посухи. Ця конвенція разом з Конвенцією ООН про біологічне різноманіття та Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату складають разом три найбільш вагомі міжнародні угоди ООН.

4.2.2. Охорона океанів та морів

Значну групу складають угоди, пов'язані з морським середовищем. Найбільш визначними серед них є Конвенція ООН з морського права (1982 рік), Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів (Лондон, 1972) а також угоди по регіональних морях та регіональні конвенції і протоколи по рибальству.

Конвенції та відповідні угоди по регіональних морях мають метою забезпечити охорону і стале використання морських і прибережних ресурсів. Характерною рисою конвенцій по регіональних морях є те, що вони тісно пов'язані з глобальними морськими конвенціями й угодами через протоколи, виправлення і додатки. Ці угоди являють собою досить корисні регіональні правові документи, що сприяє їхньому впровадженню.

4.2.3. Захист атмосфери

Одним з важливих і всеосяжних питань глобального рівня є проблеми зміни клімату та якості атмосфери. Цілі угод, що стосуються якості атмосфери, полягають в припиненні або стабілізації на визначеному рівні викидів речовин, що роблять несприятливий вплив на атмосферу, на основі прямого або непрямого регулювання виробництва і споживання.

Серед конвенцій, присвячених питанням захисту атмосфери та споріднених угод щодо безпеки в галузі енергетики є Віденська конвенція про охорону озонового шару (1985 р.) та Монреальський протокол до неї (1987 рік), Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (РКЗК) (1992 р.) та Кіотський протокол (1999 р.) а також Паризька угода (2015 р.).

Як і в ранній період, важливе місце зберігає група угод в галузі безпеки ядерної енергетики. Ця група поповнилася дев'ятьма глобальними конвенціями і протоколами та декількома регіональними угодами.

Регулювання стану якості довкілля вже вийшло за межі біосфери в космічний простір. Норми, які стосуються цих питань, можна знайти в Договорі про космос (1967), який, зокрема, зобов'язує Сторони при проведенні досліджень небесних тіл “уникати їх шкідливого забруднення” та вживати “відповідних заходів з цією метою”. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979 р.) також містить положення про захист довкілля. Хоча регулювання діяльності людини в космічному просторі не є настільки нагальним питанням, очевидно, що в цьому напрямку повинні нарощуватись зусилля міжнародної спільноти. Вже зараз кількість забруднень космічного простору викликає тривогу.

4.2.4. Небезпечні сполуки

В дев'яностих роках ХХ століття утворилась ще одна важлива група угод, яких не було до 1972 року. Це угоди, спрямовані на врегулювання питань щодо поводження із хімічними речовинами та небезпечними відходами. Вони спрямовані на поетапне відмовлення від споживання, обмеження використання і навіть заборони окремих хімічних речовин. Угоди передбачають скорочення або припинення виробництва таких сполук, їх знешкодження, а також безпечного транскордонного перевезення.

Сюди входять кілька конвенцій, присвячених професійним ризикам на шкідливих виробництвах та врегулювання проблем транскордонного перевезенню відходів. Найбільш вагомими серед них є Базельська (1972), Роттердамська (1998), Стокгольмська (2002) та Мінаматська (2013) конвенції.

Незважаючи на те, що значне число угод вважається видатним досягненням міжнародного екологічного законодавства, вони не мають зв'язку з важливими питаннями сучасної природоохоронної політики, такими як наукова невизначеність ризиків, вживання заходів обережності, забезпечення рівних прав

майбутніх поколінь та безпосереднього впливу на впровадження концепції сталого розвитку.

4.3. ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ УГОД

4.3.1. Назва міжнародного акту

Існує певна міжнародна практика вибору найменування міжнародної угоди, конвенції або договору. Програма сприяння парламенту України, подає наступне, адаптоване для України, роз'яснення суті назв міжнародних документів.

Договорами називають основоположні акти, що регулюють найбільш важливі сфери міжнародних відносин.

Угоди зазвичай укладають стосовно менш важливих питань, ніж договори.

Назвою «*Пакт*» сторони договору намагаються підкреслити його особливе морально-політичне значення.

Конвенції укладаються для врегулювання певних міжнародних проблем економічного, технічного, юридичного, екологічного або гуманітарного характеру.

Статутами називають договори, що засновують діяльність міжнародних міжурядових організацій

Протоколами часто називають додаткові міжнародні угоди, що змінюють або доповнюють основний міжнародний договір. Протоколами узгоджують конкретні механізми взаємодій або впровадження рамкових конвенцій або договорів.

Меморандум про взаєморозуміння (MOU) – це особливий тип домовленостей, які застосовують країни у двосторонніх відносинах.

Відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» міжнародний договір України – це документ, який регулюється міжнародним

правом, незалежно від його конкретного найменування - договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо. Цей Закон встановлює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у [Конституції України](#) та законодавстві України.

4.3.2. Процедури оформлення участі

Процедури оформлення участі країни у багатосторонніх угодах, описаними нижче, подаються за правилами ООН.

Підписання угоди. Підписання угоди є основним способом оформлення участі країни в тій чи іншій угоді. Багатосторонні угоди містять положення про підписання, де зазначено місце підписання, дати відкриття угоди для підписання та термін її підписання. Окрім цього, у таких угодах перелічуються способи долучення до угоди інших країн, наприклад ратифікація, прийняття, затвердження або приєднання.

У багатосторонніх угодах часто вказується, що вони будуть відкритими для підписання лише до конкретної дати, після якої підписання вже не буде можливим. Після закриття угоди для підписання держава може стати її Стороною шляхом приєднання. Деякі міжнародні угоди лишаються відкритими для підписання протягом невизначеного часу, наприклад угоди з питань прав людини.

Просто підписання угоди. Як правило, у багатосторонніх угодах передбачено декілька можливих сценаріїв участі країни: підписання за умов ратифікації, прийняття угоди або її затвердження. Така процедура має назву просто підписання. У випадках, коли держава просто підписує угоду, вона не бере на себе юридичних зобов'язань щодо виконання конкретних заходів, передбачених цією угодою. Тим не менше, акт підписання означає, що держава намагається зробити подальші корки назустріч домовленостям та визнати себе Стороною угоди на подальших етапах. Акт підписання зобов'язує країну у

проміжному періоді (від підписання до ратифікації) сумлінно ставитись до суті документу та утримуватись від дій, які б знищили мету та завдання даної угоди.

Остаточне підписання. У деяких угодах передбачено що держава може стати Стороною (мати відповідні юридичні зобов'язання) одразу після підписання угоди. Такий спосіб застосовується переважно для двосторонніх угод і мало застосовується для багатосторонніх. Багатостороння угода у такому випадку набуває чинності одразу ж після її підписання відповідною кількістю держав і не потребує подальшої ратифікації.

Повноваження. Президент, голова уряду або Міністр закордонних справ мають право підписувати угоди від особи держави без документу, який засвідчує повноваження особи. Будь яка інша особа може підписати угоду лише при наявності документу про повноваження. Цим документом засвідчується, що дана особа уповноважується на здійснення акту підписання угоди. Ця вимога закріплена у статті 7 Віденської конвенції ООН 1969 року і спрямована на захист інтересів усіх держав – учасників та на охорону юридичної недоторканості депозитарію. Повноваження видаються для підписання конкретної угоди. Деякі країни резервують при Генеральному секретареві загальні повноваження для певної особи, що надає цій особі підписувати угоди, які стосуються певної категорії питань.

Згода на прийняття зобов'язань. Для того щоб стати Стороною багатосторонньої угоди, держава має продемонструвати готовність взяти на себе юридичні права та обов'язки, передбачені даною угодою. Тобто держава має висловити свою згоду брати відповідальність, яка витікає із участі у даній домовленості. У відповідності із прикінцевими положеннями конкретної угоди, держава може висловити свою згоду на виконання угоди різними шляхами. Найбільш поширеними способами є наступні: завершене підписання угоди; ратифікація; прийняття або затвердження; приєднання до угоди.

Ратифікація. Більшість багатосторонніх угод передбачають процедуру ратифікації, якою держава має висловити своє бажання виконувати підписану угоду. Ратифікація підписаної угоди дає можливість затвердити її на державному (внутрішньому) рівні, прийняти законодавчі акти, необхідні для внутрішнього впровадження угоди до того, як будуть прийняті відповідні зобов'язання на міжнародному рівні. Обмежень у термінах для ратифікації підписаної угоди не існує. Після ратифікації угода набуває обов'язкової чинності та має бути впровадженою на території даної держави.

Ратифікації угоди на національному рівні недостатньо для встановлення намірів країни взяти на себе міжнародні зобов'язання. Тому відповідне рішення приймається також на міжнародному рівні. Ратифікація на міжнародному рівні засвідчує готовність країни взяти на себе міжнародні зобов'язання для виконання даної угоди.

Набуття чинності. Як правило, набуття чинності міжнародної угоди визначається положенням даної угоди. У тих випадках, коли дата набуття чинності не визначена, або коли передбачено якийсь інший шлях, вважається апріорі, що домовленість починає працювати як тільки всі держави учасники висловлять свою згоду на обов'язковість для них даної угоди.

Зазвичай, угода набуває чинності після того, як до депозитарію поступили на збереження документи про ратифікацію від визначеної кількості держав. У рамках багатьох угод розробляються плани стратегічної діяльності, національні плани дій (НПД) щодо впровадження, оперативної роботи або поточних заходів як на однорічний, так і багаторічний періоди.

4.4. ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УГОД

Організаційна структура угод (конвенцій), прийнятих після 1972 року, як правило, має наступні елементи: Секретаріат, бюро, консультативні органи, механізм посередництва та механізм фінансування.

4.4.1. Конференція Сторін Конвенції

Конференції або наради Сторін (КС), (Conference of Parties, COP) є головними директивними органами, що приймають рішення, які стосуються впровадження відповідних угод, включаючи програму роботи, бюджет і прийняття протоколів і додатків. Учасники угод, у якому не передбачена конференція Сторін, проводять свої наради в рамках Генеральної конференції ЮНЕСКО. В угодах, які не мають обов'язкової чинності, таких директивних органів немає. Рішення, що стосуються їхньої діяльності й бюджету, приймаються тими міжурядовими органами, яким вони підзвітні, а у випадку угод, секретарські послуги яким надає ЮНЕП - Радою керуючих.

У рамках деяких угод створені постійні комітети або проводяться міжсесійні наради для огляду досягнутих результатів і винесення рекомендацій секретаріатам щодо подальшого здійснення цих угод. Комітети, як правило, консультативними по характері своєї діяльності допоміжні органи, що представляють конференціям або нарадам Сторін доповіді щодо наукових, технічних і фінансових питань або доповіді про стан впровадження, можуть бути внутрішніми або зовнішнім, постійними або спеціальними з обмеженим мандатом.

Для сприяння обміну науковою, технічною, правовою й екологічною інформацією секретаріати можуть мати у своєму розпорядженні механізми посередництва. У рамках деяких конвенцій створені регіональні центри, які займаються професійною підготовкою й передачею інформації або наданням допомоги в процесі здійснення.

4.4.2. Секретаріат Конвенції

Завдання з нагляду на міжнародному рівні за впровадженням екологічних угод дісталось багатьом різним установам. Переважно це невеликі офіси, відомі як Секретаріати конвенцій. Персонал Секретаріатів складається з міжнародних чиновників з різних країн, і ними часто керують агентства ООН, включаючи

Програму ООН з охорони довкілля (ЮНЕП, UNEP) і Міжнародну морську організацію (ММО, IMO). Секретаріати мають різноманітні функції, включаючи збір і аналіз даних, консультування урядів щодо заходів з впровадження, ведення договірної документації та обслуговування Конференції Сторін (COP) - регулярних зборів представників країн-учасниць конкретного міжнародного договору, що є керуючим органом у рамках цієї угоди.

На засіданні COP учасники договору здійснюють огляд стану його впровадження, розглядають нову інформацію, що надходить з різноманітних джерел, і корегують угоду, якщо це необхідно. Вони можуть також приймати рішення щодо того, як реагувати на те чи інше невиконання умов договору його учасниками. Багато Конференцій Сторін створюють підкомітети, які діють на постійній основі та наглядають за впровадженням угод. Міжнародні договори з питань довкілля також включають, зазвичай, створення наукових органів, які забезпечують відповідну наукову та технічну інформацію.

Уряди країн також дедалі більше наділяють міжнародні секретаріати повноваженнями здійснювати активний нагляд за впровадженням і виконанням угод. Наприклад, Секретаріат CITES може запросити додаткову інформацію від країн про їх начебто випадкові помилки та може просити пояснення від будь-якої країни, яка, за його оцінкою, не виконує договірних зобов'язань. А Секретаріат Монреальського протоколу щодо виснаження озонowego шару уповноважений розслідувати також підозри щодо невиконання договору.

Деякі Секретаріати іноді навіть здійснюють інспекцію на місці. Наприклад, згідно з Рамсарською конвенцією щодо захисту заболочених територій, інспекція на місці може бути здійснена групою працівників секретаріату та незалежних експертів, якщо національні звіти або незалежні джерела вказують на можливу загрозу для території, яка охороняється. По матеріалах перевірки Група готує звіт і дає рекомендації уряду щодо заходів реагування на ситуацію. З моменту, коли була запроваджена ця процедура, відбулося понад 20 інспекцій у такому широкому спектрі країн, як Австрія, Іран, Пакистан та Велика Британія.

Коло повноважень і мандат Секретаріатів угод варіюються в залежності від того або іншого випадку. Деякі Секретаріати займаються підготовкою й обслуговуванням нарад конференцій Сторін і допоміжних органів, забезпечують адміністративну, наукову і технічну підтримку. Інші беруть участь у реалізації програм і проектів на регіональному рівні. Один із Секретаріатів самостійно займається науковими дослідженнями. Секретаріати конвенцій по регіональних морях беруть участь у реалізації планів, причому деякі з них створили центри регіональної діяльності для забезпечення своїх планів дій.

Більшість рамкових конвенцій, які мають Протоколи, обслуговуються спільними Секретаріатами, що забезпечують контроль за ходом реалізації. У рамках однієї з угод було прийнято ще чотири регіональних угоди, кожна з яких мала свій власний Секретаріат.

Однією з важливих функцій Секретаріатів є забезпечення моніторингу й оцінки ходу впровадження угод, включаючи розробку форматів доповідей і підготовку оцінки доповідей, що надійшли, для Конференцій або нарад Сторін. Деякі Секретаріати йдуть ще далі і працюють у співробітництві з міжнародними організаціями (як у рамках, так і поза рамками системи ООН), двосторонніми донорськими установами, установами-виконавцями і неурядовими організаціями з метою надання підтримки реалізації своїх відповідних угод.

4.4.3. Допоміжні органи угод

У рамках деяких угод створюються постійні комітети або проводяться міжсесійні наради для огляду досягнутих результатів і винесення рекомендацій Секретаріатам щодо подальшого здійснення цих угод. Допоміжні органи, як правило, є консультативними по характеру своєї діяльності. Вони надають доповіді з наукових, технічних і фінансових питань конференціям або нарадам Сторін. Доповіді про хід виконання угоди можуть бути внутрішніми або зовнішніми, постійними або спеціальними. Для сприяння обміну науковою, технічною, правовою й екологічною інформацією Секретаріати можуть мати у

своєму розпорядженні механізми посередництва. У рамках деяких конвенцій створюються регіональні центри, що займаються професійною підготовкою і передачею інформації або наданням допомоги в процесі реалізації.

4.5. МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНВЕНЦІЙ ТА УГОД

Міжнародні конвенції та угоди є основним джерелом міжнародного екологічного права. Укладання (підписання) певної міжнародної угоди - це тільки перший крок. Значно складніше завдання полягає у реалізації домовленості, щоб перетворити угоду на папері у повсякденну реальність.

Держави, які ратифікували угоди, відповідають за їх виконання. Але уряди не можуть робити це самі, вони повинні мобілізувати різні суспільні групи – органи місцевого самоврядування, приватний бізнес, науковців, пересічних споживачів і громадян. Забезпечення ефективності природоохоронних угод вимагає оформлення згоди країни на конкретні правові зобов'язання, контролю з боку урядів за виконанням національного законодавства, прийнятого з метою реалізації цих угод, і, зрештою, загальної ефективності цих домовленостей.

4.5.1. Повноваження органів центральної влади України

Міжнародні екологічні угоди є частиною міжнародного права, яке має бути узгодженим із юридичними нормами нашої держави. Законодавча база, її формування і дотримання законодавства є прерогативою органів центральної влади. Органи державної влади постійно знаходяться на території України, і їх правовий статус і повноваження визначені Конституцією та іншими актами національного законодавства. В Україні затверджена наступна ієрархія центральних органів влади:

- Верховна Рада (Парламент)
- Голова держави (Президент)
- Кабінет Міністрів (Прем'єр-міністр)
- Міністерство закордонних справ (Міністр)

- Міністерство енергетики і захисту довкілля України (реорганізовано)
- Інші органи за наявності офіційних повноважень.

Верховна рада України визначає основи внутрішньої і зовнішньої політики, бере участь в розробці питання війни і миру, ратифікує і денонсує міжнародні договори, обмінюється делегаціями з парламентами інших держав, бере участь в різних парламентських об'єднаннях, приймає заяви і звернення до парламентів інших держав. Парламенти не виступають на міжнародній арені в якості представників держави, оскільки не можуть укласти від імені держави загальні і спеціальні конвенції, а їх офіційні заяви і звернення не мають юридичних обов'язків.

Президент України зазвичай здійснює представництво держави в міжнародних відносинах, керує її зовнішньою політикою, веде переговори і підписує вироблені в їх процесі договори, призначає і звільняє голів дипломатичних представництв, приймає вірчі і відзивні грамоти дипломатичних представників іноземних держав.

Кабінет міністрів України (уряд) забезпечує державний суверенітет держави, здійснює її внутрішню і зовнішню політику, бере участь у підготовці, укладенні і виконанні міжнародних договорів, забезпечує представництво держави в іноземних державах і міжнародних організаціях, здійснює контроль за зовнішньоекономічною діяльністю держави.

Міністерство закордонних справ України представляє собою орган зовнішніх зносин, який прямо і безпосередньо вирішує питання підтримки і розвитку відносин з іноземними державами, дипломатичними засобами забезпечує захист суверенітету, безпеки, територіальної цілісності й інших інтересів держави.

Міністерство енергетики і захисту довкілля України здійснює міжнародне співробітництво у сфері охорони довкілля; бере участь у підготовці міжнародних договорів України; представляє і захищає національні інтереси

України у відповідних міжнародних організаціях, координує діяльність центральних органів виконавчої влади для забезпечення виконання зобов'язань, що випливають з участі України в міжнародних організаціях та міжнародних договорах з питань, що належать до повноважень Міністерства. Міністерство часто виступає Бенефіціарієм міжнародних угод і проектів міжнародної технічної допомоги.

4.5.2. Національні плани дій (НПД)

Після ратифікації угоди Верховною радою України та прийняття відповідного Закону України, котрим цей міжнародний документ узгоджується із внутрішнім законодавством, починається стадія її імплементації. У відповідності до вимог угоди (конвенції) країна-Сторона налагоджує механізм її впровадження та приступає до розробки Національного плану дій (НПД). У рамках багатьох угод розробляються плани стратегічної діяльності, оперативної роботи або поточні заходи на один рік, або на багаторічний періоди. Оскільки НПД відображає умови кожної окремої країни, вказати рівень деталізації, необхідний у кожному конкретному випадку неможливо. Однак, Секретаріат пропонує ряд рекомендованих елементів НПД, які Сторони можуть взяти за основу при підготовці НПД, адаптувати власний план до наявних умов і подати його на розгляд Конференції Сторін.

Кожна із Сторін Угоди розробляє і прагне до виконання своїх зобов'язань, передбачених Конвенцією; направляє свій план виконання Конвенції на розгляд Конференції Сторін протягом двох років після дати вступу її в силу; переглядає та оновлює відповідним чином план виконання у відповідності з процедурою, яка буде визначена в рішенні Конференції Сторін.

Сторони, через глобальні, регіональні та субрегіональної організації проводять консультації зі своїми національними зацікавленими сторонами, включаючи жіночі організації та інші соціальні групи з метою сприяння розробці НПД, здійснення та оновлення своїх планів виконання.

4.5.3. Відповідальність Сторін

Країна - Сторона має визначити у себе Національну головну організацію, яка візьме на себе відповідальність за створення структури та механізму розробки НПД. Національна головна організація створює комітет зацікавлених осіб та виконавчий орган, які будуть залучати експертів та створювати цільові групи для завершення роботи. Експерти можуть бути як місцеві, так і зарубіжні. У роботі багатьох угод бере участь широкий ряд представників громадянського суспільства, що виступають як спостерігачі, або консультанти, або в якості запрошених на відкритих засіданнях. У рамках деяких угод для забезпечення участі неурядових організацій може надаватися фінансова підтримка.

4.5.4. Зацікавлені сторони

Для створення ефективного і успішного плану НПД, необхідно залучити до участі у його розробці широкі групи «зацікавлених сторін». Нижче перелічені деякі з найбільш важливих груп учасників:

Офіційні особи в державних структурах, що беруть участь в розробці політики (міністри / політики / керівники департаментів або міністерств): необхідні, для забезпечення належної пріоритетності проблеми і для виділення достатніх ресурсів.

Урядові чиновники: ключові фігури в урядових департаментах і агентствах, які можуть координувати необхідні ресурси і бути відповідальними за заходи, включені до НПД.

Організації громадянського суспільства: відповідні екологічні та природоохоронні організації, наукові та громадські інститути, жіночі рухи, а також промислові, торгові, сільськогосподарські і професійні об'єднання, наприклад профспілки.

Партнери з економічної інтеграції в регіоні, оскільки прийняті заходи можуть вплинути на торгівлю або повинні бути скоординовані з іншими країнами.

Міжнародні природоохоронні організації (зокрема, установи-виконавці ГЕФ, відповідальні за розробку НПД, тобто ЮНЕП, ПРООН, Світовий Банк, Програма ООН з промислового розвитку (ЮНІДО), ФАО та Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) для надання рекомендацій та допомоги.

4.6. РОЗРОБКА НПД ПО ФАЗАХ

НПД повинні розроблятися для вирішення конкретних проблем кожної із договірних Сторін. Даний приклад дає уявлення про один із шляхів дотримання міжнародних вимог щодо розробки НПД. В процесі розроблення НПД можна виділити п'ять фаз:

Перша фаза передбачає створення координуючого механізму та організації процесу підготовки НПД. Цей етап може бути покладений на політиків та офіційних осіб, які несуть відповідальність за екологічну політику країни. Головне Міністерство (бенефіціарій) несе відповідальність за створення Національного координаційного центру, або іншої державної або недержавної установи, яка у подальшому буде впроваджувати НПД. З метою планування НПД створюється робоча група, або Підрозділ з координації проекту (ПКП), виявляються Зацікавлені сторони - хто і навіщо бере участь у складанні НПД. Зазвичай, це – політики та міністри, відповідальні за виконання міжнародних природоохоронних угод представники промисловості та торгівлі, асоціації та професійні об'єднання, наукові та дослідні інститути, жіночі організації, представники національних меншин. Міністерство визначає Національну головну організацію (НГО) - орган, на який буде покладено головну відповідальність за впровадження Угоди та затверджує Національного Координатора (Focal point) – особу для забезпечення узгоджених дій між Секретаріатом та НГО.

Фаза 2. Оцінка національної інфраструктури та потенціалу. Її завдання полягає у виконанні конкретні оцінки проблеми на регіональному і локальному рівнях, включаючи збір і напрацювання цільових даних, необхідних для збирання необхідної базової інформації і розуміння кожною із Сторін масштабу проблеми. ПКП, відповідальна за координацію і управління, в міру необхідності, створює фокусні робочі групи, залучає сторонніх експертів для розробки вихідної інформації і варіантів майбутніх заходів. Ця фаза є одним з основних етапів розробки НПД і вимагає залучення серйозних технічних досліджень і ретельного аналізу ситуації, яка існує у країні.

Фаза 3. Оцінка пріоритетів і визначення цілей. Ця фаза призначена для проведення попередньої оцінки та виявлення першочергових завдань. Завданням ПКП на цьому етапі є вироблення критеріїв або показників, які допоможуть визначити значущість виявлених проблем. Ці критерії повинні враховувати вплив на здоров'я людини, екологічні та соціально-економічні наслідки і доступні альтернативні рішення.

Фаза 4. Складання НПД. На даному етапі необхідно виявити і зібрати інформацію про можливі варіанти управління процесом впровадження міжнародної угоди, масштаби впровадження запланованих заходів, наявних обмежень, зробити оцінку витрат і вигод для кожного запланованого варіанту.

Фаза 5. Підтримка НПД і його подання до Конференції Сторін на затвердження. На цьому етапі оформлюється остаточний варіант НПД з урахуванням пропозицій зацікавлених сторін. ПКП має забезпечити, при необхідності, політичну підтримку НПД для його виконання та направити узгоджений НПД на розгляд Конференції Сторін. Необхідно також створити механізм періодичного оновлення НПД та механізм звітності ПКП перед Конференцією Сторін.

4.6.1. Додатки до НПД

Додатки до НПД можуть використовуватися для отримання додаткової детальної інформації та даних, конкретних планів дій та іншої відповідної інформації, що сприяє виконанню цілей НПД. При цьому основний документ повинен залишатися зрозумілим і простим за своєю структурою. Подібні додатки можуть включати:

- Документи підтримки урядовими та ключовими зацікавленими сторонами
- Протоколи консультацій, проведених із зацікавленими сторонами та громадськістю
- Показові матеріали щодо інформування громадськості
- Допоміжну інформацію, історію питання в країні

Детальну інформацію про синергетичні угоди та заходи вжиті по відповідних міжнародних і регіональних договорах.

4.7. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Переважна більшість міжнародних екологічних угод є інструментом «м'якого» права, яке не передбачає економічних санкцій для договірних Сторін у разі їх порушення. В угодах такого роду не створюють юридичних зобов'язань між договірними сторонами, але тільки закріплюються політичні зобов'язання, дотримання яких віддається на розсуд сторін. Міжнародні екологічні угоди часто називають «паперовими тиграми», в силу необов'язковості їх виконання. В цих документах закріплюються тільки політичні зобов'язання, дотримання яких віддається на розсуд сторін.

«М'яке право» включає в себе більшість Резолюцій і Декларацій ООН, наприклад, Загальну декларацію прав людини; заяви, принципи, Кодекси поведінки, або частини рамкових договорів. Суб'єктом м'якого права виступають також плани/програми дій, наприклад, «Порядок денний на ХХІ ст.», прийнятий ООН.

Відповідно до ст.14 Закону України «Про міжнародні договори України» (від 29 червня 2004 року), міністерства та інші центральні органи державної виконавчої влади України, до компетенції яких входять питання, що регулюються міжнародними договорами, забезпечують виконання взятих зобов'язань і стежать за реалізацією їх положень в Україні та іншими Сторонами угод. Тим не менше, на практиці це положення часто порушується. Зобов'язання, передбачені міжнародними екологічними договорами часто не виконуються як державними органами України, так і іншими країнами. Тому контроль за дотриманням положень міжнародних екологічних угод є актуальним на сучасному етапі.

4.8. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Які документи складають основу міжнародного екологічного права.
2. Опишіть тематичний розподіл міжнародних екологічних угод.
3. Які назви міжнародних актів вам відомі.
4. Які процедури оформлення участі країн у міжнародних договорах вам відомі
5. Опишіть організаційну структуру міжнародних угод
6. Що означає процес ратифікації міжнародної угоди
7. Яким чином відбувається впровадження міжнародних договорів, угод
8. Чи можуть прийматись міжнародні угоди в односторонньому порядку.
9. Поясніть повноваження органів центральної влади щодо процедури участі країни в міжнародних угодах
10. Опишіть основні елементи організаційної структури угод
11. Що таке Національний план дій (НПД) та які етапи його впровадження
12. Хто входить до групи «зацікавлених сторін» міжнародної угоди.
13. Дайте опис основних фаз розроблення та впровадження НПД

РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ УГОДИ

ТЕМА 5. МІЖНАРОДНА ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА

Сьогодні, міжнародні організації, іноземні уряди та агентства з розвитку надають Україні велику за обсягами та дуже важливу для подальшого розвитку підтримку. *Міжнародна технічна допомога* за останні два роки збільшилася до безпрецедентного рівня. Як правило, ця допомога відбувається в рамах двосторонніх угод. Двостороння угода - це міжнародна домовленість між сторонами, яка має юридичну силу. Стандартних форм для двосторонніх угод не існує. У деяких випадках декілька країн або організацій можуть об'єднуватись і створювати одну із Сторін угоди. Як правило, такі рамкові угоди засвідчують, що Сторони досягли домовленості щодо її змісту, і носять назву *Меморандум про взаєморозуміння, (МВ)* (Memorandum of Understanding, MOU), в межах яких відбувається двостороння співпраця.

Термін «меморандум про взаєморозуміння» часто вживається для позначення менш офіційного міжнародного документа в порівнянні з типовим договором або міжнародною угодою. У МВ часто викладаються практичні заходи, які здійснюються в рамках міжнародної угоди. Він також використовується для регулювання технічних питань або конкретних деталей. МВ зазвичай складається з одного документа і укладається між державами і / або міжнародними організаціями.

Міжнародне співробітництво в галузі охорони довкілля є важливим елементом входження України у загальноєвропейський простір. Ця діяльність спрямовується на розв'язання спільних екологічних проблем та на формування позитивного іміджу нашої держави.

5.1. МІЖНАРОДНА ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА

Міжнародна технічна допомога (МТД) Україні з боку країн-донорів направлена переважно на надання консультативних послуг та експертної допомоги Україні в проведенні реформування суспільства та досягнення Цілей сталого розвитку. Слід зауважити, що переважна частка програм спрямована на підвищення енергетичної ефективності виробництва як вагової складової забезпечення екологічних засад господарювання.

З огляду на курс інтеграції в Європейський Союз (ЄС) та транскордонний характер більшості екологічних проблем, МТД постала одним із елементів державної екологічної політики України. Питання впровадження МТД в Україні, врегульовує Постанова Кабінету міністрів України №153 від 15.02.2002 р. *«Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги»*. Ця постанова визначає, що МТД може залучатися у вигляді фінансових ресурсів (наприклад, грантів чи стипендій), майна, прав інтелектуальної власності, робіт і послуг, а також інших ресурсів, що не заборонені законодавством.

В Україні запрацював офіційний портал координації міжнародної технічної допомоги ProAID. Ресурс містить повну актуальну базу даних проектів і програм міжнародної допомоги в Україні, деталізовану інформацію та проектну документацію про чинні проекти МТД та стан їхньої реалізації.

Урядові донори МТД можуть бути посольства іноземних держав в Україні (США, Канади, Німеччини, Норвегії тощо), а також агенції закордонних органів влади. Так, в Україні активно працюють Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Канадське агентство міжнародного розвитку (CIDA), Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку (SIDA), агенції Королівства Нідерландів (MATRA), Данії (DANCEE, DEPA).

За даними Міністерства Економічного Розвитку і торгівлі України (МЕРТ), за останні три роки український уряд отримував в середньому 1 млрд доларів МТД щорічно (у 2014 р.- 1,061 млрд, 2015 р. - 975 млн.; 2016 р. - 1,245 млрд.).

Протягом 2018 року в Україні реалізовувалось 618 проектів МТД загальною кошторисною вартістю \$6,6 млрд. Традиційно найбільшими донорами у 2018 році для України були США - понад \$ 2 млрд (124 проекти); ЄБРР - \$759,7 млн (44 проекти); ЄС - \$ 522,3 млн (235 проектів); Німеччина - \$386,9 млн (39 проектів) та Канада - \$152,3 млн (18 проектів).

Вся допомога, що надається Україні в рамках проектів МТД, відповідає міжнародним зобов'язанням України згідно з чинними міжнародними договорами, спільними стратегіями та з метою досягнення Цілей Сталого Розвитку. Розподіл числа проектів за сферами цільового призначення у 2018 році показано на Рис. 5.1.

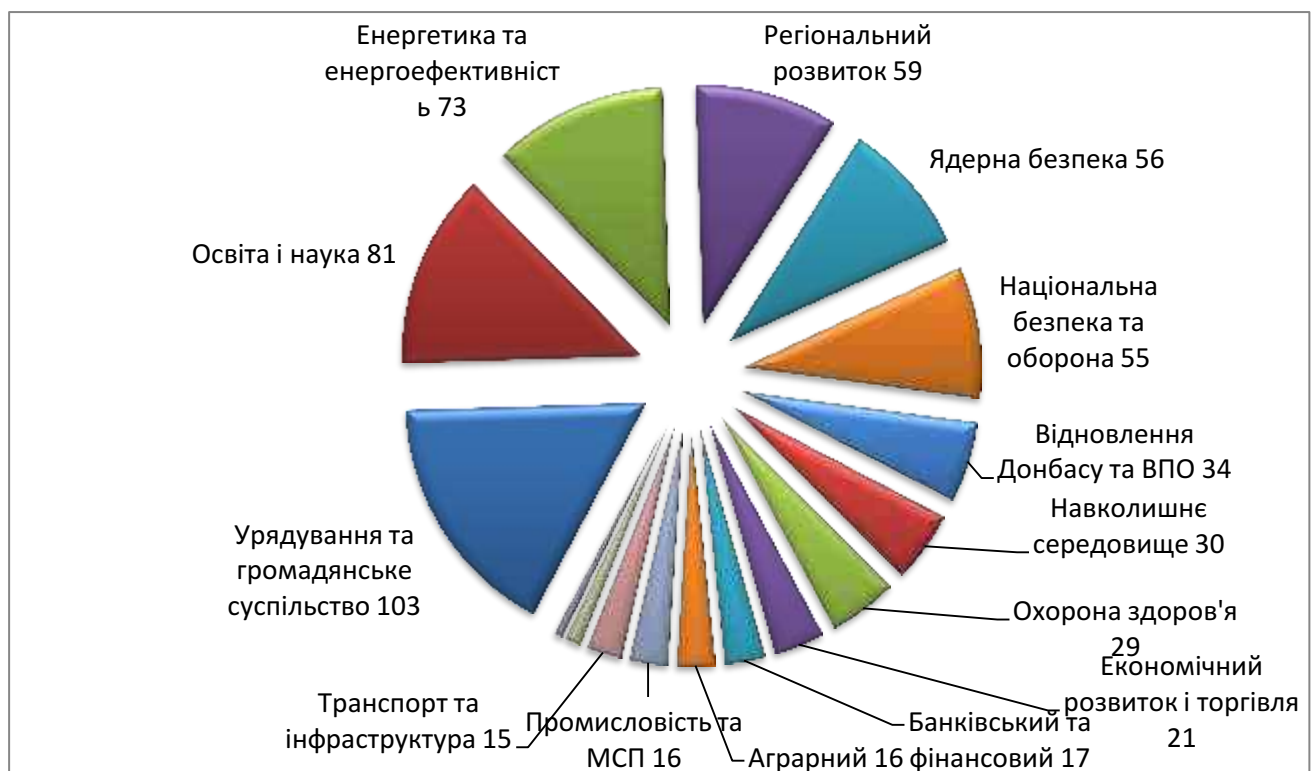

Рис. 5.1. Розподіл МТД за секторами. Джерело: Інформація щодо міжнародної технічної допомоги, що надається Україні, вересень, 2018

Двостороння співпраця з країнами – донорами відбувається з стратегічними партнерами України: США, Канада, Німеччина, Королівство Нідерландів, Данія, Швеція, Швейцарія та іншими. Головними донорами України протягом всього періоду були США, Єврокомісія та програми ООН. На даний час Україна розширює двостороннє співробітництво з прикордонними країнами - Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Болгарією, Румунією, Грузією, Білоруссю, Молдовою та Туреччиною. Останніми роками значно розширилась співпраця з ЕС [2].

5.1.1. Огляд програм МТД

Двосторонні екологічні угоди передбачають такі основні напрями співробітництва:

- зменшення негативного впливу глобальних змін на довкілля;
- взаємне оперативне інформування про транскордонні забруднення;
- організація екологічної освіти і виховання населення;
- інформаційний обмін у сфері охорони довкілля;
- гармонізація екологічного законодавства;
- удосконалення економічних механізмів управління якістю довкілля
- розбудова інституційних структур
- енергоефективність та ядерна безпека.

Однією з форм міжнародного екологічного співробітництва є впровадження науково-дослідницьких проектів. Міжнародні екологічні програми і проекти охоплюють широкий спектр екологічних проблем локального, регіонального та глобального рівнів. Більшість з них на практиці реалізують завдання, сформульовані в Деклараціях, угодах і договорах, які здійснюється в рамках міжнародних організацій,

Загальною проблемою двостороннього співробітництва для української сторони є відсутність бюджетного фінансування цього виду діяльності. Тому зусилля урядових установ України - Мінекоенерго, МЗС, МЕРТ та Мінрегіону спрямовуються на розробку та впровадження спільних проектів, що

підтримувалися міжнародними донорськими організаціями та урядами інших держав. Варто підкреслити ефективність співробітництва з США, Нідерландами, Данією, Канадою, Німеччиною та Великобританією.

Сума МТД, отриманої Україною за роки співробітництва з міжнародними донорами становить понад 9 млрд доларів США. Серед основних напрямків залучення МТД можна виділити реформування енергетичного сектору та судової системи, стимулювання розвитку соціальної сфери, поліпшення інвестиційного клімату, посилення оборонного комплексу, вдосконалення регуляторної політики, розвиток підприємництва тощо.

Нижче наведено узагальнену інформацію щодо міжнародної допомоги Україні з екологічних питань, енергетики та сільського господарства, яку уряди іноземних держав та міжнародні донори здійснюють у формі двосторонніх програм та проектів за період з 1993 по 2009 роки.

Співробітництво зі США та Канадою включає успішну роботу з поліпшення басейну Дніпра. Німеччина надає технічну допомогу для атомних станцій, а Великобританія, зокрема, надала допомогу для проекту по водно-болотних угіддях та екологічній освіті. Українсько-голландське співробітництво охоплює питання екологічного управління, розвитку природних заповідників, управління водними ресурсами і, з недавнього часу, зміни клімату. Данія підтримує проекти по переробці токсичних відходів в індустріальних регіонах України, “чистих технологіях” в машинобудівній індустрії України, регенерації місць розташування колишніх військових баз та ін.

Уряд США. Співробітництво зі США з екологічних питань координується Посольством США в Україні та Агентством США з міжнародного розвитку АМР США (USAID). Співробітництво з АМР США в галузі екології почалося у 1993 році впровадженням проекту Екологічна політика та технології (ЕРТ), який функціонував протягом п'яти років і був спрямований на вирішення проблем водозабезпечення населення у м. Львові. Активну участь у цьому співробітництві

брали експерти Агентства США з охорони довкілля (USEPA) та американських консультаційних компаній.

Україна одержала значну технічну допомогу у вирішенні питань екологічного оздоровлення басейну Дніпра. У 1994 р. програмою “Канівське водосховище” була вдосконалена система моніторингу якості поверхневих вод та впроваджена програма моделювання процесів забруднення вод для управління їх якістю. Подальші спільні зусилля у справі покращання якості вод Дніпра були сфокусовані на річковому естуарії, який є надзвичайно цінною екосистемою, що слугує зв’язком між Дніпром та Чорним морем. За фінансової підтримки АМР у 1997-1999 роках реалізовано проект “Оцінка та управління якістю води в естуарії Дніпра”.

В рамках проекту ЕРТ з 1996 по 1998 рік діяла ***Програма сприяння сталому розвитку в Україні***. Робота програми проходила по п’яти пріоритетних напрямках: екологічне управління в промисловості; міське водопостачання та стічні води; сталий розвиток сільського господарства; енергоефективність та енергозбереження; міжнародні екологічні угоди.

Подальші екологічні програми в рамках співпраці з АМР США зосереджувались на наступних напрямках: місцеві екологічні програми дій (LEAP); зміна клімату та енергоефективність; створення Регіонального екологічного центру (РЕЦ Україна), підготовка до П’ятої конференції міністрів програми “Довкілля для Європи”, 2002 р., Київ.

У секторі енергозбереження, в проектах, направлених на реструктуризацію житлово-комунального господарства на місцевому рівні, впроваджувались екологічні компоненти щодо покращення якості послуг в сфері теплозабезпечення, водопостачання, поводження з стічними водами та твердими побутовими відходами.

У сфері змін клімату АМР США залучила Україну до участі в програмі Ініціативи зі зміни клімату, яка велась під егідою ООН. В рамках програми були

показані приклади співробітництва уряду, приватного сектору та неурядових організацій при впровадженні екологічно безпечних технологій. Уряд США розпочав партнерські стосунки з державним і приватним сектором для передачі екологічно безпечних технологій, які дозволять зменшити викиди парникових газів.

Стратегічний план USAID на період з 2008 по 2013 р змінив пріоритеті у наданні технічної допомоги в галузі охорони довкілля і зосередив свою увагу на розвитку місцевого самоврядування. На теперішній час в Україні працює донорський проект Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні (ПУЛЬС), який спрямовано на співпрацю з "Асоціацією міст України" на період з 2015 по 2020 рік.

Уряд Канади. Допомога уряду Канади з екологічних питань здійснюється Канадським агентством з Міжнародного розвитку і досліджень (IDRC) в рамках Програми розвитку управління навколишнім природним середовищем в Україні (EMDU). Перший етап програми (1994-1997 р.) мав метою екологічну реабілітацію р. Дніпро. Програма складалася з двох частин та включала сім напрямків:

- Укріплення потенціалу управління природним середовищем;
- Розвиток людських ресурсів;
- Інформаційні системи екологічного менеджменту;
- Розробка політики та просвітницька робота серед громадськості;
- Екологічні перевірки;
- Зелені технології;
- Контроль за комунальним водопостачанням та забрудненням води.

Важливими результатами першого етапу було проведення екологічних аудитів, побудова комп'ютерної інформаційної мережі для управління якістю басейну Дніпра, налагодження системи контролю за втратами води та управлінні

водоканалами, вивчення якості води в Дніпрі та визначення кращих технологій для її очищення.

Другий етап (1997-2000 р.) був спрямований на вирішення наступних питань:

- впровадження нових технологій в системи міського водопостачання;
- управління полігонами та звалищами відходів;
- переробка відходів, екологічні аудити та чисті технології.

У сфері атомної енергетики допомога уряду Канади була спрямована на ліквідацію наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, допомогу дітям, уражених аварією, підвищенням безпеки ядерної енергетики та закриттям ЧАЕС (починаючи з 1994 року).

З 2000 р. уряд Канади впроваджує 11 проектів, спрямованих на пом'якшення проблеми зміни клімату.

На теперішній час пріоритетними напрямками фінансування МТД з боку Канади є модернізація нафтогазового комплексу та впровадження більш чистих технологій. Значну увагу приділено розвитку органів місцевого самоврядування та допомоги громадським організаціям у їхніх намаганнях забезпечити сталий розвиток територій. Допомога надається окремим територіальним громадам, яка включає питання економічного та соціального розвитку з врахуванням збереження та відновлення довкілля.

Уряд Нідерландів. Міністерство закордонних справ Королівства Нідерландів реалізує в Україні програму 'Matra', в рамках якої надається підтримка соціальним перетворенням, розвитку торгівлі та охороні довкілля. Українська та Нідерландська сторони розробляють спільні проекти галузях енергозбереження і охорони довкілля. Проекти забезпечують підтримку неурядових екологічних організацій і виконуються по 12 тематичних напрямках. Щороку Посольство підтримує близько 50-ти проектів.

Основними темами на початок 2000-х років були підтримка панєвропейської стратегії з біо- та ландшафтного різноманіття, співпраця в рамках *Бернської, Боннської та Рамсарської конвенцій* та інтегрування України в панєвропейську екологічну мережу. Пізніше впроваджені проекти з питань енергозбереження та енергоефективності, міського водопостачання та стічних вод а також поводження з відходами.

На період 2006-2011р. співробітництво між Українською та Нідерландською сторонами відбувалось в сфері збереження біорізноманіття, зокрема на зменшення втрат біорізноманіття у межах трьох географічних регіонів - екосистеми Карпат, широтних екологічних коридорів (лісова, степова і прибережна зони) та меридіональних річкових коридорів Дністра, Бугу, Дніпра і Сіверського Донця.

Уряд Німеччини. Важливим і корисним для України є співпраця з установами й організаціями ФРН у питаннях мінімізації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, в галузі ядерної та радіаційної безпеки. Німецька сторона надала допомогу в здійсненні заходів, спрямованих на перетворення об'єкта "Укриття" в екологічно безпечну систему. Реалізовані спільні програми визначення радіаційного навантаження на населення та довкілля на територіях, що постраждали внаслідок аварії (Фастівський район Київської області та вісім районів Житомирської області). Варто зауважити, що Німеччина, яка відмовилась у застосуванні та подальшому розвитку атомної енергетики, виступає опонентом української стратегії розвитку сектору енергетики, який орієнтовано на добудову атомних реакторів і ГАЕС.

Зростає інтерес німецьких інвесторів до реалізації проектів із розробки родовищ нафти, її переробки, транспортування, розвитку інфраструктури пасажирського і вантажного транспорту, модернізації та розширення зв'язку. Активно відбувалась співпраця з екологічного оздоровлення колишніх військових об'єктів на території України. Працює програма підтримки "зеленої" модернізації української економіки на період 2014 –17 років під егідою МЕРТ України.

На довгострокову перспективу обговорені питання двостороннього співробітництва у сфері зміни клімату, енергозбереження та використання альтернативних джерел енергії; розвитку мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. В рамках інструментів ЄС «Твіннінг» та Східне партнерство Німеччина відкрила в Україні бюро трьох фондів: К. Аденауера, Г. Зайделя та Ф. Еберта.

Уряд Данії. Співробітництво України з Королівством Данії відбувається через Данське агентство з охорони довкілля (DEPA) у співпраці з Данським Енергетичним Агентством (DEA) та Данськими консультаційними фірмами. Особливу цінність мають двосторонні відносини в частині вивчення досвіду та принципів побудови державної екологічної політики.

Починаючи з 1994 р. в рамках МТД було реалізовано більше 90 проектів, спрямованих на енергозбереження, міське водопостачання, управління стічними водами побутовими та промисловими відходами. Результатом співробітництва з Данією стали проекти впровадження “чистих технологій” в машинобудівній індустрії України, пілотних заводів для переробки токсичних відходів в індустріальних регіонах України. Зокрема, в місті Києві реалізовано проект по відновленню каналізаційного колектору, розташованого вздовж Голосіївського проспекту. Данська компанія “Пер Аарслефф А/С” виконала весь комплекс робіт по відновленню колектору довжиною 5,3 км за 14 місяців.

Уряд Швеції. Швеція, яка є одним зі світових лідерів екологічної свідомості та дружніх до природи інновацій, проводить активну просвітницьку діяльність в Україні з 2008 р. Пріоритетними сферами у співробітництві визначені наступні: управління водними ресурсами (управління басейном річки Південний Буг), поводження з відходами, включаючи небезпечні відходи, імплементація Директив ЄС щодо запобігання і контролю забруднень, підготовка Екологічного кодексу України та адаптація законодавства України до законодавства ЄС.

Стратегія співробітництва Швеції з Україною на період 2009-2015 роки орієнтована на зміцнення демократії та сталий розвиток. Агентство Швеції з міжнародного розвитку (SIDA) підтримує проекти, націлені на інституційний розвиток та підвищення компетенції службовців, гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС. План дій Україна-ЄС, в рамках Європейської політики сусідства (ENP) є важливою точкою відліку для Швеції у двосторонній співпраці з Україною.

Уряд Японії. Мінекоенерго України виконало підготовчу роботу щодо залучення грантів уряду Японії для фінансування проектів МТД з 1998 р. Розглядалась можливість розробки Генерального плану з переробки відходів та стічних вод у місті Кривий Ріг, який має сприяти поліпшенню водогосподарської ситуації в Кривбасі. Передбачалась модернізація очисних споруд правого берегу м. Кам'янське (Дніпродзержинськ), зневоднення і утилізація осадів мулу на очисних спорудах м. Чернігова.

5.2. СПІВРОБІТНИЦТВО З КРАЇНАМИ ЕС

На сьогодні в Україні реалізуються майже 200 проектів МТД з ЄС на загальну суму близько 262,7 млн. Євро, серед яких:

- підтримка впровадження транспортної стратегії України (65 млн. євро, бенефіціар – Мінінфраструктури, термін впровадження 2010 –2016 р.;
- підтримка впровадження Стратегії національної екологічної політики України (35 млн. євро, бенефіціар – Мінекоенерго, термін впровадження 2010 – 2015 р.;
- продовження підтримки реалізації Енергетичної стратегії України (45 млн. євро, бенефіціар - Міненерговугілля; термін впровадження.2013 – 2020 р.

В межах співпраці України із ЄС налагоджені механізми подолання проблем погіршення стану довкілля в таких напрямках:

- Ефективний моніторинг рівнів забруднення й оцінка стану довкілля, розбудова системи інформації про стан довкілля;
- Боротьба з локальним регіональним і транскордонним забрудненням атмосферного повітря і води;
- Відновлення природного стану довкілля;
- Стале, ефективне й екологічно безпечне виробництво і використання енергії; безпека підприємств;
- Класифікація та безпечне використання хімічних речовин;
- Якість води;
- Зменшення обсягів, утилізація і безпечне знищення відходів, а також виконання положень Базельської конвенції;
- Вплив на довкілля, який здійснює сільське господарство - ерозія ґрунтів та хімічне забруднення;
- Захист лісів;
- Збереження біологічної різноманітності, територій, що охороняються, а також раціональне використання біологічних ресурсів та управління ними;
- Планування землекористування, включаючи будівництво й міське планування;
- Застосування економічних і фінансових важелів в сфері охорони довкілля;
- Попередження глобальних кліматичних змін;
- Екологічна освіта і виховання, та
- Виконання Конвенції Еспоо.

5.2.1. Проекти і гранти ЄС

На теперішній часі в Україні задіяні ресурси програми LIFE, яка є фінансовим джерелом ЄС. Проекти включають в першу чергу діяльність у сфері охорони довкілля та зміни клімату. Впродовж більш ніж 20 років функціонування програми Україна отримала додаткове фінансування з боку Європейської комісії для близько 4180 проектів. Сьогодні програма LIFE охоплює фінансову

перспективу 2014-2020 рр. і є продовженням фінансового ресурсу LIFE+, діючого у 2007-2013 рр.

5.2.2. Єврорегіони

Майбутня інтеграція України до Євросоюзу передбачає реалізацію стратегічних планів дій в рамках глобальних міжнародних програм шляхом формування транскордонних кластерів, які рушійною силою для сталого розвитку транскордонних регіонів.

Єврорегіони – одна з організаційних форм транскордонних відносин, де у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів (на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво) місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології. Єврорегіони можуть створюватися як юридична або не юридична особа, мають свою організаційну структуру та визначені джерела фінансування.

Єврорегіони на кордонах країн Східної Європи переважно створювалися в останнє десятиріччя і своєю стратегічною метою визначили вступ до ЄС. Пріоритетними напрямками діяльності Євро-регіонів є розбудова інфраструктури, створення інтегрованого транскордонного регіону, розвиток сільських територій, захист довкілля, співпраця у сфері підготовки кадрів тощо.

Серед основних напрямів співпраці перевага надається територіальному плануванню, розбудові інфраструктури, економіці, туризму, охороні довкілля, розвитку соціальної сфери, збереженню національної спадщини. Особлива увага приділяється транскордонним проблемам - Чорноморської екологічної програми (ЧЕП), Програми охорони природного середовища басейну Дунаю тощо. Між-територіальне та транскордонне співробітництво активно впроваджується у країнах Західної та Центрально- Східної Європи. Інституційне забезпечення

транскордонного співробітництва включає територіальні органи влади, агенції регіонального розвитку та Єврореґіони. Суб'єктами транскордонного співробітництва є територіальні громади або органи влади, які безпосередньо його здійснюють, зокрема у формі Єврореґіонів.

Сьогодні на території України створено сім ЄВРОРЕґІОНІВ а саме: «Буг» (Україна, Польща, Білорусь), «Карпатський Єврореґіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія), «Дніпро» (Україна, Росія, Білорусь) та «Слобожанщина» (Україна, Росія), «Ярославна» (Україна, Росія). У 2008 році за ініціативою Ради Європи було утворено Чорноморський Єврореґіон.

Із створенням Єврореґіону «Донбас» (Україна, Росія) мав бути завершеним процес інституціоналізації транскордонного співробітництва у вигляді Єврореґіонів по усьому периметру державного кордону України. Двостороння співпраця України з Росією щодо розбудови Єврореґіонів втратила актуальність після захоплення наших територій країною-агресором. «Питання стану довкілля на Донбасі було чутливим і актуальним ще до російської агресії. Але, звичайно, вона його критично загострила. Зараз ситуація прямує до катастрофічної» - заявив у 2017 р. М. Кузьо, заступник Міністра Мінекоенерго України з питань Європейської інтеграції.

Державне управління (координацію) у сфері транскордонного співробітництва здійснюють Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції. Для загальної координації транскордонного співробітництва на державному рівні створена Міжвідомча комісія з питань розвитку транскордонного співробітництва та Єврореґіонів.

5.2.3. Співробітництво з прикордонними країнами

Україна активно використовує потенціал співробітництва в рамках Торунської декларації 1997 р. про співробітництво в галузі охорони довкілля

серед країн Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) , Сторонами якої є Білорусь, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Молдова, Румунія, Словаччина та Україна. Роль транскордонного співробітництва багатостороння. Країни зобов'язалися розвивати співробітництво в сфері охорони довкілля, включаючи зміну клімату, моніторингу стану довкілля, екологічної політики, сприяти регіональним стратегіям сталого розвитку та національної безпеки.

В рамках двосторонніх Угод з країнами, де Україна має спільні кордони, передбачено співробітництво у сферах:

- інформування про загрозу транскордонного забруднення;
- збереження біологічного та ландшафтного різноманіття;
- зменшення забруднення повітря, ґрунтів та водних ресурсів;
- створення загальноєвропейської екологічної мережі
- управління та охорону водних ресурсів, в тому числі акваторій Чорного та Азовського морів.

Розвитку співробітництва сприяє МТД, що надається в рамках Програми ТАСІС, якою передбачено надання технічної та консультативної допомоги країнам бувшого Радянського Союзу.

Уряд Республіки Польща Співробітництво між Урядом Республіки Польща та Урядом України розвивається у напрямках реалізації Конвенції про оцінку впливу на довкілля (ОВД) в транскордонному контексті. Відбувається взаємодія у застосуванні спільного проекту з моніторингу та оцінки якості ґрунтових вод у басейні річки Західний Буг. Активізовано діяльність щодо створення транскордонних біосферних резерватів, збереження природних комплексів та забезпечення сталого розвитку територій. Опрацьовується проект створення транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся».

Уряд Румунії Діалог високого рівня в сфері охорони довкілля започатковано Президентами України та Румунії в 2007 році. Було погоджено проведення

спільного моніторингу дельти Дунаю у жовтні 2009 року в м. Тульча. Досягнуто домовленості щодо створення українсько-румунського біосферного резервату в Мармароських горах. Розширено співпрацю в зоні природоохоронних територій дельти Дунаю та Нижнього Пруту, а також в рамках Карпатської, Альпійської та Рамсарської Конвенцій.

Уряд Республіки Молдова Україна підписала рамкову угоду з Республікою Молдова про співробітництво в галузі охорони довкілля у 1993 р.. Обидві країни уклали також окрему угоду про використання і захист транскордонних водних об'єктів. Реалізація цих угод сприятиме захисту від забруднення ріки Дністер. Створено спільну робочу групу, яка має контролювати негативний вплив техногенних факторів на цю ріку.

Чотири проекти ТАСІС для країн басейну Дунаю за участі України і Молдови. розпочались у 1998 р. Вони були спрямовані на зменшення забруднень басейну Тиси деревообробними підприємствами; управління міжнародними водами в Україні, розвиток співробітництва на водно-болотних угіддях і Дунайських озерах між Молдовою і Україною та посилення системи моніторингу і реагування в басейні Дунаю.

Створено Міжвідомчу робочу групу для аналізу транскордонних проблем у басейні Дністра та оцінки впливу об'єктів господарювання на екосистему Дністра. Планом роботи Комісії передбачено розробку спільної українсько-молдовської Програми екологічного оздоровлення басейну р. Дністер.

5.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Варто зауважити, що програми МТД мають «подвійне дно». З одного боку обмеженість національних ресурсів, спонукає уряд України на міжнародне екологічне співробітництво в рамках МТД. Проте, дуже часто під виглядом допомоги західні лобісти відстоюють свої особисті інтереси в Україні. Надання МТД - це окремий вид бізнесу, який дозволяє всім сторонам заробити свої дивіденди і можливість для зацікавлених сторін зібрати необхідну інформацію.

Адже в разі реалізації проектів міжнародні партнери отримують доступ до інформації обмеженого користування, або забезпечують збір стратегічної інформації для впливу на політичні рішення. Наприклад, збирання інформації про розміщення складів непридатних пестицидів, стратегічних енергетичних об'єктів на території України, дані про ринок землі, кадастри і можливу ціну на землю.

Класична схема МТД - це "70 на 30". Тобто мінімум 70 % коштів повертається в ту країну, яка її надає [3].

5.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Якими документами затверджується Двостороння угода про співпрацю між країнами
2. Скільки зацікавлених Сторін може об'єднувати Меморандум про взаєморозуміння
3. Яким чином реалізується міжнародна технічна допомога в Україні.
4. Які країни є головними донорами Україні в питаннях екологічного співробітництва
5. В чому полягає небезпека одержання МТД для України
6. Назвіть установи США, задіяні в реалізації МТД Україні
7. Дайте перелік найбільш вагомих донорів екологічних проектів в Україні
8. Яка країна орієнтує увагу МТД на сектор енергетики
9. Які країни надають технічну допомогу для розвитку місцевого самоврядування
10. Що таке транскордонне співробітництво
11. Які транскордонні кластери діють на території України
12. Яким документом регулюється співробітництво країн ЦСЄ в галузі охорони довкілля

РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ УГОДИ

ТЕМА 6. ДОВКІЛЛЯ ДЛЯ ЄВРОПИ

Міжнародна співпраця з охорони довкілля має вагомий вплив на діяльність Європейського Союзу (ЄС). Першими міжнародно-правовими документами, підписані ЄС, були Міжнародна конференція про охорону Середземного моря від забруднення (1976 рік), Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, 1979 р. та Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані, 1979 р. На даний час ЄС є стороною близько 45 міжнародних конвенцій та угод у сфері охорони довкілля. Ці міжнародно-правові документи стосуються як охорони конкретного регіону, наприклад, конвенції про охорону Рейну, Дунаю, Одери від забруднення, Альпійська Конвенція, так і глобальних екологічних проблем. Зокрема Рамкової Конвенції про зміну клімату (РКЗК), Рамкової Конвенції про охорону біологічного різноманіття (РКБ), Конвенції про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті (ОВД).

6.1. ПРОЦЕС «ДОВКІЛЛЯ ДЛЯ ЄВРОПИ»

Важливим внеском у розвиток регіональних міжнародних інституційних і договірних механізмів охорони довкілля став процес “Довкілля для Європи”, який очолила Європейська Економічна Комісія ООН (ЄЕК ООН). Цей процес, ініційований Президентом Чехії Вацлавом Гавелом, (Рис. 6.1.) являє собою унікальне партнерство держав-членів ЄЕК ООН. Він складається з багатьох міжнародних зустрічей різного рівня, найважливішими з яких є *загальноєвропейські конференції Міністрів охорони довкілля*. Урядові делегації зазвичай представлені Міністрами охорони довкілля країн регіону ЄЕК ООН. В деяких випадках до складу делегацій включають міністрів економіки і фінансів та представників інших урядових установ.

Процес «Довкілля для Європи» спрямований на захист довкілля та сталий розвиток країн-членів ЄЕК ООН. Ареал охоплення країн доволі широкий. Це країни Євросоюзу, Центральної та Східної Європи, колишнього СРСР а також Північної Америки.

Упродовж останніх років головна увага ЄЕК ООН була прикута до покращення балансу між економічним розвитком, захистом довкілля та соціальним прогресом населення у східних регіонах Європи. Довкілля для Європи дозволяє координувати розробку екологічної політики та відповідних стратегій, а також значною мірою сприяє поширенню кращих практик щодо захисту довкілля на міжнародному рівні.

Процес «Довкілля для Європи» розпочався із Першої Пан-Європейської Конференції Міністрів охорони довкілля, яка відбулася у замку Добржиш біля Праги 21-23 червня 1991 року. В ній взяли участь міністри з 34 європейських країн, комісар з питань довкілля Єврокомісії, а також представники США, Бразилії, Японії, агенцій ООН і багатьох інших урядових і неурядових організацій. Найсуттєвішим досягненням цієї зустрічі стала розробка й узгодження основних напрямків стратегічного партнерства країн-учасниць.

Рис. 6.1. Вацлав Гавел, Президент Чеської Республіки (1989-2003 р.)

Наступна конференція "Довкілля для Європи" відбулася в Люцерні (Швейцарія) у 1993 р. Кількість держав-учасниць цього разу досягла 45, включно країни, що утворились після розвалу СРСР. Міністри прийняли декларацію, що визначила політичні рамки процесу «Довкілля для Європи», спрямованого на упорядкування стану довкілля та узгодження екологічної політики на Європейському континенті. Декларація міністрів визначила основний напрям своєї діяльності, спрямованої на гармонізацію природоохоронних та політичних процесів, забезпечення миру, стабільності та сталого розвитку. Конференція схвалила Програму дій з охорони довкілля для країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ).

Софійська, третя конференція (1995 р.), виробила так звані "**Софійські ініціативи**", які окреслили чотири напрями діяльності у сфері захисту довкілля в країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ):

- Оцінка впливу на довкілля (ОВД);
- Економічні інструменти екологічної політики;
- Зменшення локального забруднення повітря;
- Біологічне різноманіття.

Наступна, четверта зустріч, відбулась в данському місті Оргус у 1998 р. На цій конференції була підписана **Оргуська конвенція** "Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля". Вітаючи вступ у дію Оргуської конвенції Генеральний Секретар ООН Кофі Аннан сказав: «Оргуська конвенція є найбільш амбітним явищем екологічної демократії, яке коли-небудь здійснювалося піклуваннями ООН. Її прийняття є видатним кроком уперед в розвитку міжнародного права. Абсолютна підтримка її державами Східної Європи та Центральної Азії ясно говорить: екологічні права не є розкішшю тільки для багатих країн».

Оргуська конвенція закріплює право громадськості брати участь у процесі прийняття рішень, пов'язаних зі станом довкілля, звертатися до суду, щоб захистити ці права. Таким чином Конвенція захищає право громадян на життя в безпечному навколишньому середовищі. Громадськість має право знати про стан довкілля і отримувати цю інформацію від офіційних осіб не тільки через запити, а й шляхом активного прямого спілкування, тобто дані про стан довкілля мають бути доступними.

П'ята зустріч Міністрів (Київ, 2003 р.) увійшла в історію регіональних екологічних домовленостей прийняттям ряду програмних документів:

- Стратегічна Екологічна Оцінка (СЕО),
- Протокол «Реєстр викидів та переносу забрудників» (РВПЗ), та
- Рамкова Конвенція «Про сталий розвиток Карпат».

Стратегічна екологічна оцінка (СЕО) є основним інструментом для забезпечення врахування екологічних міркувань (включаючи здоров'я населення) при розробці планів і програм. СЕО сприяє сталому розвитку через просування питань довкілля в економічний та соціальний розвиток, а також інтеграцію цілей зеленої економіки, сталого споживання і виробництва у процес прийняття стратегічних рішень.

СЕО має забезпечувати відповідну екологічну оцінку усіх стратегічних рішень, які стосуються сталого розвитку. Враховувати взаємозв'язки між біофізичними, соціальними і економічними чинниками. Стосуватися різних рівнів політики у відповідному секторі і (транскордонних) регіонах, і, якщо необхідно, передбачати включення результатів СЕО у процес прийняття рішення. СЕО інформує і залучає зацікавлену громадськість та урядові інституції протягом всього процесу прийняття рішення. Допомагає досягнути консенсусу між зацікавленими сторонами. Представляє чітку, легку для зрозуміння інформацію та забезпечує достатній доступ до усієї потрібної інформації.

Протокол «Реєстр Викидів та Переносу Забруднень» (РВПЗ) є доповненням до Організаційної конвенції. Його цінність полягає в стратегічному баченні проблеми забруднення атмосфери. Учасники одностайно дійшли висновку про необхідність впровадження системного підходу - попередження забруднення довкілля на самому початку технологічного процесу, замість “контролю викидів на кінці труби”.

Рис. 6.2. Учасники П'ятої конференції «Довкілля для Європи, Київ, 2003 р.

Конвенція про сталий розвиток Карпат (*Карпатська конвенція*) – ще один стратегічний документ, який забезпечує охорону та ефективне господарювання в транскордонному гірському регіоні. Серед пріоритетних напрямків Карпатської конвенції є комплексний підхід до управління земельними ресурсами, збереження та стале використання біологічного та ландшафтного біорізноманіття, просторове планування, стале управління водними та річковими басейнами, ведення сільського та лісового господарства на засадах сталого розвитку. В полі зору конвенції - сталий транспорт та інфраструктура, сталий туризм, промисловість й енергетика, культурна спадщина та традиційні знання. Угода передбачає створення мережі карпатських заповідних територій, покращення розвитку екологічного туризму та посилення ролі місцевих громад в процесах прийняття рішень і господарювання.

При її розробці за зразок взято Альпійську конвенцію, що вже зараз забезпечує охорону та ефективне господарювання в транскордонному гірському регіоні. Конвенція передбачає створення мережі карпатських заповідних територій, що сприятиме збереженню екологічної цілісності регіону, покращенню умов розвитку екологічного туризму, посиленню ролі місцевих громад в процесах прийняття рішень і господарювання.

Слід зазначити, що у конвенції значна увага надається освіті та участі громадськості, підвищенню обізнаності та співпраці з метою поліпшення якості життя, зміцнення місцевих економік та громад, збереження природних цінностей та культурної спадщини в рамках Карпатського простору, який визначається як територія економічного, соціального та екологічного прогресу та сталого розвитку у серці Європи.

Шоста Конференція міністрів «Довкілля для Європи» проходила 10-12 жовтня 2007 р у м. Белград, Сербія. Під час цієї зустрічі відбулось обговорення питань щодо біорізноманіття, перспектив здійснення Екологічної стратегії для країн Східної Європи, Кавказу і Центральної Азії, а також Центральноазіатської ініціативи зі сталого розвитку; перспектив країн Південно-Східної Європи; екологічної політика і міжнародна конкурентоспроможність; фінансування природоохоронної діяльності і партнерство на підтримку здійснення природоохоронної політики і програм.

Окремою подією на форумі була **україно-німецька двостороння** зустріч під час якої було обговорено стан та перспективи українсько-німецького співробітництва у сфері охорони довкілля. Зокрема, сторони обговорили пріоритетні напрями подальшої співпраці, серед яких зміна клімату, управління відходами, водними ресурсами, впровадження енергозберігаючих технологій. Сторони підтвердили зацікавленість щодо продовження підготовки проекту українсько-німецької угоди про співпрацю з питань зміни клімату.

Сьома Міністерська Конференція проходила з 21 по 23 вересня 2011 року у м. Астана Казахстан. На порядок денний були винесені питання сталого управління водними ресурсами і водними екосистемами, просування екологічної проблематики у економічний розвиток. Окремим заходом у порядку денному стояло питання впровадження освіти для сталого розвитку.

Восьма Конференція міністрів «Довкілля для Європи» відбулась в Батумі, Грузія, у червні 2016 р.. Основними темами Конференції були питання екологізації економіки в загальноєвропейському регіоні та покращення якості повітря в інтересах стану довкілля і здоров'я людини». Крім того, в ході Конференції була проведена нарада на тему «Освіта в інтересах сталого розвитку» (ОСР). Нарада оцінила прогрес, досягнутий протягом перших десяти років реалізації стратегії ЄЕК в питаннях ОСР, а також шляхи її майбутнього розвитку. Також були розглянуті питання щодо прогресу, досягнутий у справі загальної системи екологічної інформації в Європейському регіоні.

Рис.6.3. Учасники Восьмої конференції «Довкілля для Європи», Батумі (Грузія), 2016 р. Джерело:

Слід відзначити, що за всю історію Процесу «Довкілля для Європи» така увага на питаннях освіти була зосереджена вперше після зустрічі у Вільнюсі в 2005 році, коли була і підписана Стратегія ЄЕК ООН з питань освіти для сталого розвитку. Це говорить про те, що ОСР вимагає привернення додаткової уваги за такими питаннями, як якість повітря та викиди в атмосферу, управління водними

ресурсами, екологізація економіки та іншими викликами в Європі в цілому, так і для України зокрема.

6.2. КООРДИНАЦІЯ УГОД НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

Секретаріати ряду природоохоронних конвенцій розташовані в Європі. Взаємодія між їхніми органами управління здійснюється з боку ЮНЕП і ЕСК ООН. Постійне представництво України при відділенні ООН у Женеві здійснює моніторинг діяльності природоохоронних конвенцій Стороною яких є Україна, перелік яких наведено нижче. Ці угоди спрямовані на покращення стану природного середовища, зміцнення інституціональних можливостей систем управління у цій сфері, запровадження ефективної системи контролю за використанням природних ресурсів та охорони навколишнього середовища, збільшення ефективності фінансування природоохоронних програм, а також забезпечення фінансування систем моніторингу стану довкілля.

По лінії ЮНЕП у м. Женеві розташовані Секретаріати наступних природоохоронних конвенцій:

- Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (1989);
- Роттердамська конвенція про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі (1998);
- Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забрудники (2001);
- Вашингтонська конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, CITES, (1973).

По лінії Управління з питань навколишнього середовища, житла та землекористування Європейської економічної комісії (ЄЕК) ООН у м. Женеві розташовані Секретаріати таких природоохоронних конвенцій:

- Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Еспоо, 1991);
- Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані (1979);
- Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (1992);
- Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (1992);
- Організація конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (1998).

Зусилля Комітету з екологічної політики (КЕП) ЄЕК ООН зосереджуються на питаннях моніторингу довкілля країнами-членами, підтримці законодавчого забезпечення екологічної політики, розвитку міжсекторального співробітництва та забезпечення врахування екологічних пріоритетів у діяльності ключових галузей економіки країн. Пріоритетними напрямками діяльності КЕП ЄЕК ООН є наступні:

- участь у процесі «Довкілля для Європи»;
- розробка та здійснення обзорів результативності екологічної діяльності в країнах Центральної та Східної Європи;
- підвищення ефективності природоохоронних конвенцій та обмін досвідом з питань імплементації їх положень у національне законодавство.

6.3. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Транскордонне співробітництво є особливою ознакою державної регіональної політики нової доби, яке має на меті створення умов для більш тісної координації дій у сфері інтеграції економік суміжних країн та співробітництва у галузі охорони довкілля. Майбутня інтеграція України до ЄС передбачає прийняття на себе зобов'язань у відповідності з міжнародними конвенціями, деклараціями, а також реалізацію стратегічних планів дій в рамках глобальних міжнародних програм. Це досягається шляхом формування *транскордонних*

кластерів, які рушійною силою для динамічного і сталого розвитку транскордонних регіонів.

6.3.1. Єврорегіони

Єврорегіони – одна з організаційних форм транскордонних відносин, де у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів (на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво) місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії. Сьогодні на території України діють сім ЄВРОРЕГІОНІВ а саме: «Буг» (Україна, Польща, Білорусь), «Карпатський Єврорегіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія), «Дніпро» (Україна, Росія, Білорусь) та «Слобожанщина» (Україна, Росія), «Ярославна» (Україна, Росія). У 2008 році за ініціативою Ради Європи було утворено Чорноморський Єврорегіон.

Єврорегіони покликані реалізувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології. Єврорегіони можуть створюватися як юридична або не юридична особа, мають свою організаційну структуру та визначені джерела фінансування. Пріоритетними напрямками діяльності Єврорегіонів є розбудова інфраструктури, створення інтегрованого транскордонного регіону, розвиток сільських територій, захист довкілля, співпраця у сфері підготовки кадрів тощо.

Серед основних напрямів співпраці перевага надається територіальному плануванню, розбудові інфраструктури, економіці, туризму, охороні довкілля, розвитку соціальної сфери, збереженню національної спадщини. Особлива увага приділяється транскордонним проблемам - Чорноморської екологічної програми, Програми охорони природного середовища басейну Дунаю тощо. Вирішення транскордонних проблем в останні роки стали значно ефективнішими, бо базуються на рекомендаціях Ради Європи та Європейського Союзу. Такі

рекомендації представлені у різноманітних Конвенціях, Хартіях та інших нормативних документах. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво активно впроваджується у країнах Західної та Центрально- Східної Європи. Цей досвід дуже важливий для регіонів України.

Інституційне забезпечення транскордонного співробітництва включає міжнародні інституції, територіальні органи влади, агенції регіонального розвитку та Єврорегіони. Суб'єктами транскордонного співробітництва є територіальні громади або органи влади, які безпосередньо його здійснюють, зокрема у формі Єврорегіонів.

Держава та центральні органи влади, укладаючи угоди про міжрегіональне та транскордонне співробітництво, підписуючи декларації та приєднуючись до конвенцій забезпечують нормативно- правове середовище для здійснення міжтериторіального та транскордонного співробітництва його суб'єктами та розробляють програми його підтримки. Міжнародні регіональні організації, агенції регіонального розвитку сприяють розвитку міжтериторіального та транскордонного співробітництва.

Державне управління (координацію) у сфері транскордонного співробітництва здійснюють Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції. Для загальної координації транскордонного співробітництва на державному рівні створена Міжвідомча комісія з питань розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів.

6.4. КАРПАТСЬКИЙ ЄВРОРЕГІОН

Останнє десятиріччя позначилося зростанням уваги країн Центральної та Східної Європи до координації зусиль щодо вирішення транскордонних проблем забезпечення сталого розвитку окремих регіонів. Серед них найбільший інтерес з точки зору природних, демографічних умов, господарського потенціалу та невикористаних можливостей розвитку індустрії туризму та відпочинку викликає

Карпатський регіон, що знаходиться на унікальному геополітичному перехресті в центрі Європи. Карпати – велика гірська система довжиною 1500 км і висотою до 2655 м, яку можна по праву назвати зеленим серцем Європи.

6.4.1. Карпатська конвенція

В забезпеченні сталого розвитку Карпат безпосередньо зацікавлені 7 країн: Україна, Польща, Словацька Республіка, Угорщина, Румунія, Чеська Республіка та Сербія. Регіон Карпат для кожної з цих країн є прикордонним, периферійним, що накладає відбиток на його економічний рівень, який є відносно більш низьким, ніж у центральних регіонах всіх вказаних держав. Разом з тим відповідний регіон знаходиться в самому центрі Європи. Звідси - підвищена потреба до прикордонної кооперації та інших форм співробітництва.

Рамкову конвенцію **«Про охорону та сталий розвиток Карпат»** (Карпатську конвенцію) підписано 22 травня 2003 р. у Києві Міністрами довілля семи країн Європи – учасниками п'ятої Всеєвропейської Конференції Міністрів довілля, яка відбулася у Києві в межах процесу «Довкілля для Європи». Чинна з 4 січня 2006 р.

Україна виступила ініціатором розробки і підписання Карпатської конвенції, однією з перших її ратифікувала (Закон України від 7.04.04 №1672), є Депозитарієм ратифікаційних грамот. На сьогодні її ратифікували Україна, Чехія, Словаччина, Угорщина, Польща та Румунія. Сербія – у процесі ратифікації. Конвенція розроблялася у співпраці із Програмою ООН з довілля. У розробці Карпатської конвенції за зразок була взята Альпійська, яка є прикладом міжнародного документу, що забезпечує охорону та ефективне господарювання в транскордонному гірському регіоні.

У грудні 2006 р. у Києві відбулася Перша Конференція Сторін (КС-1) Карпатської конвенції, загалом – понад 150 учасників. У роботі взяли участь делегації країн–Сторін Карпатської конвенції, а також Італії, Австрії, Голландії, Франції, Бельгії, Болгарії, Македонії, Греції, Великобританії, Німеччини, Грузії та

Швейцарії. Участь у роботі взяли представники Альпійської конвенції, Програми ООН з охорони довкілля (UNEP), екологічних неурядових організацій (WWF, CEEWEB, ANPED, FAO) та українських громадських рухів, що опікуються проблемами довкілля та збереження природи. Головною метою Конференції було вироблення механізмів упровадження Карпатської конвенції, яка покликана зберегти унікальність Карпатського регіону та поліпшити якість життя людей.

Перша Конференція Сторін Карпатської конвенції відкрила нову сторінку в українсько-європейських стосунках. Президентом Конференції було обрано Міністра навколишнього природного середовища України Василя Джарти. Головним підсумком Конференції стало прийняття Карпатської декларації, яка закладає фундаментальні принципи міжнародного партнерства у сфері охорони і сталого розвитку гірських регіонів в цілому, і карпатського - зокрема.

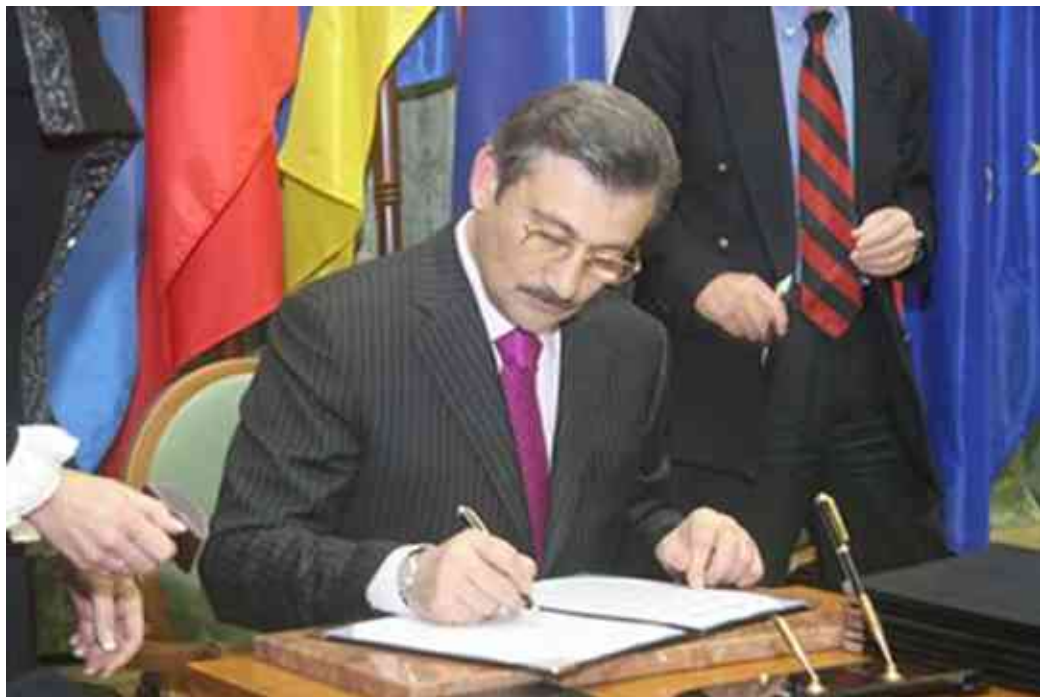

Рис. 5.1. В. Джарти, Міністр охорони навколишнього природного середовища України (2006-2010 р.) підписує декларацію Карпатської конвенції

6.4.2. Що дає Карпатська конвенція

Конвенція спрямована на вирішення цілого комплексу проблем щодо стабілізації екологічної та економічної ситуації в Карпатах, збереження та

примноження природних багатств, генофонду та історико-культурної спадщини регіону, поліпшення соціальних умов життя населення, підвищення рівня екологічної свідомості суспільства, прискорення інтеграції України до Європейського співтовариства та забезпечення єдиної політики Карпатських країн на шляху до сталого розвитку.

Ця міжнародна угода покликана забезпечити сталий розвиток кожної сфери діяльності в регіоні - від ефективного використання енергетичних та водних ресурсів до збереження й Карпатською конвенцією, зокрема, передбачено створення мережі карпатських заповідних територій задля збереження екологічної цілісності регіону і покращення умов розвитку зеленого туризму. Особлива увага в документі приділяється сталому розвитку сільських територій та екологічно чистого транспорту, розробці системи оцінювання екологічних ризиків, посиленню ролі неурядових організацій та місцевих громад, інформаційній підтримці. Карпатська конвенція наголошує на виключному екологічному значенні Карпат. Її головною метою є проведення збалансованої політики та співробітництва щодо охорони Карпат, поліпшення якості життя людей, збереження та відтворення унікальних природних комплексів.

Конвенцією передбачається:

розроблення та впровадження плану багатостороннього транскордонного співробітництва щодо збереження біорізноманіття та екологічно збалансованого природокористування;

забезпечення збалансованого та інтегрованого управління водоймами в басейнах річок та належної якості води;

- впровадження науково обґрунтованих та екологічно збалансованих систем землеробства та лісокористування;
- захисту вразливих зон біо- і ландшафтного різноманіття регіону в процесі розбудови транспортної мережі та енергетики;

- створення інфраструктури для розвитку екологічного туризму та екологічного виховання;
- збереження історико-культурної спадщини та народних промислів.

Предметом регіональних угод щодо Карпат здебільшого стали питання охорони довкілля регіону, збереження його біологічного різноманіття, транскордонного міждержавного, міжурядового, локального та іншого співробітництва, а також окремі аспекти торговельно-економічної, екологічної, гуманітарної та політичної взаємодії.

Ці угоди було укладено як на багатосторонній, так і на дво- чи тристоронній основі, на різних рівнях (міждержавному, міжурядовому, міжвідомчому, між місцевими властями чи органами місцевого самоврядування). За предметом міжнародних домовленостей їх можна поділити на комплексні, екологічні, щодо прикордонного режиму, співробітництва та взаємодопомоги з прикордонних питань та деякі інші. Різняться ці угоди і джерелами фінансування: серед них є такі, виконання яких забезпечується на безвалютній основі зацікавленими сторонами та такі, виконання яких стимулюється міжнародними організаціями, фондами.

В числі найбільш важливих регіональних угод у сфері охорони довкілля Карпат можна назвати Угоду між органами регіонального самоуправління прикордонних областей України, Польщі, Угорщини та Словаччини про створення Асоціації “Карпатський Єврорегіон”. Працюють також тристоронні Угоди між Польщею, Словаччиною та Україною про збереження біологічного різноманіття лісів Східних Карпат та Угода про міжнародний біосферний заповідник “Східні Карпати”.

Двостороння співпраця в галузі охорони довкілля в Карпатському регіоні відбувається між Урядом України та Урядами Угорщини (від 13.08.1992) Польщі (від 24.01.1994) та Словаччини (від 30.09.1994).

Регіональні угоди щодо збереження природних ресурсів Карпат створили серію економічних, технічних, організаційних і правових передумов для сталого господарського розвитку та екологічного туризму в регіоні. Особливо цікаво зазначити, що в останні роки з'явилась серія угод, які укладаються безпосередньо між органами регіональної та місцевої влади чи місцевого самоврядування приграничних районів.

Найбільша частина так званих “карпатських” угод стосується питань охорони довкілля і збереження біорізноманіття. Однак ці угоди тісно пов'язані з іншими категоріями міжнародно-правових документів, що регулюють більш загальні питання, які легше вирішувати на транскордонному рівні. Наявність великої кількості різнопланових угод щодо збереження природи Карпат, висунуло на порядок денний необхідність надання співробітництву прикарпатських держав комплексного характеру, створення правової основи для їх подальшої співпраці. Виявляється необхідність фокусування уваги на найбільш пріоритетних напрямках спільних зусиль на основі рамкових домовленостей. Досвід так званого „рамкового” регулювання показує, що воно завжди стимулює розвиток міждержавного співробітництва за напрямками, що визначені рамковими угодами.

Для Рамкової конвенції про охорону і стале управління Карпатами такими напрямками є збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття; сталий місцевий розвиток та планування територій; стале та комплексне управління водними /річковими ресурсами; стале планування транспорту та інфраструктури; сталий туризм; відновлювальні джерела енергії та екологічно чисте виробництво; оцінка стану довкілля / моніторинг та попередження; культурна спадщина та місцеві звичаї; підвищення рівня обізнаності, освіти та участі громадськості. Більшість з цих питань вже й сьогодні є предметом міжнародно-правового регулювання, причому не лише на регіональному, а й на глобальному рівні. Нові підходи реалізуються в питаннях організації туризму в Карпатах, збереження культурної спадщини та місцевих

звичаїв, які для народів регіону часто є спорідненими. В новій постановці висвітлюються питання щодо місцевого розвитку і планування територій.

Нові підходи закріплюються і щодо розвитку транспортної інфраструктури регіону і в регламентації деяких інших питань. Рамковий характер угоди залишає місце для подальшого розвитку регіональної транскордонної співпраці.

6.5. «КАРПАТСЬКИЙ ГОРИЗОНТ - 2020»

Територія Східних Карпат є одним з найпривабливіших географічних регіонів Центральної Європи. Її відмітною рисою є те, що її утворюють регіони з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Величезний потенціал, який забезпечують людський капітал, природні багатства та культурна спадщина, не використовується відповідним чином. В рамках ЄС на даний час реалізовується 13 програм, що відображають екосистемний підхід ЄЕК ООН до розвитку прикордонних територій. Такий документ існує і в рамках транскордонного регіону Карпат. Це Конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (2003 р. Київ). Проте, ця політична ініціатива, на жаль, не принесла жодних конкретних результатів.

Виходячи з цього, Національне Представництво України в Карпатському регіоні спільно із своїми польськими та словацьким партнерами ініціювали в ЄЕК ООН створення окремої програми Європейського Союзу для території Карпат на фінансову перспективу 2014 – 2020 років. Як наслідок, Комісія прийняла рішення щодо впровадження окремої операційної «Карпатської програми» для її фінансування Європейським Союзом на 2014 – 2020 р. Основною метою Карпатської програми є створення умов для соціально-економічного розвитку Карпат шляхом розбудови широкого партнерства суб'єктів публічного, приватного та неурядового секторів на локальному, регіональному та державному рівнях.

6.6. ЄВРОПЕЙСЬКА ЛАНДШАФТНА КОНВЕНЦІЯ

Ландшафт є важливою складовою якості життя і добробуту людини. Він відіграє помітну суспільну роль у культурній, екологічній та соціальній сферах і є ресурсом, який сприяє економічній діяльності та створенню нових робочих місць. Європейська ландшафтна конвенція, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи, була відкрита для підписання у Флоренції, Італія, у жовтні 2000 року. Україна є Стороною з 2005 р. Міністр охорони навколишнього природного середовища України (Поляков), підписав Європейську ландшафтну конвенцію (ЕЛК) 17 червня 2004 р. у м. Страсбург. Таким чином, Україна стала 29 країною-членом Ради Європи, що підписала цю Конвенцію.

Головною метою Конвенції є підтримка процесів охорони, регулювання та планування, ландшафтів Європи. Конвенція визначає заходи, спрямовані на захист ландшафтів, управління ними та планування в усій Європі з метою досягти довготермінового розвитку за умови балансу та гармонії між соціальними та економічними потребами та потребами довкілля.

Структурно Конвенція складається з преамбули, чотирьох частин та 18 статей. Загальні положення відображені у статтях 1–3, в яких встановлюються терміни, сфера застосування та цілі Конвенції. Заходи, що впроваджуються на національному рівні, виписані у статтях 4–6, де визначено розподіл обов'язків, загальні й конкретні заходи. Рекомендації щодо Європейської співпраці, міжнародної взаємодопомоги та обміну інформацією, моніторингу запровадження Конвенції подані у третій частині документу. В прикінцевих положеннях (статті 12–18) подано опис процесів підписання, ратифікації, набуття чинності, приєднання тощо.

Підписанням ЕЛК Україна взяла на себе зобов'язання здійснювати відповідні заходи щодо збереження та невиснажливого використання біо- та ландшафтного різноманіття, впроваджувати положення ЕЛК в окремі напрямки державної політики, зокрема в стале сільське господарство, лісівництво,

управління річковими басейнами, "зелений" туризм, транспорт, енергетику та промисловість.

Конвенція визнає важливість усіх видів ландшафтів. Вона застосовується на території усіх Сторін Конвенції і охоплює природні, сільські, міські та приміські території. Дія Конвенції поширюється на землі, внутрішні води та морські акваторії, звичайні або деградуючі ландшафти, а також ландшафти, які можна вважати унікальними. Це також стосується ландшафтів, які можна вважати винятковими, а також звичайними або занедбаними ландшафтами (ст.2).

Для розуміння суті механізмів впровадження Конвенції, необхідно наголосити, що "ландшафт" в країнах Західної Європи означає територію, як її сприймають люди, характер якої, є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів. Іншими словами, ЕЛК закріплює провідну роль місцевих громад в питаннях збереження, охорони та відновлення антропогенно- змінених ландшафтів. Під "охороною ландшафту" мається на увазі діяльність щодо збереження та підтримання важливих або характерних рис ландшафту, його спадкових цінностей, природної конфігурації та позитивних змін, обумовлених діяльністю людей.

Конвенція передбачає заходи як загального характеру, так і конкретні дії, які Сторони реалізують на національному рівні. Щодо заходів загального характеру, то кожна сторона зобов'язується визнавати ландшафти як суттєвий компонент оточення людей, вираження різноманітності їхньої спільної культурної та природної спадщини, та як основу їх ідентичності. На регіональному рівні країни мають встановлювати порядок участі широкого загалу, місцевих і регіональних органів влади та інших сторін, заінтересованих у визначенні та впровадженні ландшафтної політики.

Конкретні заходи передбачені стосовно покращення рівня обізнаності, освіти і виховання, ідентифікації ландшафтів та їх оцінки. Сторони Конвенції беруть зобов'язання співпрацювати при розгляді ландшафтної складової

міжнародної політики та міжнародних програм, надавати взаємну технічну і наукову допомогу з питань ландшафту, сприяти обміну спеціалістами та інформацією стосовно питань, які охоплюються положеннями Конвенції. Сторони також мають заохочувати транскордонне співробітництво на місцевому та регіональному рівні. В разі необхідності вони мають право готувати і впроваджувати спільні ландшафтні програми.

Основним аспектом Конвенції є активна роль громад в питаннях спостереження та оцінки якості ландшафту. Тому підвищення суспільної свідомості відіграє важливу роль для залучення населення до урегулювання питань, пов'язаних з впливом та охороною ландшафту.

6.7. СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІСТ

Питання розвитку міст і пов'язаної з цим урбанізації є невід'ємною складовою всього комплексу проблем, пов'язаних з переходом до моделі сталого розвитку. Процеси урбанізації сьогодні суперечливі, він поєднуються з викликами, зумовленими необхідністю реалізації цілей, завдань та індикаторів сталого розвитку. Свою роль тут відіграє зміна характеру розвитку міст і сучасного змісту урбанізації. Сучасне місто – важлива форма існування суспільства, яка певною мірою може моделювати суспільні відносини, відображає основні елементи і закономірності його розвитку. Будь – яка соціальна проблема пов'язана з долею урбанізації, і відповідно з проблемами великих і малих міст.

Міста мають у розпорядженні унікальні культурні споруди, потужні сили для соціальної інтеграції та економічного розвитку. Вони є центрами науки, джерелами зростання та інновацій. Водночас в містах мають місце також і демографічні проблеми, соціальна нерівність, соціальне виключення певних груп населення, екологічні проблеми. У довгостроковій перспективі міста зможуть виконати свої функції носіїв суспільного прогресу.

Сталий розвиток населених пунктів означає узгодженість соціального, економічного, й екологічного аспектів розвитку міст та оточуючих територій. В

його основу має бути закладено раціональне використання земельних, водних, рекреаційних та інших природних ресурсів, удосконалення соціальної інфраструктури, створення умов для розвитку освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і відпочинку, поліпшення демографічної ситуації.

Ольборзька хартія. Одним з кроків на шляху практичного впровадження принципів сталого розвитку стала Перша конференція зі сталого розвитку великих та малих міст Європи, яка відбулась у місті Ольборг (Данія) у 1994 р. Вона стала європейським відображенням конференції Ріо-92. Учасники зустрічі підписали хартію «Міста Європи на шляху до сталого розвитку», в якій були названі основні поняття, принципи та інструменти досягнення сталого розвитку міст. Ольборзька хартія є одним з найвідоміших у світі міжнародних документів щодо місцевого сталого розвитку. Вона дала старт Кампанії міст за сталий розвиток. Міста та регіони, які підписують цю хартію, визнають, що зобов'язуються втілювати у своїй життєдіяльності принципи сталого розвитку.

Одне з положень хартії визнає обов'язкову участь громадськості та всіх зацікавлених груп у процесах прийняття рішень на локальному рівні. Кількість міст та регіонів, які підписали хартію, постійно зростає. Так, станом на 14 грудня 2010 р. хартію підписали 2708 міст із 46 країн. В Україні хартію підписали 7 міст (Донецьк, Євпаторія, Миргород, Миколаїв, Нікополь, Одеса, Севастополь) та Сумська область.

На наступній конференції в Лісабоні (Португалія, 1996) був прийнятий "Лісабонський план: від хартії до дій", який визначив конкретні кроки в напрямку до сталого розвитку й основних виконавців «Порядку денного на ХХІ століття». На думку учасників ними повинні бути місцеві уряди та представники всіх сфер діяльності – від громадян до міжнародних фінансових, економічних та інших структур.

Ганноверський заклик. Третя конференція європейських міст, відбулася 9 - 12 лютого 2000 р. у Ганновері (Німеччина), де були представлені локальні плани

дій європейських міст та заходи, що проводяться місцевими урядами, громадськістю, виробничим та приватним сектором, міжнародними організаціями на шляху до сталого розвитку. Учасники конференції були представлені 250 муніципальними керівниками з 36 європейських країн.

Результатом конференції стало підписання "ГанOVERського заклику" до світової спільноти. В ньому, зокрема, зазначається, що необхідно заохочувати місцеве самоврядування в усій Європі, включати громадські та екологічні питання в економічне законодавство, взаємодіяти з місцевими органами влади, підтримувати національні кампанії за сталий розвиток.

Лейпцизька хартія. Лейпцизька хартія «Міста Європи на шляху сталого розвитку» була прийнята на зустрічі міністрів з питань міського розвитку і територіальної єдності, проведеної в м. Лейпциг у травні 2007 року. Беручи до уваги різні історичні, економічні, соціальні та екологічні аспекти розвитку європейських міст, міністри, які компетентні у питаннях міського розвитку, спільно із зацікавленими сторонами узгодили принципи і стратегії у сфері політики міського розвитку.

6.8. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Серед негативних факторів, слід відзначити недостатню активність України у процесі «Довкілля для Європи». Проблемні питання існують у справі імплементації міжнародних правових стандартів у національне законодавство. Найскладніші з існуючих проблем вбачаються у практиці правозастосування. Впродовж ряду років в Україні систематично не виконуються норми міжнародних угод, стороною яких є Україна.

Наради сторін Організації конвенції неодноразово визнавали, що Україна систематично не дотримується її положень: не розроблено стратегії впровадження конвенції, законодавство та судова практика не приведені у відповідність з її положеннями, не передбачено чітких процедур участі громадськості в прийнятті рішень та практичних механізмів застосування конвенції. Негативним фактором є

ветування Президентом Януковичем Закону України «Про ландшафти», розробленого на виконання Європейської ландшафтної конвенції, затягування з прийняттям законів про ОВД та СЕО, погіршення передумов для проведення державної екологічної експертизи, а також для впровадження стратегічної екологічної оцінки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Де і коли був започаткований процес “Довкілля для Європи”
2. Які програмні документи були прийняті на П’ятій Міністерській зустрічі Європейських країн
3. Хто був ініціатором створення процесу “Довкілля для Європи”
4. Де і коли була прийнята Оргуська конвенція
5. Які напрями діяльності у сфері захисту довкілля окреслили "Софійські ініціативи"
6. Хто забезпечує координацію екологічних угод на Європейському континенті
7. Де відбулась перша конференція зі сталого розвитку великих та малих міст Європи
8. Секретаріати яких природоохоронних конвенцій розташовані в Женеві
9. Що означає сталий розвиток населених пунктів
10. Де і коли була прийнята Ольборзька хартія, назвіть основні її поняття, принципи

РОЗДІЛ 3.

РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ УГОДИ

ТЕМА 7. ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ГРОМАДСЬКОСТІ

Усвідомлення масштабності екологічних проблем та їх подальшого поглиблення обумовило активізацію суспільної свідомості, загострило відносини між бізнесом і громадами. Право людини на чисте довкілля є одним з найважливіших постулатів сучасного міжнародного екологічного права. Під егідою ООН було розроблено та впроваджено ряд міжнародно-правових актів у зазначеній сфері. Розділ III «Порядку денного» визнає що для ефективного досягнення цілей сталого розвитку винятково важливе значення має забезпечення участі широких верств населення в процесі прийняття рішень. Це передбачає, що окремі групи і організації повинні брати участь у процесі оцінки впливу на довкілля, бути поінформовані про прийняті рішення, а також брати участь в їх прийнятті, особливо такими, що потенційно стосуються громад.

7.1. ОРГУСЬКА КОНВЕНЦІЯ

Конвенція “Про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля” (Оргуська конвенція)

***Статус:** Підписана 39-ма країнами та ЄС у 1998 р., Оргус, Данія. Чинна з 2001 р. Ратифікована 44 країнами, включно Україною*

Оргуська конвенція - це міжнародний договір, нового типу, який об'єднує екологічні та загальнолюдські права. Цей договір встановлює баланс сил у тріаді влада - бізнес - громада наступним чином: сталий розвиток держави може бути досягнутим тільки через залучення всіх зацікавлених сторін, включно представників організацій громадського суспільства (ОГС) та широких кіл громадськості.

Оргуська конвенція є регіональною за сферою свого застосування. Фактично, за своїм значенням вона є глобальною, і до неї може приєднуватись будь-яка країна світу.

Вітаючи набуття чинності Оргуської конвенції, Генеральний Секретар ООН Кофі Аннан сказав: «Оргуська конвенція є найбільш амбітним явищем екологічної демократії, яке коли-небудь здійснювалося піклуваннями ООН. Її прийняття є видатним кроком уперед в розвитку міжнародного права. Абсолютна підтримка її державами Східної Європи та Центральної Азії ясно говорить: екологічні права не є розкішшю тільки для багатих країн».

7.1.1. Мета та завдання.

Метою конвенції є посилення ролі представників громадських і екологічних організацій в процесі захисту і покращення стану довкілля. Вона закріплює широкі права громадськості, а також зобов'язує органи державного управління приймати рішення в умовах прозорості, підзвітності та відкритого доступу громадськості до інформації, з урахуванням її думки.

Принципальною відміною Оргуської конвенції є те, що вона виступає не на захист якоїсь конкретної складової довкілля, а спрямована на встановлення взаємодії між громадськістю та державними органами. Конвенція надає громадянам певні права і накладає обов'язки на державні органи щодо забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації. В основу Конвенції покладено три основні принципи участі громадськості, які складають так звані три «постулати» Оргуської конвенції: доступ до інформації, участь у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань довкілля.

7.1.2. Громадськість

Оргуська конвенція наділяє громадськість і НУО правами і практичними можливостями для захисту інтересів на чисте та безпечне довкілля. *Громадськість*, згідно ст. 2 означає одну чи більше фізичну чи юридичну особу.

Важливо те, що запит на інформацію може пред'явити будь-яка особа, не доводячи своєї особистої зацікавленості в ній.

В Оргуській конвенції вживається термін “*зацікавлена громадськість*”, під якою мається на увазі *громадськість, на яку робить чи може вплинути ухвалення рішення*. Ці обмеження не стосуються права на одержання інформації. Недержавні організації, що займаються охороною довкілля і відповідають вимогам національного законодавства, вважаються такими, котрі мають зацікавленість. Більш висока ступінь відкритості наділяє громадськість і НУО можливостями впливати на процес прийняття рішень і діяти на захист довкілля. Залучення громадськості до процесу прийняття рішень надає змогу приймати більш обґрунтовані та збалансовані рішення з огляду на охорону довкілля.

Розширення можливостей доступу до інформації дозволяє громадськості (лідерам ОГС) краще зрозуміти ситуацію і дізнатися про існування потенційних екологічних ризиків та небезпечних факторів, що впливають на громадян, членів їх сімей та місцеві громади. Участь громадськості в процесі прийняття рішень забезпечує врахування місцевої специфіки, а також місцевих знань і досвіду при розробці проекту та при його виконанні.

Конвенція також покращує рівень обізнаності стосовно того, як відбувається процес прийняття рішень: хто приймає рішення, на основі чого. Це допомагає громадськості брати участь у таких процедурах. Окрім того, це допомагає у справі побудови хороших взаємовідносин і співробітництва між державними органами влади і громадськістю, сприяє розвитку демократичних засад між різними зацікавленими особами - місцевими споживачами, бізнесменами, домогосподарками, інвалідами, та іншими соціальними групами, НУО і засобами масової інформації.

7.1.3. Держслужбовці

Конвенція чітко окреслює обов'язки і права державних службовців, процеси й процедури доступу до інформації, забезпеченні участі громадськості в процесі

прийняття рішень, а також доступу до правосуддя в області охорони довкілля. Окрім того, в ній добре виписані вказівки державним органам стосовно практичних шляхів реалізації цих аспектів. Це особливо корисно для державних службовців тих країн, де національне законодавство встановлює загальні права і обов'язки громадян, однак не містить положень, процедур і норм для їх практичної реалізації. В таких країнах, зокрема в Україні, з'являється можливість користуватись процедурами, описаними в Конвенції, і впроваджувати їх на практиці.

Крім того, Конвенція покликана допомогти держслужбовцям створити і реалізувати на практиці більш ефективний, прозорий і контрольований процес прийняття відповідальних рішень. Державні органи влади можуть спиратися на положення Конвенції також для підтримки своїх ініціатив щодо підвищення ступеню доступу громадськості до інформації, участі у прийнятті рішень і доступу до правосуддя. Вони можуть посилатися на принципи і положення Конвенції в своїх дискусіях з тими державними органами, які прагнуть обмежити відкритість у роботі, а участь громадськості розглядають як обтяжливий тягар, що веде до марнування часу і ресурсів.

Таким чином, Конвенція посилює позиції органів влади, відповідальних за охорону довкілля, по відношенню до інших державних інтересів та міністерств, і, завдяки підтримці громадськості, забезпечує врахування фактору довкілля і охорони здоров'я.

7.2. ТРИ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПИ

7.2.1. Доступ до екологічної інформації

Доступ до інформації - це одне з фундаментальних прав демократії та людини, які закріплені в міжнародному законодавстві, конституціях, окремих законах багатьох країн. Базове положення Організації Конвенції про доступ до інформації покладає на державні органи ряд обов'язків, які передбачають, з однієї сторони, надання інформації у відповідь на запити громадськості, а з іншої

сторони, вдосконалювати «активне» поширення інформації. Конвенція дає конкретні методологічні вказівки країнам щодо активного розповсюдження інформації, та «пасивного» - надання її у відповідь на запит. Вона покладає на уряди обов'язки самостійно розробити прозорі та ефективні механізми участі громадськості у прийнятті відповідальних рішень.

Доступ до інформації відіграє важливу роль у підтримці інших двох принципів: участі громадськості в прийнятті рішень та доступу до правосуддя. Громадськість має одержати інформацію у максимально короткий термін, не пізніше одного місяця з дня пред'явлення заяви. Якщо державний орган не має у своєму розпорядженні запитуваної інформації, він має повідомити заявника, куди йому необхідно звернутися із запитом, або самостійно передати запит такому органу та поінформувати про це заявника.

7.2.2. Участь громадськості

Участь громадськості в процесі прийняття відповідальних рішень закріплені у Конвенції рядом обов'язкових процедур. В залежності від необхідного ступеню участі, вона може бути розділена на три категорії.

Перша категорія - прийняття рішень з конкретних видів діяльності. Вона має найбільш чіткий опис процедур участі громадськості, починаючи з переліку видів діяльності, що підпадають під ці процедури та критеріїв, що застосовуються, й закінчуючи процедурами перегляду цих рішень.

Для другої категорії – стратегічних рішень – передбачається, що країни самі розроблятимуть прозорі процедури та практичні деталі, які враховують місцеві умови, характерні для кожної окремої країни. На країни покладено чітке зобов'язання розробити конкретні, прозорі й справедливі правила участі громадськості в процесі прийняття стратегічних рішень на загальнонаціональному і місцевому рівні.

Третя категорія стосується виконавчих приписів і нормативних актів. Вона не передбачає жорстко визначених обов'язків, однак рекомендує державним органам забезпечувати дієву участь громадськості в процесі розробки положень, нормативних актів і законопроектів, у розробці планів, стратегій і програм, що стосуються довкілля.

7.2.3. Доступ до правосуддя

Доступ громадськості до правосуддя є третім основним принципом конвенції, якою передбачено механізм забезпечення реалізації обов'язків і прав громадськості на чисте довкілля. У відповідності з цим принципом Сторони зобов'язуються гарантувати належні механізми правосуддя і юридичного захисту тим, чиї права чи інтереси в світлі Конвенції зазнали утиску.

Конвенцію можна розглядати не лише як механізм захисту довкілля, але й як засіб сприяння демократії. Вона, зокрема, спрямована на те, щоб:

- забезпечити громадськості більш відкритим **доступом до екологічної інформації**, яка є у розпорядженні державних органів;
- надати людям можливість **висловлювати свою думку** і стурбованість екологічними питаннями і забезпечити їх належне врахування особами, відповідальними за прийняття рішень;
- надати громадськості **доступ до процедур розгляду справ** про порушення їх прав на інформацію і участь, а в деяких випадках – дати їй можливість виступати з позовами в зв'язку з порушенням екологічного законодавства більш загального характеру.

Отримання інформації про стан довкілля чи з питань, які стосуються довкілля, є першим важливим кроком в процесі участі в прийнятті екологічних рішень і захисті довкілля.

7.3. НАДАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Активне надання інформації. Державні органи повинні мати у своєму розпорядженні екологічну інформацію, що стосується їхньої діяльності, і постійно оновлювати її. Вони зобов'язані забезпечувати безкоштовний доступ громадськості до списків, реєстрів або архівів, а також поступово збільшувати обсяг екологічної інформації в електронних базах даних.

Відмови в наданні інформації обмежуються обставинами, при яких обнародування інформації може вплинути на міжнародні відносини, національну чи оборону державну безпеку. Ця інформація вважається **конфіденційною**. Відмова може бути обґрунтована також в процесі здійснення правосуддя, або розслідування кримінальної справи. Однак перераховані підстави повинні тлумачитися з урахуванням зацікавленості громадськості в обнародуванні інформації.

У випадках, що являють собою безпосередню загрозу здоров'ю чи людей довкілля, вся інформація повинна поширюватися негайно серед громадськості, якої потенційно стосується ця загроза.

Не може бути конфіденційною інформація про викиди забруднювальних сполук у довкілля. Громадяни мають право отримати інформацію, яка:

- безпосередньо чи опосередковано стосується них самих,
- стосується питань, які представляють громадський інтерес,
- будь-яким чином впливає чи вплине на якість їхнього життя, їхню сім'ю, здоров'я чи довкілля.

Пасивне надання інформації - це видача інформації у відповідь на запит. Державний чи муніципальний орган влади надає інформацію після отримання запиту на неї. Згідно зі Статтею 4, будь-яка людина, незалежно від її громадянства, країни й місця проживання, віку, статі тощо, має право подати запит про доступ до екологічної інформації. Подання запиту на інформацію не зобов'язує громадськість формулювати причини, які викликали інтерес до неї. У

більшості випадків екологічна інформація повинна надаватися у тій формі, в якій запитувалась.

Державні органи повинні забезпечувати отримання інформаційних запитів тими структурами, яких це стосується. Екологічна інформація повинна надаватися якомога швидше (не пізніше, ніж через місяць). Відмова на запит про надання інформації повинна надаватися в письмовому вигляді. На відміну від запиту, в ньому повинні обов'язково вказуватися причини відмови.

7.3.1. Надання інформації органами влади

Активне надання інформації передбачає обов'язок державних органів чи органів місцевого самоврядування поширювати необхідну інформацію з власної ініціативи.

Відповідно до Оргуської конвенції, активному розповсюдженню підлягає інформація: про стан довкілля, про аварійні ситуації, про заходи або проекти, які можуть значно вплинути на довкілля. У відкритому доступі мають бути законодавчі акти, політичні документи (стратегія, плани, програми і плани заходів, що стосуються довкілля), Міжнародні договори, конвенції та угоди, а також інші важливі документи з екологічних питань.

Звіт про стан довкілля. Інформація про стан довкілля в більшості країн Європи публікується у формі звіту про стан довкілля в електронному і/або друкованому вигляді. Конвенція вимагає від держав публікації звіту про стан довкілля не рідше ніж раз в три, або чотири роки.

Інформація про аварійну ситуацію. Для випадків надзвичайних екологічних ситуацій Конвенція вимагає від державних органів діяти негайно і без затримки, забезпечуючи розповсюдження всієї необхідної інформації тим представникам громадськості, яких дана ситуація може торкнутися. Саме таким чином слід діяти, якщо існує безпосередня загроза здоров'ю людей чи навколишньому середовищу. Причинами надзвичайної ситуації може бути

діяльність людини чи природні явища: техногенні чи природні зсуви, повені, радіоактивне, хімічне, біологічне забруднення, лісові пожежі, пожежі на військових складах, в арсеналах та на полігонах тощо.

Екологічна інформація та інформація про стан довкілля.

В українському законодавстві право на інформацію і вільного доступу до неї передбачено Конституцією й Законами України. Так, Конституція України (ст. 34) гарантує кожному громадянину право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір.

В Конституції України, ч.2, Ст. 50, визначено що “кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення”. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Подекуди поняття „*екологічна інформація*” трактується виключно як інформація про „довкілля”. Однак в Оргуській конвенції визначення поняття „*екологічна інформація*” набагато ширше, ніж просто „інформація про довкілля”. Крім інформації про стан довкілля, до неї також відноситься інформація про всі види факторів можливого впливу, діяльності, заходів, які впливають чи можуть вплинути на довкілля, здоров'я людини та якість її життя.

Це означає, що, наприклад, інформація про будівництво і планування доріг, про атомні електростанції та інші джерела енергії, шум, радіацію, генетично модифіковані організми тощо теж вважається екологічною інформацією.

В Статті 3.3 Конвенції наведений детальний перелік тих типів інформації, які слід вважати „*екологічною інформацією*”. Інформація про стан всіх компонентів довкілля, а також фактори, діяльність чи заходи, які впливають чи можуть вплинути на елементи довкілля, вважаються екологічною інформацією.

В Статті 2.3 Конвенції наводиться загальний перелік, в якому вказано, що “екологічна інформація” — це „будь-яка інформація в письмовій, візуальній, аудіо, електронній формі чи будь-якій іншій матеріальній формі”.

Визначення „екологічної інформації” закріплено в ст. 25 Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища”. При цьому використовується визначення інформації про стан довкілля, яке відповідає визначенню Організації Конвенції. Отже, „екологічна інформація” це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

- стан довкілля чи його об’єктів — землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення;
- біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об’єктами довкілля;
- джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан довкілля та здоров’я людей;
- загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об’єкти та здоров’я людей;
- екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику.

Інформація про продукцію

Інформація про продукцію — це інформація про екологічні та біологічні властивості продукту, а також про його вплив на здоров’я людини. Організація Конвенції (Ст. 5.8) вимагає від держав розробки механізму доведення до відома громадськості достатньої кількості інформації про продукцію. Ця інформація

повинна подаватися таким чином, щоб споживачі мали можливість зробити екологічно обґрунтований вибір.

7.3.2. Надання інформації на запит

Інформаційний запит. Конвенція не дає конкретного визначення поняття „запит”. Тому під ним слід розуміти будь-яке звернення громадянина чи представника громадськості в державний орган з проханням про надання інформації, зроблене в усній або письмовій формі

При поданні запиту на надання інформації в органи влади, особа, яка подає запит, не зобов’язана вказувати причину, з якої їй необхідна дана інформація, тобто заявляти про причини свого інтересу до неї. В рамках положень Організаційної конвенції за інформацією може звернутися хто завгодно, причому будь-який державний орган повинен надавати доступ до екологічної інформації навіть іноземцям.

Державним органам заборонено обговорювати будь-які умови передачі інформації у відповідь на запит, якщо в силу цих умов особа, що запитує інформацію, повинна вказати:

- причину, через яку їй необхідна ця інформація;
- яким чином вона буде її використовувати.

Факт відмови особи, що подає запит, вказати причини свого інтересу до інформації не може бути приводом для відхилення запиту. Запитувач має право обрати конкретну форму в якій би він хотів отримати відповідь на запит, наприклад, на папері, через ЗМІ, на відеокасеті, плівці, компакт-диску або в електронній версії. Це також можуть бути копії оригіналів документації. У відповідь на запит органи влади повинні надати копії документів, а не лише можливість просто ознайомитися з документами.

В Положенні «Про порядок надання екологічної інформації» вказується, що запит про надання екологічної інформації може не містити аргументації щодо зацікавленості запитувача та подається у письмовій чи електронній формі. Отже відсутність у запиті підстав не є приводом у відмові надання інформації.

Оргуська конвенція (Ст. 4.4) вимагає від державних органів надання інформації у відповідь на запити. Держави повинні забезпечити виконання даного зобов'язання „на основі законодавчої бази країни”.

Це означає, що в країн є простір для діяльності у вказаних вище рамках, яким саме чином розробити процедури надання відповідей на запити про інформацію у відповідності до Конвенції. Законодавство країни може обмежити доступ лише у відповідності з винятками, вказаними в Статті 4.4. Зазначені питання регламентуються законами про інформацію та охорону довкілля.

7.3.3. Термін надання інформації

Оргуська конвенція вимагає надання інформації „в максимально стислі строки. Максимально допустимий строк складає один місяць після подання запиту. Допустиме продовження строку до двох місяців, якщо таке продовження виправдане через обсяг та складність запитуваної інформації. Якщо запит не складний і інформація наявна, позитивною практикою є надання відповіді негайно чи протягом кількох днів.

Згідно з Оргуською конвенцією, державний орган, що дає відповідь на інформаційний запит, може брати платню з особи, що подала запит, за надану інформацію, однак її розмір має бути „розумним”. „Розумний розмір оплати” означає, що платня за інформацію не повинна перевищувати фактичної вартості роботи з її надання, тобто вартості копіювання і відправки поштою. Часто під „розумними розмірами оплати” мається на увазі вартість носіїв, на яких надана інформація. Найкращі зразки практики, яка існує в багатьох європейських країнах, передбачають передавання інформації безкоштовно у випадках, коли, наприклад, треба зробити всього декілька аркушів ксерокопій.

7.4. ПРОТОКОЛ ПРО РЕЄСТРИ ВИКИДІВ І ПЕРЕНЕСЕННЯ ЗАБРУДНЕНЬ (РВПЗ)

Статус: *Прийнятий і підписаний 2003, Київ. Чинний з 2009 р. Сторони: 28 країн. Ратифікований Україною в 2016 р..*

Одним з основоположних і практичних інструментів Організації Конвенції, що стосуються доступу до інформації і, зокрема, поширення екологічних даних, став Протокол про реєстри викидів і перенесення забруднень (РВПЗ), розроблений на основі положень пункту 9 статті 5 Організації Конвенції. Текст Протоколу був узгоджений 30 грудня 2003 на засіданні Робочої групи за участю представників 30 країн ЄЕК ООН і прийнятий міністрами довкілля на Конференції «Довкілля для Європи», 2003, в Києві. Протокол відкритий для ратифікації, прийняття та затвердження тими країнами - членами ООН, які підписали його, і він також відкритий для приєднання тими країнами, які його не підписали, незалежно від того, чи є вони Сторонами Конвенції.

Мета Протоколу полягає в розширенні доступу громадськості до інформації шляхом створення відповідно до положень Протоколу узгоджених, комплексних загальнонаціональних реєстрів викидів і перенесення забруднювачів, які могли б сприяти участі громадськості в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля, а також сприяти попередженню і скороченню його забруднення.

Протокол РВПЗ Забезпечує "активний" доступ до інформації та реалізує право громадськості на інформацію шляхом доступу до екологічних інформаційних систем. Протокол РВПЗ ґрунтується на вже існуючих міжнародних процесах і охоплює 64 види діяльності та 86 речовин і категорій речовин.

РВПЗ є ефективним інструментом для сприяння покращенню екологічних показників, оскільки підвищують підзвітність підприємств. Він також забезпечує легкий доступ громадськості до якісної інформації про викиди забруднюючих

речовин у районах проживання громад, чи переносу забруднювачів на території таких громад. Крім того, не дивлячись на те, що РВПЗ створюються для задоволення потреб громадськості, інформація, поміщена у реєстрах, може використовуватися урядами для виявлення тенденцій, демонстрації прогресу у справі скорочення викидів, контролю за виконанням ряду міжнародних договорів, встановлення пріоритетів і оцінки прогресу, досягнутого шляхом реалізації екологічної політики та програм. Завдяки вдосконаленню управління забруднювачами РВПЗ забезпечують значні вигоди і для промисловості. РВПЗ у поєднанні із медичною, екологічною, демографічною, економічною та іншою інформацією може використовуватися з метою поглиблення розуміння потенційних проблем, виявлення «гарячих точок», прийняття попереджуючих заходів, та заходів із пом'якшення негативного впливу та встановлення пріоритетів в сфері раціонального використання природних ресурсів.

Кожна Сторона Протоколу повинна створити доступний громадськості і зручний у використанні Реєстр викидів на основі обов'язкової щорічної звітності. Реєстр має охоплювати інформацію по 86 забруднювальних речовинах, які несуть значну загрозу для довкілля і здоров'я населення. До списку попадають парникові гази, речовини, що викликають кислотні дощі, важкі метали та канцерогени, такі як діоксини.

Звітності підлягають 64 види діяльності: нафтопереробні заводи, теплові електростанції, хімічна, металургійна та гірничодобувна промисловості, сміттєспалювальні заводи, підприємства переробки паперу і деревини та сільське господарство. Основна увага приділяється наданню інформації щодо потужних стаціонарних джерел забруднення. Проте Протоколом також встановлюються правила звітності для дифузних джерел: транспорту, малих і середніх підприємств.

Частина інформації може залишитися конфіденційною, наприклад, якщо її розкриття вплине на комерційну таємницю, національну оборону або публічну безпеку. Але такі винятки слід тлумачити обережно, беручи до уваги інтереси

громадськості, яким служить розкриття інформації. Інформація, розміщена в реєстрі має бути доступною, із зазначенням конкретних об'єктів, щоб будь-який представник громадськості мав змогу дізнатися про щорічне забруднення від конкретного підприємства, що діє в його районі. Реєстр повинен бути доступний в мережі Інтернет.

На виконання вимог Протоколу РВПЗ, Мінекоенерго України розміщує інформацію про об'єкти, які є найбільшими забрудниками довкілля.

7.5. ОРГУСЬКІ ІНФОРМАЦІЙНІ ЦЕНТРИ.

Оргуські інформаційні центри були засновані рядом Державних управлінь з охорони навколишнього природного середовища в Полтавській, Вінницькій, Закарпатській, Миколаївській Черкаській та інших областях в рамках українсько-данського проекту «Допомога Україні у впровадженні Оргуської конвенції». При Мінекоенерго України такий центр створено у 2003 р. Центр забезпечує інформаційно-комунікаційну можливість діалогу громадськості та державних органів влади у виробленні екологічно значущих рішень. На базі Центру проходять консультації з громадськістю, громадські слухання, конференції, семінари, круглі столи щодо розроблення нормативно-правових актів, планів, програм з питань довкілля.

Центр проводить інформаційно-навчальні тренінги для державних службовців, представників місцевого самоврядування, громадських організацій екологічного спрямування та ЗМІ. На базі Оргуського центру функціонує "гаряча" телефонна лінія Мінекоенерго України.

Однією із головних функцій обласних Оргуських інформаційних центрів є сприяння доступу громадськості до екологічної інформації та залучення її до прийняття екологічно важливих рішень, підвищення рівня екологічної просвіти і освіти. Вони покликані забезпечити права громадськості на своєчасне одержання достовірної інформації про стан довкілля, про заплановану діяльність і заходи, які можуть мати значний вплив на довкілля. Їх мета - встановлення взаємозв'язку між

громадськістю та державними органами, сприяння участі громадськості в процесі прийняття рішень та отримання доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

7.6.ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Впродовж багатьох років в Україні систематично не виконуються норми закону про доступ до екологічної інформації. Екологічна політика залишається неперіоритетною у системі формування української державності. Влада за інерцією культивує ресурсо-витратну модель розвитку, що обертається марнуванням природного капіталу. Ці тенденції видаються дедалі більш загрозливими з огляду на обсяги техногенних аварій і трансформації територій та ступінь негативного впливу на громадське здоров'я. Хибний вектор розвитку економіки у поєднанні із зростаючим правовим свавіллям однаковою мірою позбавляють країну європейської перспективи та спричиняють масові й системні порушення прав її громадян.

В Україні систематично порушуються права громадян на участь у прийнятті рішень з питань довкілля. Наприклад, причиною протистояння громадян та влади міста Харкова у парку Горького у 2010 році, яке вилилося у брутальне придушення громадських акцій протесту, стала незаконна вирубка столітніх дерев у процесі прокладання через парк дороги. Містобудівна документація у порушення закону «Про планування і забудову територій» не проходила процедури громадського обговорення. Протистояння у парку Горького мало значний суспільний резонанс в Україні та за її межами.

Попередніми нарадами сторін Організації Конвенції Україна визнавалася країною, що систематично не дотримується її положень: не розроблено стратегії впровадження конвенції, законодавство та судова практика не приведені у відповідність з її положеннями, не передбачено чітких процедур участі громадськості в прийнятті рішень та практичних механізмів застосування конвенції

7.7. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Хто ініціював створення і підписання Оргуської конвенції
2. Які три основні принципи участі громадськості покладені в основу Оргуської конвенції
3. Хто має право подати запит про доступ до екологічної інформації.
4. Що означає термін «громадськість» в контексті Оргуської конвенції
5. Які організації підпадають під означення «зацікавлена громадськість»
6. Якими правами наділяється «зацікавлена громадськість»
7. Яку екологічну інформацію мають право отримати громадяни
8. Що саме вважається «екологічною інформацією»
9. Назвіть обов'язки і права державних службовців стосовно доступу до інформації.
10. Поясніть що таке «активне» і «пасивне» надання інформації
11. Протягом якого періоду громадськість має одержати інформацію на запит
12. Що таке «конфіденційна» інформація,
13. Чи може вважатись конфіденційною інформація про аварійну ситуацію
14. Чи існують обмеження щодо інформації про викиди забруднювальних сполук у довкілля
15. Яку інформацію має містити Реєстр РВПЗ

РОЗДІЛ 4. ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПЛАНЕТИ

ТЕМА 8. ЗАХИСТ АТМОСФЕРИ

На зламі тисячоліть завершується тривалий історичний період розвитку суспільства, основу якого складала безмежність ресурсів природи. Наприкінці XX століття ми стали свідками вичерпання мінеральних ресурсів та суттєвої втрати якості природних ресурсів. Ніколи людство не замислювалось над необхідністю дбати про якість поверхневих вод, атмосферного повітря та ґрунтів у глобальному контексті.

Проте, у XXI столітті стало очевидним, що природні цикли самовідновлення порушені антропогенним тиском. Частина природних ресурсів внаслідок антропогенного впливу вже сьогодні має змінені природні екологічні властивості. Якість і можливість їх прямого використання дедалі більше впливають на умови життєдіяльності людини. Все це примушує спрямовувати екологічну політику на розуміння довгострокових наслідків сьогоднішніх дій і вживати адекватних заходів до пом'якшення існуючих викликів.

Світова громадськість визнала, що за існуючих програм економічного розвитку не уникнути катастрофи, пов'язаної з вичерпністю ресурсів і погіршенням їхніх природних властивостей. Розробляються різні можливі механізми її відтермінування та пом'якшення.

8.1. ЗБЕРЕЖЕННЯ СТРАТОСФЕРИ

На початку 1980-х років світова спільнота зіткнулася з першою екологічною проблемою глобального масштабу: станції спостереження за станом стратосфери, розташовані в Антарктиці, зафіксували руйнування стратосферного озонowego шару. Озоновий шар розташований за межами тропосфери, це та оболонка, яка захищає життя на Землі від шкідливого ультрафіолетового випромінювання. До прискорених дій спонукала стурбованість щодо "озонової діри" над Антарктикою

і дедалі більша кількість наукових доказів причетності до цього хлорфторвуглеців (ХФВ) та інших синтетичних хімікатів.

У вересні 1983 року переговори країн- учасників завершилися підписанням Віденської конвенції про збереження озонового шару, а у 1987 р був підписаний Монреальський протокол щодо речовин, які руйнують озоновий шар в атмосфері. Ця подія стала важливою віхою в міжнародному екологічному законодавстві.

Стратосферний озон, або озоновий шар (озоносфера) є найважливішою складовою частиною атмосфери планети, розташований на висотах від 10 до 50 км, а його максимум знаходиться на відстані 18-26 км. Озон на таких висотах перебуває в дуже розрідженому стані. Проте, він захищає все живе на Землі від жорсткого ультрафіолетового (УФ) випромінювання Сонця та впливає на клімат планети.

Роль озону у збереженні біологічного життя на Землі винятково велика. Молекули озону поглинають УФ випромінювання Сонця саме в тій спектральній області, яка є небезпечною для органічних молекул, особливо для молекул ДНК, які відповідають за передачу спадкових ознак. Фактично, озоновий шар не тільки оберігає живу речовину від прямого руйнування, але й забезпечує хід еволюції.

Існує декілька теорій ослаблення озонового шару, викликаного антропогенною діяльністю та сезонними змінами руху повітряних мас.

Викиди двигунів ракет і висотних літаків. Фотохімічні реакції руйнування молекул озону спостерігаються при взаємодії з оксидами азоту. Способом доставки оксидів азоту є запуски космічних ракет та стратегічна авіація – особливо літаки, що летять на висотах в 12-15 км.. Паливо, що згорає, у двигунах ракет або літаків утворює оксиди азоту, які руйнують озоновий шар. Так, при запуску орбітального корабля «Спейс Шаттл» в процесі його підйому до висоти 50 км твердопаливна ракетна система викидає 187 тон хлору та хлормістких сполук, сім тон оксидів азоту, які знищують за політ тисячі тон озону.

Фреони, або фтор-хлор-вуглеводні (ФХВ) - інший клас сполук, який вважається дуже небезпечним для стратосферного озону. Це синтетичні сполуки, які мають широке застосування в техніці як хладоагенти. Викиди фреонів в атмосферу обчислюються мільйонами тон. Коли молекули фреонів піднімаються до висоти приблизно 25 км, де концентрація озону максимальна, вони вступають у фотохімічні реакції. Інтенсивний вплив ультрафіолетового випромінювання руйнує молекули фреонів з утворенням вільних радикалів, які в свою чергу руйнують молекули озону.

Метеорологічна теорія. Оскільки Антарктида оточена океаном, вітри можуть безупинно циркулювати навколо континенту, на якому немає гірських масивів. Під час південної зими вони утворюють лійку з вітрів, що збирає повітря над Антарктидою й утримує його, не дозволяючи змішуватися з іншою атмосферою. Цей вихор утримує хімічні сполуки, наявні в полярних атмосферних масах, які руйнують озоновий шар. Концентрація озону різко змінюється з року в рік під впливом складних атмосферних процесів, тому зрозуміти, що ж все-таки відбувається, дуже важко. Учені вирішили зосередитись на впливі, який чиниться зимовими динамічними чинниками на те, скільки озону буде зруйновано протягом наступної весни.

Концентрація озону над Південним полюсом продовжує різко зменшуватися кожен антарктичну весну, коли чинники довкілля сприяють реакціям, що руйнують захисний озоновий шар. Втім, у 2012-му концентрація озону не падала так низько, як в попередні роки. Враховуючи географічне положення України рівень негативного впливу руйнування озонового шару не буде таким загрозливим та небезпечним для людей та довкілля, як, наприклад, в Австралії чи країнах Південної Америки. В той же час, у деяких регіонах інтенсивність ультрафіолетового рівня може досягати небезпечних для живих організмів рівнів, наприклад високігірні райони Карпат та південні райони України.

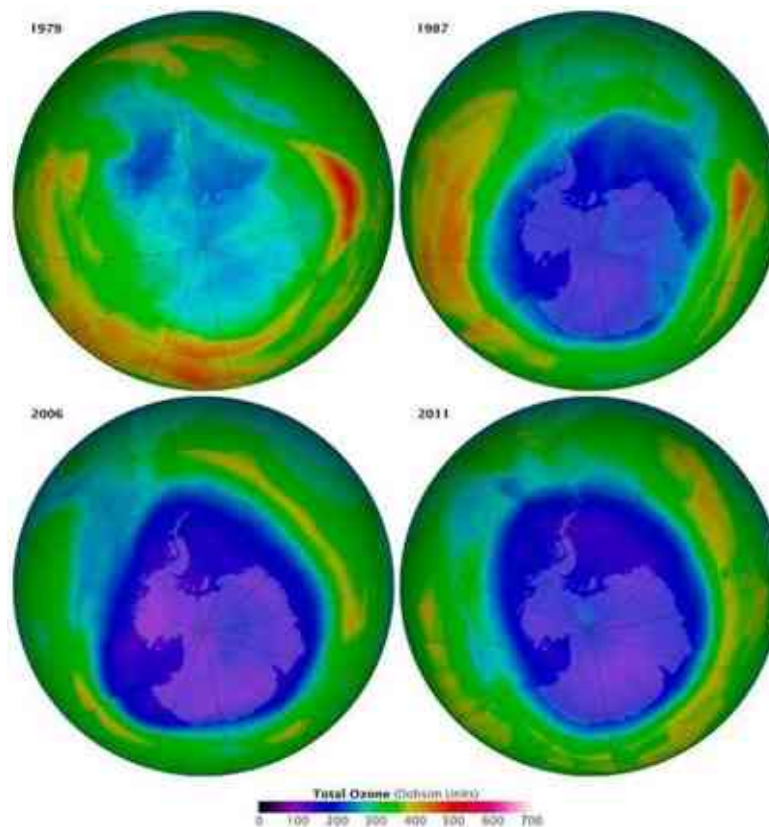

Рис. 8.1. Озонова діра над Антарктикою за період 1979 - 2011 рр..

8.2. ВІДЕНСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ОХОРОНУ ОЗОНОВОГО ШАРУ

Статус: Підписана у Відні 22.03.1985 р., Чинна з 1992 р. Приєднання України - 20.05.86 р.

Мета. Віденська конвенція засвідчила визнання розвиненими країнами факт проблеми руйнування озонового шару. Мета Конвенції – захист здоров'я людини та довкілля від наслідків руйнування озонового шару. Конвенція є рамковою і встановлює лише загальні міжнародно-правові рамки подолання проблеми руйнування озонового шару. Вона не встановлює жодних обмежень щодо викидів озон-руйнуючих речовин. Вважається, що руйнування стратосферного озону викликане негативним впливом хлор-фтор-вуглеців (ХФВ) та галонів.

Сфера впливу Конвенції не поширюється на тропосферний (приземний) озон, який вважається забрудником атмосферного повітря. Озон - токсичний газ, який негативно впливає на нервову систему. Він утворюється в приземному шарі атмосфери в результаті викидів дизельних двигунів автомобілів.

8.3. МОНРЕАЛЬСЬКИЙ ПРОТОКОЛ

У вересні 1987 р. 23 провідні країни світу підписали в Монреалі протокол, що зобов'язує їх знизити споживання фреонів. На даний час під протоколом підписалося близько 150 країн. Відповідно до досягнутої в Монреалі домовленості, розвинені країни мали до 1999 р. знизити споживання фреонів до половини рівня 1986 р.

Монреальський Протокол визначив поступове виведення з обігу та знищення близько 95 хімічних речовин, що руйнують озоновий шар. За цією угодою від індустріальних країн вимагалось відмовитися з початку 1996 року від виробництва фреонів для майже всіх видів власного використання. Країнам, що розвиваються, було надано термін до кінця 1999 року, щоб заморозити споживання і виробництво фреонів. Вони мали повністю припинити використання цих хімікатів до 2010 року.

8.3.1. Проблемні питання

За оцінками вчених, якщо всі країни виконуватимуть вимоги протоколу в повному обсязі, озоновий шар почне поступово "загоюватися" протягом наступних кількох років, а його повне відновлення до рівня 1980 року очікується приблизно до 2050 року. Але на сьогодні результати ледь помітні, оскільки озоновий шар продовжує зазнавати ушкоджень від тих хімічних речовин, що накопичувалися у стратосфері протягом десятиліть.

В цілому, більшість країн своєчасно виконали свої зобов'язання щодо Монреальського протоколу. До 1997 року світове виробництво ХФВ впало відносно рівня 1986 року на 85%, оскільки угода спонукала розробку альтернативних хімікатів. Найбільш серйозні випадки невиконання зобов'язань виникли, коли зростаюча економічна нестабільність завадила Росії та деяким іншим країнам з перехідною економікою - зокрема, Білорусі, Болгарії, Польщі та Україні - дотриматися встановленого для них кінцевого терміну виробництва ХФВ (1996 рік).

Під тиском з боку Секретаріату протоколу більшість цих країн змогла досить легко виправити ситуацію, окрім Росії - єдиного в цій групі значного виробника ХФВ. На початок 1998 року Росія все ще мала близько половини світових виробничих потужностей і виробляла близько 9% світового обсягу ХФВ.

Міжнародне співтовариство погодилося надати фінансування країнам з перехідною економікою для компенсації виробникам витрат на припинення виробництва ХФВ. Світовий банк надав \$26 млн. Росії для виконання своїх зобов'язань з ліквідації виробництва ХФВ на своїх головних підприємствах. Подібні фінансові стимули були застосовані в Азербайджані, Болгарії, Латвії і Туркменістані.

8.3.2. Нелегальна торгівля ХФВ

Встановлення Монреальським протоколом графіку позбавлення від ХФВ для індустріальних держав та країн, що розвиваються, посприяло розквіту нелегальної торгівлі ХФВ і галоїдами. Хімічні речовини, які легально вироблялись в країнах, що розвиваються, направлялись на чорний ринок у США та Європу, де вони ще мали попит. За оцінками, тіньовий ринок фреонів в середині 1990-х років складав близько 15% світового виробництва цих хімікатів. Контрабанда ХФВ ішла переважно з Китаю та Індії. Імпортери ХФВ вдаються до шахрайства та інших незаконних засобів, щоб ввезти заборонені хімікати в індустріальні країни. Навіть мало масштабна контрабанда ХФВ була вигідною. У 1997 році бляшанка що містить 340 грам фреону, куплена за \$2 у Мексиці, могла бути перепродана у Каліфорнії за \$23.

Нелегальна торгівля галоїдами зростає у всьому світі. Колись ці речовини широко застосовувались для гасіння пожеж у військовій, аерокосмічній і нафтовидобувній галузях. Альтернативної заміни цим сполукам поки не знайшли. Країни Європи є також значним ринком для нелегальної торгівлі ХФВ із щорічним обігом від 6 тис. до 20 тис. тон хімікатів. Вже після офіційного терміну припинення їх виробництва в Європі, ринок був заповнений нелегально

імпортованими хімікатами. Європейський чорний ринок розширився тому що регіональні програми переходу до нових охолоджуючих речовин були погано організованими. У країнах Центральної та Східної Європи головною проблемою невиконання умов Монреальського протоколу був недостатній технічний потенціал прикордонних служб.

Проблема нелегальної торгівлі може загостритися через те, що індустріальні країни експортують до країн, що розвиваються, велику кількість свого використаного обладнання, яке працює на ХФВ, наприклад, старі автомашини, кондиціонери та холодильники.

8.4. ТРОПОСФЕРА ТА ЗМІНА КЛІМАТУ

Зміна клімату є питанням, що залишається у центрі міжнародної уваги. Це одна з найгостріших глобальних екологічних проблем яка стоїть перед людством. Клімат - це середня погода в даному місці протягом тривалого періоду часу, принаймні 30 років. Клімат може бути описаний за допомогою температури повітря, вологості, швидкості і напрямку вітру, типу, кількості та частоти опадів. Основним фактором, що впливає на клімат регіону, є широта, оскільки різні широти отримують різну кількість сонячного випромінювання. Клімат може змінюватися, але ці зміни відбуваються дуже повільно.

Чи справді відбувається зміна клімату? Це питання наразі ключове і відповіддю може бути - так, відбувається. Зміна клімату має економічну та політичну складові, які часто не збігаються з поглядами кліматологів на причину глобального зростання температури. Близько половини населення Росії, США і Канади не вірять в те, що клімат змінюється, а його причиною є людська діяльність, що позначається на політиках цих країн. Так, Президент США Дональд Трамп серед пріоритетів перших 100 днів роботи називав “скасування мільярдних платежів на користь кліматичних програм ООН” і заявив про вихід з кліматичної угоди. Його погляди підтримав і уряд Канади.

Проте, останні дослідження показують дуже високу ймовірність, що антропогенний вплив, зокрема, викиди парникових газів (ПГ) і виснаження стратосферного озону, призвели до тропосферного потепління і відповідного охолодження в нижній стратосфері. Більшість фактів, накопичених вченими з середини минулого століття, свідчать про глобальні зміни стану планети, пов'язані з атмосферними явищами. Людство вперше зіткнулось з проблемою глобального масштабу.

8.4.1. Парниковий ефект.

Однією з причин зміни клімату вважають наявність парникового ефекту. Парниковий ефект існує сотні мільйонів років з моменту появи атмосфери планети. Суть парникового ефекту наступна. Енергія Сонця досягає Землі та обігріває її. В атмосферу потрапляє весь спектр випромінювання Сонця, але найбільш інтенсивне — короткохвильове (видиме) випромінювання. Воно доносить до поверхні Землі основну частину енергії, за рахунок якої існує біосфера.

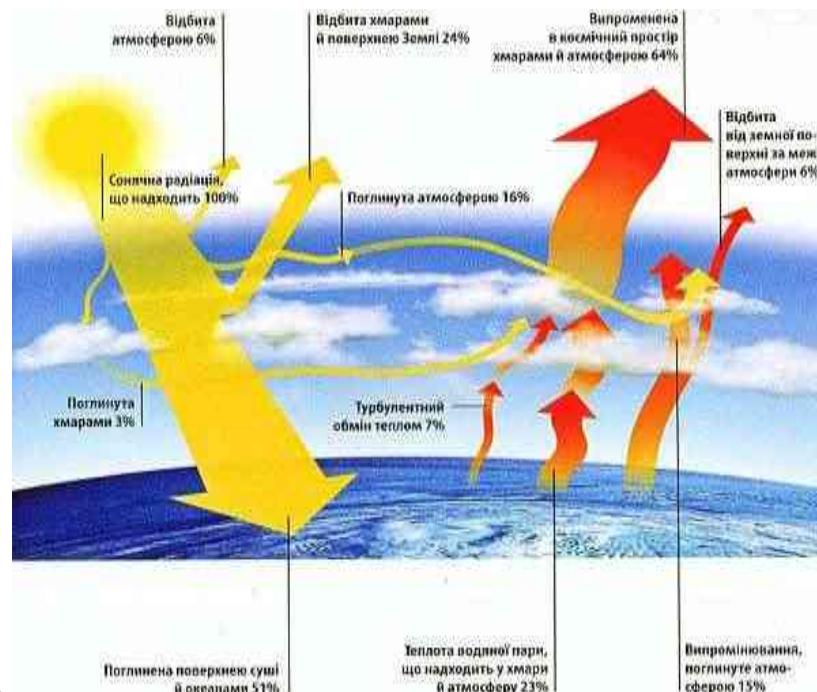

Рис. 8.2. Парниковий ефект (Матеріал Вікіпедії)

Поверхня Землі теж випромінює енергію, але в іншому діапазоні. Максимум цієї енергії припадає на довгохвильове (теплове) випромінювання. Наша атмосфера майже прозора для короткохвильового випромінювання і менш прозора для довгохвильового. Тому частина теплової енергії утримується атмосферою. Це і є парниковий ефект. Сьогодні 97% кліматологів визнають антропогенний внесок у глобальне потепління. Проблема полягає у тому, що непрозорість атмосфери для теплових хвиль зростає зі збільшенням вмісту парникових газів, які утворюються внаслідок людської діяльності.

Збільшення концентрації CO_2 дещо компенсується поглинанням діоксиду вуглецю Світовим океаном, болотами та лісами. Найбільшими поглиначами CO_2 , (близько 70%), є океан і наземна біомаса. В океані він в основному відкладається у вигляді нерозчинних солей вугільної кислоти, а у болотах та лісах консервується на достатньо тривалий час у вигляді біогенної речовини. Проте, океани є також найбільшими поглиначами теплової енергії (Рис. 6.4). Як відомо, розчинність газів у воді зменшується з підвищенням температури. Іншими словами, поглинання CO_2 Світовим океаном стрімко падає.

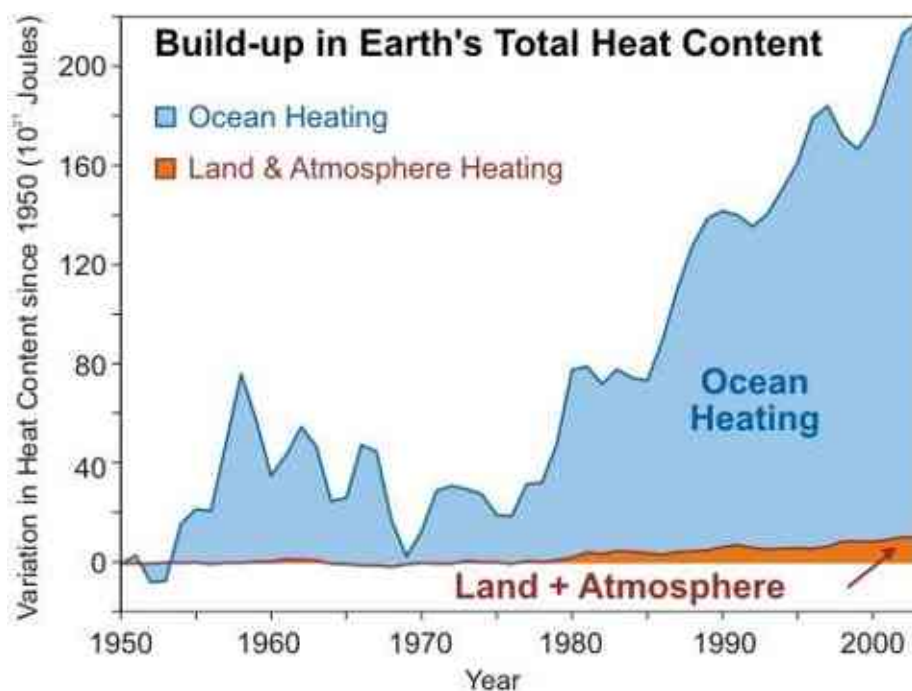

Рис 8.3. Розподіл теплової енергії на планеті між суходолом, атмосферою і океаном за останніх 100 років.

Втрата якості тропосфери – найбільш рухливої і важливої зовнішньої сфери планети напряду залежить від людської діяльності. На це вказують спостереження, які ведуться з 1961 року. Викиди CO_2 пов'язані з розвитком промисловості – енергетики і всіх процесів спалювання вуглецевих енергоносіїв. Викиди метану відбуваються за рахунок ведення сільського господарства: в тваринництві, на плантаціях вирощування рису, на звалищах побутових відходів. Викиди фреонів – за рахунок технологій виробництва холодоагентів, пропелентів, піноутворювачів та розчинників. Перелічені сполуки входять до списку парникових газів, до яких віднесені також геміоксид азоту (N_2O) і водяна пара.

На Рис 6.1. наведено графік, опублікований в одній з перших доповідей ІРСС. Це графік зростання глобальної температури за останні 140 років, коли з'явилась можливість інструментального вимірювання глобальної температури, тобто це дані інструментальної зйомки. Як видно, з наведеного графіка, глобальна температура за період спостережень піднялась на $0,8^\circ\text{C}$.

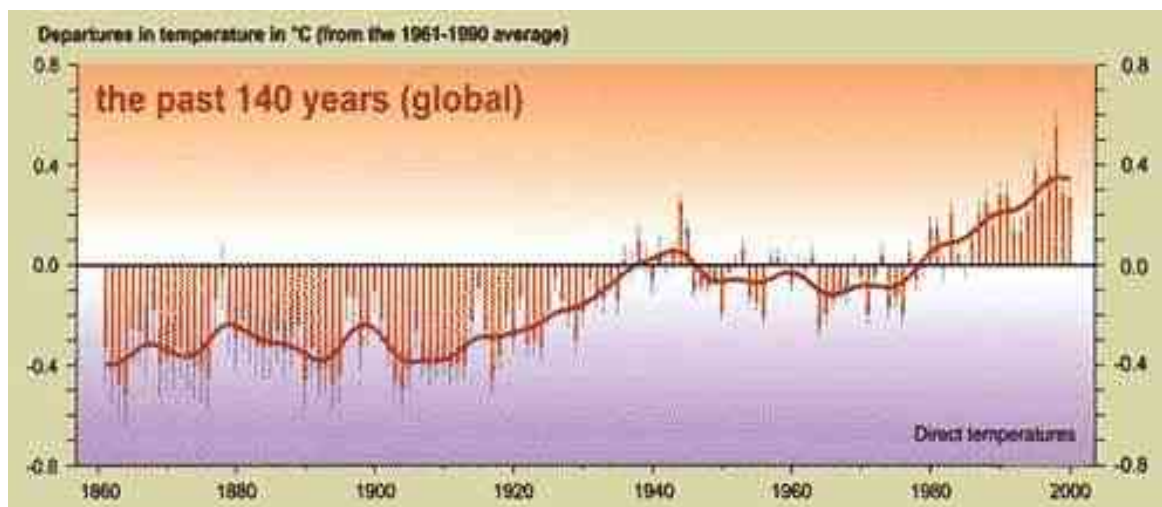

Рис. 8.4. Зміна глобальної температури за останніх 140 років (ІРСС)

Зміна клімату не буде відбуватися рівномірно. В певних регіонах температура змінюватиметься швидше, в інших повільніше. Наслідком цього буде зміна циркуляції вітрів і перерозподіл опадів. Це, у свою чергу, призведе до збільшення вологості в одних регіонах і посухи в інших. Зміни температури, кількості опадів і рівня моря позначиться на життєдіяльності людей.

Особливо істотним вплив зміни клімату очікується в прибережних зонах. Протягом XX століття рівень Світового океану піднявся на 17 сантиметрів. До кінця XXI століття очікується підвищення рівня океану до 1,3 метра. За даними половина населення світу живе на відстані до 60 кілометрів від узбережжя, включаючи три чверті найбільших міст, які просто зникнуть. Деякі острівні держави можуть зникнути під водою вже в цьому столітті. В разі танення всіх льодовиків на планеті південь України може бути затопленим, а Кримський півострів стане островом (Рис. 8.5.).

Значно зросте ерозія ґрунту, почастишають паводки, затоплення прибережних земель, збільшиться кількість збитково зволжених земель. Суттєві зміни очікуються у веденні сільського господарства. Зросте необхідність в іригаційних заходах, зміниться врожайність і якісний склад культур, а це, у свою чергу, позначиться на тваринництві. В енергетичному секторі найбільш уразливою буде гідроенергетика.

Рис. 8.5. Прогноз затоплення південної частини території України

Міжнародна спільнота, визнаючи небезпеки, пов'язані з втратою якості атмосфери, як найбільш рухомої та вразливої оболонки планети, домовилася про підписання ряду міжнародних угод, спрямованих на врегулювання тих видів діяльності, які несуть загрозу для природних атмосферних процесів. Складність та

неоднозначність економічних та політичних питань, які поставила міжнародна спільнота можна оцінити тривалістю набуття чинності цих угод та багаторічних переговорів, які на даний час завершилися підписанням Паризької угоди. Історичний етап боротьби за уповільнення зміни клімату започаткували Віденська конвенція про збереження озонового шару (1983) та Монреальський протокол (1987). Подальші кроки щодо обмеження антропогенного впливу на атмосферу були реалізовані на Саміті «Планета Земля», в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., які завершилися підписанням Рамкової Конвенції ООН з питань зміни клімату (РКЗК ООН) та конкретизовані економічними механізмами Кіотського протоколу у 1997 р. Останній документ набув чинності лише у 2005 році, та завершив свою дію у 2012 році. Певного прогресу у цьому питанні Світова спільнота досягла лише у 2015 році підписанням Паризької угоди.

8.5. РАМКОВА КОНВЕНЦІЯ ЗІ ЗМІНИ КЛІМАТУ (РКЗК)

Статус: підписана 165 державами, має 192 договірних сторін; чинна з 1994 року. Ратифіковано ВРУ, Закон N 435/96-ВР від 29.10.96

Метою Конвенції РКЗК є досягнення стабілізації концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему. Такий рівень має бути досягнутий у строки, необхідні для природної адаптації екосистем до зміни клімату, що сприятиме забезпеченню подальшого економічного розвитку на стійкій основі. Сторони Конвенції поділяються на 4 категорії:

1. Розвинуті країни;
2. Країни з перехідною економікою, в числі яких є Україна;
3. Країни, що розвиваються;
4. Найменш розвинуті країни.

Що дає Конвенція. Індустріальні держави світу, та держави Європейського Союзу і 14 країн з перехідною економікою (країни, зазначені у Додатку І) погодились до 2000 року взяти курс на стабілізацію викидів парникових

газів на рівні 1990 року; Країни, зазначені у Додатку II, (24 індустріальні держави та Європейський Союз) погодились надати грошові ресурси для передачі технологій; Країни, що розвиваються мають право на отримання коштів від Глобального Екологічного Фонду (ГЕФ) для виконання вимог Конвенції щодо національного звітування.

8.5.1. Кіотський протокол

Кіотський протокол - додатковий документ до РКЗК. Це міжнародна угода про обмеження викиду в атмосферу парникових газів, яка була підписано 159 країнами в місті Кіото, у 1997 році. Для набрання угодою чинності її мали ратифікувати не менше 55 країн, на долю яких за станом на 1990 рік припадало не менше 55% світових викидів. Ці умови були досягнуті у 2005 р., після того, коли договір ратифікувала Росія, частка якої у викидах складає 17,4%. Ним було узгоджено, що країни-учасниці зобов'язані до 2010 року зменшити викиди парникових газів в середньому на 5,2 % у порівнянні з базовим 1990 роком.

Окреме зобов'язання щодо їх зниження взяли Японія – на 6 %, США – на 7 % та ЄС – на 8 %. В межах ЄС на окремі країни також були накладені різні обмеження.

Кіотський Протокол відкрив нові перспективи виконання положень РКЗК. Тобто, країна може отримати кредит за заходи, вжиті не на своїй території. Протокол визначив три механізми впровадження взаємних заліків викидів ПГ, дозволяючи Сторонам реалізувати можливість зменшити викиди за кордоном більш дешевим шляхом, ніж вдома.

Торгівля викидами (квотами) -, дозволяє країнам, що увійшли до Додатку I купувати одиниці у інших країн Додатку I. Ці одиниці можуть бути у формі встановленої кількості одиниць (ВКО), та інших одиниць виміру які є розрахунковими еквівалентами “встановленої кількості”. Кожна одиниця дорівнює одній метричній тонні CO₂-еквіваленту. Передача і отримання цих

одиниць буде фіксуватись і відслідковуватись через державні реєстри. Сторони можуть також уповноважувати юридичних осіб для участі у торгівлі викидами.

Спільне впровадження - дозволяє країнам, що увійшли до Додатку I впроваджувати проекти, які скорочують викиди або видаляють парниковий газ з повітря на території інших країн - Сторін Додатку I, зараховуючи отримані при цьому одиниці скорочення викидів (ОСВ) як виконання своїх зобов'язань.

Проекти спільного впровадження можуть включати, наприклад, заміну вугільної електростанції на більш ефективне поєднання теплової та електростанції або відновлення лісонасаджень. Практично, проекти спільного впровадження будуть ефективними на території країн із перехідною економікою, де є можливість отримати більше одиниць скорочення викидів за низькою ціною.

Механізм чистого розвитку (МЧР) - дозволяє країнам, що увійшли до Додатку I впроваджувати проекти, що скорочують викиди в країнах, які не перелічені у Додатку I, зараховуючи собі отримані сертифіковані скорочення викидів (ССВ). Шляхи виконання і процедури для Механізму чистого розвитку націлені на проекти, що скорочують викиди, включаючи і діяльність щодо лісонасадження і лісовідновлення.

Маракешські домовленості. Кіотський Протокол в частині механізмів впровадження був значно розширений Маракешськими домовленостями, які включають суть і масштаб всіх трьох механізмів. Ці домовленості забезпечили можливість брати участь у трьох гнучких механізмах впровадження бізнесовим установам, неурядовим організаціям і іншим “юридичним особам” під відповідальність їхніх урядів.

8.5.2. Участь України у Кіотському протоколі

Україна ратифікувала Кіотський протокол у 2004 р. Повна відповідність усім вимогам угоди дозволили Україні взяти участь у торгівлі квотами та реалізації проектів спільного впровадження. План виконання заходів для

забезпечення такої відповідності викладений в Національному плані дій (НПД). На період до кінця 2007 року, документами Кіотського протоколу передбачена можливість виконання Україною проектів спільного впровадження.

Україна є одним з найбільш привабливих партнерів для країн-донорів Додатку I через низьку енергоефективність технологічних процесів і, тому, високу ефективність отримання одиниць скорочень викидів (ОСВ) на одиницю вкладених інвестицій.

Що далі. Кіотський протокол став першою глобальною угодою про охорону довкілля, заснованою на ринкових механізмах регулювання - міжнародної торгівлі квотами на викиди парникових газів. При цьому, дія Кіотського протоколу завершилась у 2012 році. Під час міжнародної кліматичної конференції на індонезійському острові Балі, в грудні 2007 року, учасники ухвалили так звану "дорожню карту" - план нових переговорів щодо боротьби з глобальним потеплінням, який передбачає значні скорочення викидів CO₂ і домовились за два роки виробити документ, який прийде на зміну Кіотському протоколу.

Європейська комісія ООН підготувала проект законодавства щодо зменшення викидів CO₂ в атмосферу. Країнам ЄС було запропоновано з 2013 року впроваджувати аукціони для здійснення поступового переходу на продаж всіх лімітів на викиди CO₂ для промисловості. У 2013 році передбачалось продавати 20% лімітів на аукціонах, збільшуючи цей показник до 100% до 2020 року.

8.5.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Щороку в Україні в атмосферне повітря викидається значна кількість забруднювальних речовин. На одну людину за рік їх припадає близько 150 кг. Майже 65% викидів утворюють стаціонарні джерела забруднення промислових підприємств, які мають велику зношеність основних фондів виробництва. Це насамперед підприємства добувної та металургійної промисловості, які здійснюють близько 40% усіх викидів забруднювальних сполук. Саме ці підприємства наразі забезпечують до 40 % надходжень до державного бюджету.

Ці підприємства належать приватним особам, які не підпорядковані державним органам влади. Державне управління в сфері природокористування та захист компонентів природи є недієвим і малоефективним. Прийняті закони, законодавчі акти та відповідні програми, що стосуються природоохоронних заходів, нерідко мають декларативний характер і недостатньо фінансуються. Значною перешкодою в здійсненні дієвої екологічної політики в галузі природоохоронної діяльності є політична нестабільність у державі, відсутність стратегічного бачення соціально-економічного (сталого) розвитку.

Міжнародні зобов'язання України та міжнародна технічна допомога залишаються визначальним важелем запровадження сучасних підходів до управління довкіллям на всіх рівнях, збереження біорізноманіття та контролю за дотриманням екологічних стандартів.

8.6. ПОМ'ЯКШЕННЯ НАСЛІДКІВ ЗМІНИ КЛІМАТУ

8.6.1. Паризька угода

Відповідно до Кіотського протоколу, кількісні зобов'язання держав зі скорочення викидів ПГ мали лише розвинуті країни та країни з перехідною економікою. Варто зазначити, що країни, які мали такі зобов'язання, були відповідальні лише за 15% загальносвітових викидів. Між державами-учасниками РКЗК тривали напружені міжнародні переговори, спрямовані на підготовку нової міжнародної угоди, яка повинна регулювати питання скорочення викидів ПГ після закінчення другого періоду зобов'язань Кіотського протоколу, та врахувати всі чи хоча би більшість недоліків Кіотського протоколу.

На завершення переговорного процесу, Конференція Сторін РКЗК (COP 21), яка відбулась в Парижі у 2015 р., було підписано Паризьку угоду - універсальну, юридично обов'язкову глобальну угоду щодо пом'якшення зміни клімату. Вона набула чинності в листопаді 2016 року після того, як були дотримані умови ратифікації. Щонайменше 55 країн, які відповідальні за принаймні 55%

глобальних викидів ПГ мали ратифікувати Угоду. Україна підписала Угоду 22 квітня 2016 року в місті Нью-Йорк і ратифікувала 14 липня 2016 року.

В Паризькій угоді скасовано будь-які санкції за викиди парникових газів і кожна країна сама визначатиме для себе обсяги скорочення викидів. Завдяки такому підходу до нової угоди приєдналося близько 160 країн, частина з яких раніше не брали зобов'язань перед світовою спільнотою. Станом на лютий 2019 р. угоду підписали 194 держави і ЄС. Ці країни представляють більш ніж 88% глобальних викидів ПГ. Всі 197 членів РКЗК ООН або підписали, або приєдналися до Паризької угоди [2], включно Китай, США, і Канада, які мають намір вийти з угоди.

Мета Паризької угоди спрямована на зміцнення можливостей глобального реагування на загрозу зміни клімату в контексті сталого розвитку. Основні положення угоди наступні:

- Підтримання збільшення середньої глобальної температури на рівні нижче 2°C над доіндустріальним рівнем та здійснення зусиль для обмеження підвищення температури до $1,5^{\circ}\text{C}$ вище доіндустріального рівня;
- Довгострокова глобальна мета - чисто нульові викиди. Країни пообіцяли максимально скоротити глобальні викиди. Іншими словами, «досягти балансу між антропогенними викидами і джерелами поглинання парникових газів у другій половині цього століття». На думку експертів це означає дійти до «чисто нульових викидів» між 2050 і 2100 рр. Кліматична панель ООН показує, що рівня чисто нульових викидів слід досягти до 2070 року, щоб уникнути небезпечного потепління.
- Текст угоди передбачає перегляд планів скорочення викидів кожні п'ять років, щоб втримати потепління на рівні критичних 2°C .

Фінансування і збитки. Питання фінансування країн, що розвиваються, аби допомогти їм адаптуватися до зміни клімату і перейти на екологічно чисту енергію, є однією з частин угоди. Угода передбачає механізм вирішення

фінансових проблем країн, вразливих до кліматичних умов. Але також включено пункт, згідно з яким претензії постраждалих країн не розглядатимуться. Тобто претензії не будуть основою для надання компенсації.

Ключовим досягненням Паризької угоди було об'єднання усіх країн світу у боротьбі зі зміною клімату. І розвинуті країни, і країни, що розвиваються, погодилися взяти на себе зобов'язання зі зниження викидів парникових газів. Проте на відміну від Кіотського протоколу відтепер країни не матимуть чітко зафіксованих в угоді зобов'язань щодо скорочення викидів парникових газів. Натомість, кожна країна самостійно визначатиме свою ціль.

Рис. 8.6. Учасники Конференції Сторін РКЗК перед підписанням Паризької угоди

У зв'язку з ратифікацією Паризької угоди, наша держава потребує формування цілісної та послідовної державної політики у сфері зміни клімату відповідно до міжнародних організацій з урахуванням провідних світових технологій і практик, а також національних умов, можливостей, потреб пріоритетів. Кабінетом Міністрів України схвалено та затверджено розпорядження «Концепція реалізація державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року» від 7 грудня 2016 року. Метою Концепції є

вдосконалення державної політики у сфері зміни клімату для досягнення сталого розвитку держави, створення правових та інституційних перетворень. Концепція визначає підстави для розроблення проектів законів та інших нормативно-правових актів, стратегічних та планових заходів щодо їх реалізації для різних складових державної політики у сфері зміни клімату.

Нинішніх кліматичних угод не достатньо для того, щоб зупинити глобальне потепління. Понад 180 країн взяли зобов'язання скоротити або обмежити викиди ПГ. Проте, цих заходів недостатньо, щоб зберегти зростання глобальної температури на рівні 2°C. Якщо дії обмежаться лише поточними обіцянками, Земля отримає щонайменше 3°C до 2100 року порівняно з доіндустріальним рівнем. Така кількість тепла значно перевищить мету Паризької угоди, яка має обмежити потепління до 2°C вище доіндустріального рівня. Потрібно враховувати, що викиди CO₂ є довготривалими, вони залишаються в атмосфері протягом багатьох десятиліть. Тому потрібно враховувати історичне минуле викидів ПГ та скорочувати обсяги викидів якомога швидше.

8.6.2. Цілі Сталого Розвитку

Важливий етап щодо подальшого розвитку суспільства ознаменувався проведенням Саміту зі сталого розвитку в Нью-Йорку 25 вересня 2015 року, де 193 держави-члени ООН схвалили Цілі Сталого Розвитку (ЦСР), які мають бути досягнуті до 2030 року.

Україна, як і інші країни - члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Станом на 15 вересня 2017 року уряд України представив Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка визначає базові показники для досягнення ЦСР до 2030 р. В боротьбі зі зміною клімату на національному рівні, представлена Ціль 13 - вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками.

Про початок використання зелених інвестицій, спрямованих на модернізацію важливих соціальних об'єктів країни, сповістив Міністр екології та

природних ресурсів України (2016-2018 р.) Остап Семерак. Проект передбачає утеплення та повну автоматизацію систем опалення, вентиляції та кондиціонування двох корпусів Національного університету імені Тараса Шевченка. Роботи будуть профінансовані за рахунок державного бюджету та коштів, отриманих у рамках договорів продажу одиниці установленної кількості викидів парникових газів, укладених із Урядом Іспанії. Перші ремонтні роботи на вказаних об'єктах заплановані на березень 2019 р.

8.6.3. «Дій за клімат»

Десятки тисяч людей, на п'яти континентах планети, взяли участь в світовій мобілізації під назвою “Дій за клімат”, (англ. *“Rise for Climate”*) яка розпочалась 8 вересня 2018 року. У містах та селах, університетах та школах, і навіть релігійних установах по всьому світу відбулись локальні акції, щоб привернути увагу до питання зміни клімату на планеті.

Рис. 8.7. Папа Франциск оголошує «надзвичайну ситуацію» стосовно зміни клімату і закликає до дій Фото: Ватиканські ЗМІ / Reuters

Ці заходи мають стимулювати дії щодо зниження впливу на клімат і направляють урядам чітке послання про те, що населення готове до переходу на чисту енергію та стійку й відновлювану економіку. Папа Франциск закликав світових лідерів узяти участь у подоланні масштабного виклику – зміни клімату планети на зустрічі з лідерами деяких з найбільших у світі багатонаціональних нафтових компаній у Ватикані, яка відбулась 8 червня 2019 р. Він також підкреслив їх центральну роль у вирішенні кризи парникових газів.

Папа оголосив глобальну «кліматичну надзвичайну ситуацію», попереджуючи про небезпеку глобального потепління. Він попередив, що невиконання термінових заходів щодо скорочення викидів парникових газів буде «жорстоким актом несправедливості щодо бідних і майбутніх поколінь».

Він також підтримав обмеження 1.5C на підвищення температури, яке зараз прагнуть досягнути деякі країни, посилаючись на попередження МГЕЗК про «катастрофічні» наслідки, якщо ми переступимо такий поріг. Він сказав, що для того, щоб залишитися в межах цієї межі, потрібна «радикальна енергетична трансформація», і закликав молодь і бізнес взяти на себе провідну роль.

Рис. 8.8. Грета Тунберг, 16 річна активістка зі Швеції, виступає з промовою про зміну клімату на каналі TED.

Релігійні, молодіжні, правозахисні та профспілкові групи публічно висловили свою підтримку акції “Дій за клімат”. Ми дуже сильно недооцінюємо негативні наслідки від глобальної зміни клімату і нам ще здається, що є проблеми важливіші. Але якщо не включиться усіма континентами, усіма країнами, усіма містами, всіма громадами та сім’ями в рішення проблеми зміни клімату, то вже до середини століття на цій планеті може бути більше 200 мільйонів кліматичних біженців з південних країн, значна нестача продовольства, проблеми з питною водою і затоплення територій.

8.7. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чим небезпечна глобальна зміна клімату?
2. Які існують докази того, що відбувається зміна клімату?
3. Які будуть наслідки від зміни клімату для України?
4. Чи може зміна клімату привести до появи екологічних біженців?
5. Який вплив зміни клімату очікується в прибережних зонах
6. Яка роль стратосферного озону у збереженні клімату планети
7. Як географічне положення України впливає на рівень негативного впливу стратосферного озону.
8. Яким міжнародним документом забезпечено захист озонового шару
9. Для чого потрібен Кіотський протокол?
10. Що таке гнучкі механізми Кіотського протоколу?
11. Чи можна вважати Кіотський протокол ефективною угодою, якщо найбільші країни-забруднювачі його не ратифікували?
12. Як саме Маракешські домовленості доповнили Кіотський протокол
13. Що таке торгівля квотами і як вона реалізується.
14. Яка ціль сталого розвитку у боротьбі зі зміною клімату та його наслідками
15. Які основні положення Паризької угоди
16. В чому полягає довгострокова глобальна мета Паризької угоди
17. Як часто мають переглядатись зобов’язання країн в межах Паризької угоди

РОЗДІЛ 4. ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПЛАНЕТИ

ТЕМА 9. ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ

9.1. ЗАГРОЗИ ДЕГРАДАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ

Опустелювання - один із найбільш тривожних світових процесів деградації навколишнього середовища Пустелі — природні утворення, що грають визначену роль у загальній екологічній збалансованості ландшафтів планети. Природні пустелі і напівпустелі займають більш 1/3 земної поверхні. Це території з украй посушливим континентальним кліматом, що зазвичай дістають усього 150—175 мм опадів на рік. На цих землях проживає близько 15% населення світу.

Опустелювання або дезертифікація - деградація земель викликана як діяльністю людини, так і природними факторами і процесами. Опустелювання приводить до падіння і повного знищення біологічного потенціалу Землі. Причинами цього називають чотири основні види діяльності людини: надмірна культивування земель, перевипас, вирубка лісів та неправильне зрошування. Опустелювання несе за собою катастрофічні неврожаї, падіж худоби, пересихання водних джерел, засолення земель, наступ пісків на помешкання людей. Боротьба з опустелюванням і посухою стала темою Глави 12 «Порядку денного», в якій пустелі розглядаються як «вразливі екосистеми».

Внаслідок діяльності людини до останньої чверті XX століття на планеті з'явилося ще понад 9 млн. км² пустель, і усього вони охопили вже 43% загальної площі суші. У 90-х рр. минулого століття опустелювання стало загрожувати 3,6 млн. га посушливих земель. Це складає 70% потенційно продуктивних посушливих земель, або 1/4 загальної площі поверхні суходолу, причому ці дані не включають площі природних пустель.

Деградація земель - зниження або втрата біологічної та економічної продуктивності орних земель або пасовищ в результаті землекористування. Цей процес характеризується висушуванням землі, в'яненням рослинності, зниженням

зв'язаності ґрунту, в результаті чого стає можливою швидка вітрова ерозія та утворення пилових бур. Опустелювання відноситься до наслідків кліматичних змін, що важко компенсуються, так як на відновлення одного умовного сантиметра родючого ґрунтового покриву сягає в аридній зоні в середньому від 70 до 150 років.

Рис.9.1. Аридні зони на планеті

Близько 1/6 населення світу страждає від цього процесу. Як вважають експерти ООН, сучасні втрати продуктивних земель приведуть до того, що до кінця ХХІ століття світ може позбавитися майже третини своїх орних земель. Така втрата в період безпрецедентного росту населення і збільшення потреби в продовольстві може стати справді згубною.

У червні 1994 р. в Парижі, Франція, була прийнята Конвенція ООН *«Про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/ або опустелювання, особливо в Африці»*. Конвенція набула чинності 26 грудня 1996 р. Цей день міжнародна спільнота відзначає як Всесвітній день боротьби з опустелюванням.

За вагомістю та кількістю договірних сторін ця Конвенція є однією з трьох найбільших міжнародних угод природоохоронного спрямування. Разом із РКЗК та Конвенцією про біологічне різноманіття (КБР), які були прийняті на Саміті Ріо-92 р. ці три Конвенції складають основу глобальних міжнародних угод, які впроваджуються системою ООН з метою досягнення цілей сталого розвитку.

9.2. КОНВЕНЦІЯ ПРО БОРОТЬБУ З ОПУСТЕЛЮВАННЯМ (КБО)

Статус: підписана 115 державами, має 193 договірних сторін; чинна з 1996. Україна приєдналась у 2002 р. Дата набрання чинності для України 25 листопада 2002 року

Мета: Консолідація світових зусиль для боротьби з різними видами деградації земель під впливом природних та антропогенних чинників.

Конвенція спрямована на пом'якшення наслідків посухи в країнах, які потерпають від серйозної посухи або опустелювання, особливо в Африці. "Боротьба з опустелюванням" включає в себе діяльність, яка є частиною комплексного розвитку земельних ресурсів у посушливих, напівпосушливих і сухих субгумідних районах в інтересах сталого розвитку. В рамках Конвенції, опустелювання розглядається не як процес утворення пустель, а як будь-яка деградація земель під впливом природних чи антропогенних чинників. Сторони Конвенції вживають комплексний підхід щодо процесів опустелювання і посухи; приділяють належну увагу стану уражених країн, об'єднують зусилля на боротьбу з опустелюванням і пом'якшенню наслідків посухи. Сторони Конвенції співпрацюють у рамках міжурядових організацій; сприяють використанню існуючих двосторонніх і багатосторонніх фінансових механізмів.

Окрім загальних зобов'язань, Конвенція додатково визначає зобов'язання уражених країн та зобов'язання розвинутих країн. При виконанні цієї Конвенції сторони надають пріоритет ураженим африканським країнам – сторонам Конвенції беручи до уваги особливу ситуацію, що склалася у цьому районі. Але в

полі зору угоди знаходяться також інші уражені країни, що розвиваються в інших регіонах.

Для впровадження Конвенції країни-учасники розробляють Національні плани дій (НПД), де визначають фактори, що сприяють опустелюванню, та планують заходи, необхідні для пом'якшення наслідків посухи.

Конвенція не стосується процесу утворення чи розширення пустель як таких. Її головною метою є консолідація світових зусиль для боротьби з різними видами деградації земель під впливом природних та антропогенних чинників.

Рис. 9.2. Піщана дюна, яка переміщується в зону зелених насаджень.

9.2.1. Опустелювання

Опустелювання — це процес деградації всіх природних систем життєзабезпечення. Щоб вижити, місцеве населення чи повинне одержати допомогу, чи піти в пошуках земель, придатних для життя. У світі все більше людей стає екологічними біженцями.

Сторони Конвенції затвердили Стратегію впровадження Конвенції на 2008 – 2018 роки, де були поставлені такі стратегічні цілі: -покращити умови життя населення, яке страждає через деградацію земель; - покращити стан деградованих екосистем; - досягти глобальних вигод завдяки впровадженню Конвенції; та мобілізувати необхідні ресурси для підтримки впровадження Конвенції.

9.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

9.3.1. Кліматичні мігранти

З 1990 року смертоносний подих пустелі зруйнував близько 6 мільйонів гектарів родючого шару. Матеріальний збиток, який наносить цим явищем щорічно, складає 42 млрд доларів. Родючий шар ґрунту, який формується століттями, може бути зруйнований всього за кілька років. П'ята частина населення землі страждає від наслідків опустелювання. Причини — зміна клімату планети та антропогенний тиск на довкілля.

Слово “Сахель” арабською означає “берег, окраїна”. Так іменують перехідну зону шириною до 400 км, що простирається до півдня від пустелі Сахара до саван Західної Африки. Наприкінці 60-х рр. у цій зоні вибухнула багаторічна посуха, що досягла свого апогею у 1973 р. Як наслідок, в країнах сахельської зони - Сенегалу, Гамбії, Мавританії, Малі, Буркіна-Фасо, Нігеру, Чаду, а також у країнах Східної Африки — Ефіопії і Судану загинуло біля чверті мільйона осіб. Пересихали колодязі і навіть такі великі ріки, як Нігер і Сенегал. Поверхня озера Чад скоротилася до третини нормальних розмірів. Відбувся масовий падіж худоби, а скотарство складає основу господарської діяльності і є джерелом існування більшості населення цих районів.

Наслідками опустелювання є міграція населення, яка набуває загрозливих масштабів для Європейського континенту. Опустелювання - серйозна проблема для всіх континентів, котра істотно впливає на 110 країн, або близько 70 % сільськогосподарських угідь у посушливих регіонах. В даний час мільйони

мігрантів, обумовлених опустелюванням, змушені залишити свої землі і шукати засобу до існування в прилеглих чи містах в інших країнах.

Рис. 9.3. Сахель, Північна Африка.

Ще декілька років тому на цьому схилі (Рис.9.3.) шумів ліс. Проблема опустелювання характерна не тільки для Африки, але і для інших посушливих територій. Наприклад, у Середній Азії це одна з ключових сільськогосподарських, соціальних і екологічних проблем. За різними оцінками, від 60 до 80 % земель у цьому регіоні вже піддані деградації. Одна з причин - неправильне ведення сільського господарства. Розуміючи, що опустелювання є не тільки причиною, але і наслідком деградації земель, більшість африканських урядів почали розробляти національні плани дій (НПД) з подолання опустелювання. Саме на цих планах повинна будуватися реалізація конвенції в кожній конкретній країні.

В економічно розвитих країнах однієї з основних причин опустелювання є надмірне і невиправдане використання водних ресурсів.

9.3.2. Деградація земель в Україні

Проблема деградації земель в Україні є актуальною та гострою. Це і загальне зниження родючості ґрунтів через ерозію (57,5% земель країни), засолення та осолонцювання (6,5% земель країни), підкислення (17,7% земель країни); забруднення (20% земель країни) та підтоплення значних територій (12% земель країни) та ін.

Найбільш масштабними процесами деградації ґрунтів є водна та вітрова ерозія, що охопила близько 57 % території країни, підтоплення земель (приблизно 12 %), підкислення (майже 18 %), засолення та осолонцювання ґрунтів (більш як 6 %).

До основних угідь, від стану яких значною мірою залежить екологічна ситуація у будь-якому регіоні, відносяться землі сільськогосподарського призначення. Найвищі показники сільськогосподарської освоєності території (більше 60 %) мають центральні і південні регіони, причому в тринадцяти областях України цей показник сягає 70 % і вище.

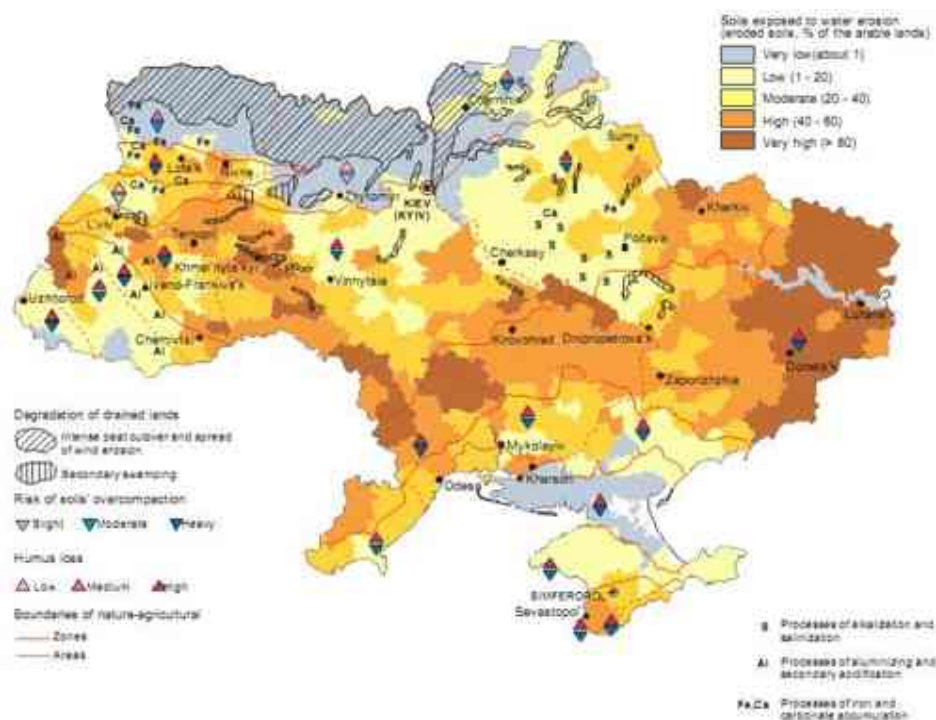

Рис. 9.4. Поширення процесів деградації ґрунтів та земель в Україні
Джерело: <http://www.fao.org/3/a-i3905e.pdf>

Ступінь розораності земель значною мірою характеризує їх екологічну стійкість. Найбільший фонд орних земель мають області, розташовані в зоні Лісостепу та Степу, де розораність сільгоспугідь значно перевищує екологічно допустимі рівні, досягаючи 80% і більше (Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська області), а розораність сільгоспугідь Херсонської області досягла 90,2% (Додаток А). Найменшою розораністю сільгоспугідь характеризуються області зони Полісся. Однак ситуація на цих територіях є відносно благополучною, адже до складу ріллі тут залучені значні масиви малородючих земель.

Рис. 9.5. Негативні явища, що впливають на процеси деградації земель України. Джерело: <http://www.fao.org/3/a-i3905e.pdf>

Динаміка площ осушених та зрошуваних земель свідчить про їх незначне, але неухильне скорочення протягом останніх років. Найбільші площі осушених земель знаходяться у Львівській, Житомирській, Волинській, Рівненській та Чернігівській областях. Зрошуване землеробство поширене на півдні України – головним чином, в АР Крим, Херсонській, Запорізькій, Одеській, Дніпропетровській та Миколаївській областях.

Незважаючи на поступове розширення площі лісових земель, фактична лісистість країни – 15,9%, є недостатньою. Досягнення оптимального показника лісистості України, який згідно з Державною цільовою програмою “Ліси України” на 2010 – 2015 роки визначено на рівні 20%, потребуватиме суттєвого збільшення обсягів щорічних робіт з лісорозведення та лісовідновлення.

Складність фізико-географічних умов і синоптичних процесів зумовлюють часту повторюваність різних атмосферних, у тому числі, стихійних явищ, які в окремих випадках мають катастрофічний характер і завдають значної шкоди сільському господарству та економіці країни в цілому. Наявна інформація з якісного обліку земельних угідь свідчить, що ситуація з використанням земель в Україні на сьогодні близька до критичної. Особливе занепокоєння викликають масштаби та інтенсивність цих процесів на чорноземних та близьких до них за родючістю ґрунтах. **Щорічне зростання площ еродованої ріллі в цілому по Україні сягає 60–80 тис. га.**

Розвиток ерозійних процесів взаємопов’язаний з антропогенними змінами клімату. На картосхемі (Рис. 9.5.) відображено поширеність та ступінь прояву водної та вітрової ерозії, а також повторюваність пилових бур у розрізі областей України на фоні показників посушливості території. Як видно з цієї картосхеми, поширеність та ступінь прояву зазначених негативних процесів збільшуються з північного заходу на південний схід під впливом зональних природно-кліматичних умов, на формування яких вони в свою чергу теж впливають.

Національний план дій (НПД) з охорони довкілля України на 2011 – 2015 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р передбачив розроблення центральними органами виконавчої влади проекту Концепції Державної цільової програми щодо боротьби з опустелюванням та деградацією земель, спрямованої на виконання Конвенції ООН в Україні.

Заходи, з охорони земель, здійснені протягом 2007 - 2011 років, є неспівставними з масштабами процесів деградації. Більше того, у 2009 - 2011 роках спостерігалася тенденція до зменшення і без того недостатніх обсягів відповідних робіт, зокрема щодо консервації ріллі шляхом залуження та рекультивації порушених земель та ряду інших заходів з охорони земель.

Питання охорони земель в умовах загострення екологічної ситуації в Україні має стати одним з найважливіших напрямків державної політики, оскільки поліпшення стану землі відкриває значні резерви збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і забезпечує суттєве оздоровлення екологічних умов життя людини.

Вирішувати проблему опустелювання потрібно створенням захисних лісових смуг по окраїнах, межах полів і вздовж каналів, створенням лісових масивів, відновленням рослинного покриву на територіях, запобіганням деградаційним процесам ґрунтового покриву, консервацією деградованих та малопродуктивних земель та впровадженням науково обґрунтованих сівозмін, прогресивних технологій збереження та відтворення родючості ґрунтів при веденні землеробства.

Згідно із Законом України «Про охорону земель» однією з ключових складових системи заходів у галузі охорони земель є **формування екомережі**.

Згідно з національними джерелами, найбільш масштабними деградаційними процесами є водна та вітрова ерозія ґрунтів (близько 57 відсотків території країни), підтоплення земель (приблизно 12 відсотків), підкислення (майже 18 відсотків), засолення та осолонцювання ґрунтів (більш як 6 відсотків).

За різними критеріями забрудненими є близько 20 відсотків українських земель. Щороку фіксується майже 23 тис. випадків зсувів. Внаслідок абразії руйнується до 60 відсотків узбережжя Азовського і Чорного морів та 41 відсоток берегової лінії дніпровських водосховищ. Більш як 150 тис. гектарів земель

порушені внаслідок гірничодобувної та інших видів діяльності. Кількість підземних і поверхневих карстопроявів становить близько 27 тисяч.

Одним з суттєвих чинників загального негативного впливу на довкілля в Україні є збройний конфлікт на Сході країни. Критична ситуація у Донецькій та Луганській областях, яка охоплює площу близько 30 000 км², пов'язана з тим, що військові дії відбуваються у великому промисловому регіоні з високою концентрацією потенційно небезпечних об'єктів, включаючи вугільні, металургійні, хімічні та енергетичні підприємства, сховища промислових небезпечних відходів тощо. Їх знищення чи пошкодження створює небезпеку для населення та безпосередньо впливає на всі характеристики навколишнього середовища. Значна частина звільнених територій Донецької та Луганської областей загальною площею 7000 км² забруднена вибухонебезпечними боєприпасами і потребує заходів щодо рекогносцирування та гуманітарного розмінування.

9.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину земної поверхні займають пустелі і напівпустелі.
2. Яка кількість населення світу страждає від опустелювання
3. Назвіть фактори, які сприяють опустелюванню
4. Опишіть небезпеки, пов'язані з процесом опустелювання
5. Яка мета і завдання поставлені перед Конвенцією про опустелювання
6. Які показники сільськогосподарської освоєності території характерні для України
7. Яким чином ерозійні процеси взаємопов'язані зі змінами клімату в Україні.
8. Яким має бути оптимальний показник лісистості України
9. На чому ґрунтується системи заходів у галузі охорони земель в Україні

РОЗДІЛ 4. ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПЛАНЕТИ

ТЕМА 10. ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

10.1. ВТРАТА БІОРІЗНОМАНІТТЯ

Втрата біорізноманіття, поряд зі зміною клімату, опустелюванням та виснаженням світових запасів води вважається проблемою глобального рівня. Розв'язання цієї проблеми є частиною впровадження концепції сталого розвитку, який проголошує продовження економічного розвитку без екологічних чи соціальних вибухів.

Межі екосистем, природних ландшафтів та біологічних видів зазвичай не збігаються з кордонами окремих держав. Охорона окремих видів у певних країнах малоефективна, необхідно оберігати екосистеми в цілому. Знищення природних багатств, або надмірна експлуатація певного біологічного виду в одній державі негативно впливає на стан цього виду в сусідніх країнах, а в деяких випадках наносить шкоду в глобальному масштабі. Міжнародні екологічні конвенції допомагають державам дійти згоди у досягненні загальної мети.

Біологічним різноманіттям називаються всі види рослин та тварин, які населяють певну геосистему. В свою чергу, геосистема є сукупністю живих організмів (населення, тваринного і рослинного світу, мікроорганізмів) та умов, в яких вони співіснують (ландшафтних, кліматичних тощо). Високий рівень біорізноманіття – одна з основних ознак стабільності геосистеми. Геосистема може компенсувати свої втрати, заміщаючи одні види іншими, але до певної міри. Крім того, це потребує часу. Якщо ж види зникають занадто швидко, природні екосистеми починають руйнуватися.

Зараз подібні процеси відбуваються, переважно, внаслідок активної діяльності людини. Постійно зростає негативний вплив на середовище існування

диких видів, а також неконтрольоване чи нелегальне вилучення їх з природи. Особливо страждають ті, що мають промислову цінність – використовуються для виготовлення продуктів харчування, ліків, парфумерії, товарів широкого вжитку, та рідкісні - через привабливість для численних колекціонерів-аматорів. За останні 300 років лише серед ссавців і птахів знищено понад 160 видів.

Незважаючи на все більш інтенсивні зусилля, що вживалися протягом останніх 20 років, процес втрати біологічного різноманіття планети триває головним чином в результаті знищення місць проживання, надмірної експлуатації ресурсів, забруднення довкілля і згубної інтродукції в середовище чужорідних рослин і тварин.

Поступово стало зрозуміло, що охорона окремих видів тваринного і рослинного світу в окремих країнах - малоефективна, необхідно оберігати геоекосистему в цілому. З'явилися міжнародні законодавчі акти – природоохоронні конвенції, норми на використання природних ресурсів, квоти на забруднення довкілля. Однією з глобальних ідей останніх років у галузі охорони довкілля стала пропозиція об'єднати різноманітні природні резервати в екологічну мережу за допомогою природних коридорів.

Крім того, у світі існують червоні списки різних рівнів: Червоний список Міжнародного союзу охорони природи, Червоні книги різних регіонів, а також Додатки до різних природоохоронних конвенцій. Червона книга чи список – це офіційний документ міжнародних неурядових і національних адміністративних організацій, анований перелік видів тварин чи рослин, стан яких викликає занепокоєння щодо їхнього майбутнього. Вона не має юридичної сили і є лише основою для створення законодавчих актів. Основна її роль – вказати для кожного виду найбільш дієві методи захисту.

Цілі і заходи, що розглядаються у главі 15 *«Порядку денного на XXI століття»*, закликані сприяти збереженню біологічного різноманіття і сталому

використанню біологічних ресурсів, а також сприяти впровадженню Конвенції про біологічне різноманіття.

«Порядок денний» (розділ 15.4.) закликає уряди всіх країн сприяти якнайшвидшому впровадженню Конвенції ООН про біорізноманіття, розробляти національні стратегії сталого використання біологічних ресурсів. При цьому наголошується на необхідності вживати належні заходи для забезпечення вигод від використання біологічних і генетичних ресурсів (включаючи біотехнологію) на справедливій і рівноправній основі.

10.2. РАМКОВА КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО ОХОРОНУ БІОРИЗНОМАНІТТЯ

Статус: Підписана у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 168 державами, має 182 договірні сторони; чинна з 1993 р. Ратифікована Україною 29 листопада 1994 р.

Мета: Конвенція має своїми цілями: збереження біорізноманіття, довготривалого використання її елементів та *справедливий і рівноправний розподіл доходів від використання генетичних ресурсів*.

Збереження біологічного різноманіття включає "різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем".

10.2.1. Що дає Конвенція РКБ

Конвенція надає широкі рекомендації щодо збереження біорізноманіття на національному рівні та вимагає від країн-учасниць формулювання національних стратегій з біорізноманіття. Вона визнає суверенне право держав розпоряджатися власними біологічними ресурсами та підтверджує принцип попередньої згоди, ґрунтованої на інформуванні, перш ніж ресурси можуть бути вивезені з країни. Конвенція стверджує, що біорізноманіття має бути сталим, а розподіл кінцевих

вигод між країною-постачальником та країною-одержувачем – справедливим.

Конвенція пропонує також визначення прав користування та доступу до біоресурсів, що дозволяли б створення ринків генетичних ресурсів, необхідних для подальшого розвитку біотехнологій (статті 3, 8j, 16.5). Від розвитку цих ринків очікуються значні прибутки, які б дозволили фінансувати збереження біорізноманіття та винагородити місцеві громади, у володінні яких знаходяться ресурси та потенційно цікаві для біоіндустрії. Мова йде про те, щоб покласти край біопіратству, надмірному використанню місцевих природних та культурних ресурсів транснаціональними корпораціями, створивши для цього відповідну правову базу для забезпечення належного суспільного контролю.

На зміну розграбуванню та приватизації ресурсів місцевих громад мали прийти права інтелектуальної власності, що дозволяли б розподіл вигоди від біорізноманіття. Протокол з біобезпеки 2000 року надає урядам право вирішувати, чи дозволяти імпорт продукції, що містить генетично модифіковані організми, але протокол до цієї пори ратифікували лише 7 з 50 країн, потрібних для набуття ним чинності.

10.2.2. Картагенський протокол про біобезпеку

Картагенський протокол про біобезпеку набрав чинності на початку 2004 року. Він став першим документом, який має метою регулювання міжнародних перевезень генно - модифікованих організмів та гарантування безпеки під час їх переміщення, переробки та використання. Цей документ приділяє особливу увагу живим модифікованим організмам (ЖМО), призначеним для вивільнення у довкілля, наприклад, насіння, рослин або риби. Якщо сторона планує експортувати такі ЖМО, вона має заздалегідь поінформувати про це країну-імпортера, якщо та є стороною Протоколу. Ця процедура має офіційну назву - **“попередня обґрунтована згода”** (ПОЗ). Якщо країна погоджується прийняти такий вантаж, він позначається як “живі модифіковані організми”, що імпортуються згідно з вимогами Картагенського протоколу.

Варто зауважити, що основний світовий виробник генно-модифікованої (ГМО) продукції – США, які не є стороною ні Картагенського Протоколу, ні РКБ.

Протокол стосується не всіх типів генетично модифікованої продукції. Він не регулює перевезення фармацевтичних препаратів, отриманих завдяки генній інженерії а також продуктів, вироблених з додаванням ГМО, або, наприклад, олії з трансгенної кукурудзи або кетчупу з трансгенних помідорів.

Рішення стосовно того, ввозити чи не ввозити ЖМО для вивільнення в довкілля, держава приймає самостійно після проведення оцінки ризику, загальні принципи якої відображені в тексті документа. Протокол надає країнам право прийняти негативне рішення щодо імпорту ЖМО в разі неоднозначності наукового висновку. За будь-яких обставин, рішення імпортера має стати відомим не пізніше ніж через 270 днів після отримання заявки.

ГМО, які призначені для використання в якості харчових продуктів або корму - інша категорія сполук. До них застосовується менш жорстка система попереднього погодження - через глобальний електронний центр обміну інформацією. Але країна-імпортер має право на проведення оцінки ризику та власне рішення стосовно ввозу і цього типу ГМО. Протокол передбачає відповідальність сторін за нелегальне ввезення ГМО.

Одним із зобов'язань країн, які приєдналися до Протоколу, є надання до глобальної бази даних (механізму посередництва з біобезпеки) вимог свого законодавства, результатів оцінку ризику, рішень щодо переміщення ГМО та інформації про дозволи на використання їх в своїй країні для споживання людей та як кормів для тварин.

10.2.3. Канкунська декларація

У 2016 р., в м. Канкун, Мексика, відбулась Зустріч Сторін КБР, яка поставила основним завданням домовитися про інтеграцію питань збереження біорізноманіття в стратегії з розвитку сільського господарства, туризму, лісів,

рибальства. В роботі взяли участь міністри охорони довкілля, сільського господарства, туризму, рибальства і лісів з більш ніж 180 країн світу.

За підсумками роботи була прийнята Канкунська декларація, в рамках якої відзначалось, що країни зобов'язуються працювати на всіх рівнях і у всіх секторах для актуалізації тематики біорізноманіття. Сторони Конвенції домовились покращати секторальну і міжсекторальну політику, плани та програми, а також залучати правові та адміністративні заходи і бюджети для регулювання та відновлення біологічного різноманіття і екосистем.

10.2.4. Національна система біобезпеки України

Більшість розвинених країн світу вже встановили власні правила та стандарти стосовно ГМО та їх використання. Ці країни розробили власні системи біобезпеки для зменшення або недопущення можливих ризиків. Україна знаходиться в числі країн, які не мають достатньо ресурсів для забезпечення біобезпеки. В Україні не існує спеціального національного законодавства з біобезпеки, чіткої системи регулювання продуктів біотехнології. Також не існує процедури тестування біотехнологічних продуктів, що містять ГМО та визначення їх негативного впливу на людське здоров'я та довкілля. Існуюча система з біологічної безпеки не регулює імпорту, експорту та транзиту зареєстрованих ГМО у регіоні.

Крім того, в Україні не існує норм, які би регулювали накладання штрафів на компанії за порушення чинного законодавства та за випадки, коли ГМО можуть наражати на небезпеку здоров'я людини та довкілля. Повільно ідуть справи і з залученням широких кіл громадськості та незалежних спеціалістів у вирішення питань стосовно використання ГМО.

Національний проект складається з кількох етапів. Зараз відбувається збирання та аналіз інформації про існуючий стан законодавства та адміністративної системи, яка торкається питань біотехнології та біобезпеки. Наразі розпочнеться наступний етап, який передбачає консультації з різними

зацікавленими сторонами. Закінчиться проект створенням проектів юридичних документів, адміністративних систем, процедур оцінки ризику та систем участі громадськості в питаннях, пов'язаних із впровадженням ГМО. Участь громадськості в підготовці цієї системи є одним з найважливіших компонентів всього проекту

В рамках проекту ГЕФ-ЮНЕП планується робота з впровадження Національного проекту з біобезпеки та утворення Національного координаційного комітету (НKK), в якому зібрано представників зацікавлених Сторін.

Більшість країн, що розвиваються вже розробили або розробляють законодавчу та регламентну базу стосовно виробництва та використання ГМО.

10.3. ВПРОВАДЖЕННЯ РКБ В УКРАЇНІ

Ратифікація РКБ Верховною Радою України у 1994 р. активізувала розвиток природоохоронної сфери та сприяла розширенню міжнародного співробітництва в сфері збереження біорізноманіття. Затверджено Державну програму перспективного розвитку заповідної справи, Національну програму екологічного оздоровлення басейну р. Дніпро, розроблено проект Національної програми охорони земель. Запроваджені економічні механізми природокористування, створена і розвивається мережа заповідних природоохоронних установ. Збереження та стале використання біорізноманіття визначено однією з пріоритетних складових екологічної політики, і є невід'ємною умовою сталого розвитку держави.

Державну політику в галузі раціонального використання і відтворення природних ресурсів та впровадження РКБ реалізує Мінекоенерго України. В складі Міністерства функції збереження біорізноманіття розподілені між Головною екологічною інспекцією, Головним управлінням національних природних парків і заповідної справи, Управлінням регулювання

природокористування, державними екологічними інспекціями охорони Чорного та Азовського морів.

10.3.1. Державна програма збереження біорізноманіття на 2005 - 2025 р.

Україна має багату біоту, яка нараховує понад 25 000 видів рослин та грибів та 45 000 видів тварин, деякі з яких ендемічні. Проте, сучасний стан біорізноманіття в Україні викликає глибоке занепокоєння та потребує вжиття кардинальних заходів. Негативний вплив техногенних факторів призвів до значної деградації екосистем та екологічної кризи глобального характеру, унаслідок чого 65 % екосистем світу вже знищено або істотно змінено.

Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію збереження біологічного різноманіття України у травні 1997 року. Основними завданнями діяльності в цій сфері є покращання стану та відновлення природних і порушених екосистем, середовищ існування окремих біологічних видів та компонентів ландшафтів, сприяння переходу до сталого використання природних ресурсів. Концепція збереження біорізноманіття визначає основні засади Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005 — 2025 роки.

Проект Концепції обговорено на наукових і громадських конференціях та нарадах, опрацьовано в рамках науково-дослідних робіт установами Мінекоенерго, МОН, Національної академії наук та центральних органів виконавчої влади. У проекті Концепції враховано рішення сьомої Конференції Сторін РКБ.

Метою Програми є подолання тенденції деградації довкілля, екологізація сфер суспільної діяльності, яка може негативно впливати на компоненти біорізноманіття та довкілля, максимальне відтворення первинного стану природних комплексів. Основними завданнями Програми є мінімізація негативного впливу на біорізноманіття та максимальне зміцнення природної основи біорізноманіття; проведення відповідних наукових досліджень.

Важливим сегментом програми є виховання екологічно освіченого громадянина та формування розуміння населенням фундаментальної ролі біорізноманіття в життєдіяльності людини і суспільства.

Програма передбачає здійснення заходів із збереження об'єктів рослинного та тваринного світу, їх угруповань та комплексів, екосистем та складових структурних елементів екомережі, зокрема популяцій та видів; рослинних угруповань; екосистем та природних регіонів. Виконання Програми дасть змогу уникнути втрати екофонду, забезпечити підтримання екологічної рівноваги на території України. Програма передбачає впровадження в практику господарювання елементи сталого використання природних ресурсів, оптимізацію рекреаційного, туристичного та біоресурсного потенціалу, особливо в Карпатах, Криму та Поліссі.

10.4. Угоди на захист біорізноманіття в Україні

Після підписання РКБ Україна стала Стороною кількох важливих міжнародних природоохоронних угод, спрямованих на захист живої природи, зокрема:

- *Конвенція про охорону водно-болотних угідь* (Рамсарська Конвенція), Рамсар, 1971 р., ратифікована Україною в 1996 р.; чинна.
- *Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі* (Бернська Конвенція) Берн, 1979 р., ратифікована Україною в 1996 р., чинна з 1999 р.;
- *Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин* (Боннська Конвенція), Бонн, 1979 р., чинна з 1999 р.
- *Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення* (Вашингтонська Конвенція, CITES,) Вашингтон, 1973 р., чинна з 2000 р.
- *Угода про збереження кажанів в Європі* (EUROBATS) 1991; чинна, з 1999 р.

- *Угода по збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів*, (AEWA, Гаага, 1995 р.) , ратифікована Україною у 2002.
- *Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану*;
- *Конвенція про захист Чорного моря від забруднення* (Бухарестська конвенція) Бухарест, 1992 р., чинна з 1994 р. та інші.

Рамсарська конвенція є першою глобальною угодою з охорони та збереження природних ресурсів. Чинна в Україні з 1996 р. Станом на 2017 р. конвенцію підписали 169 країн. Вона охоплює всі аспекти збереження та сталого використання водно-болотних екосистем, цінних для збереження біологічного різноманіття та забезпечення існування людини. Мета конвенції — припинити втрати водно-болотних угідь, привернути увагу до проблем водно-болотних угідь та раціонального використання ресурсів.

Бернська Конвенція має метою забезпечити охорону дикої флори та фауни і їхніх природних середовищ існування, особливо у тих випадках, коли така охорона вимагає співробітництва декількох держав. Особлива увага приділяється видам, яким загрожує зникнення, ендемічним та вразливим видам, включаючи мігруючі види.

Боннська конвенція започаткована під егідою UNEP. Вона є рамковою угодою і має метою збереження наземних і морських мігруючих тварин, а також мігруючих птахів по всьому ареалу їх проживання. Мігруючі види, яким загрожує зникнення, або потребують захисту, опубліковані в Додатках I і II.

З метою координації діяльності та уникнення дублювання організаційних заходів, Секретаріати цих двох конвенцій підписали Меморандум про співробітництво з нагоди їх загального 30-річчя. Меморандум який передбачає зміцнення взаємодії в областях технічного співробітництва, поліпшення обміну інформацією та вироблення спільних проектів. Спільна реалізація планів дозволить впровадити найбільш ефективні практики, напрацьовані в рамках обох

конвенцій та захистити мігруючих птахів, кажанів, а також китів, дельфінів і морських черепах та інших мігруючих тварин, що знаходяться під загрозою зникнення, в районах Середземного, Балтійського і Чорного морів.

Угода про збереження афро-азіатських мігруючих птахів (AEWA) спрямована на захист водоплавних птахів на шляхах міграцій. Пташині міграційні шляхи можуть простягатися на великі відстані, перетинаючи багато країн. На міграційних шляхах птахи наражаються на численні небезпеки як руйнування біотопів, засухи і повені, забруднення нафтою, токсичними відходами, перевиллов риби або лінії електропередач, вітрові установки. AEWA докладає великих зусиль для визначення цих загроз і розв'язання проблем у країнах, які підпадають під дію Угоди. Вона, зокрема є важливою для збереження пеліканів, лелек, фламінго, лебедів, гусей, качок, куликів, мартинів і крячок.

Угода про збереження кажанів (EUROBATS) захищає усі види рукокрилих Європи (всього 45 видів), що пов'язано з деградацією біотопів, порушенням місць оселень цих тварин, їх знищенням через застосування пестицидів. Було визнано, що загроза існуванню кажанів є однаковою як для мігруючих, так і для немігруючих видів, оскільки місця їх оселень часто є спільними.

Вашингтонська Конвенція (CITES) Конвенція CITES є однією з найбільших угод зі збереження дикої природи. З моменту свого створення вона була призначена для організації ефективної основи для міжнародної протидії браконьєрству та торгівлі найбільш уразливими видами природних ресурсів. Вона встановлює єдиний порядок експорту та імпорту живих рослин і тварин, а також їх частин (плоди, насіння, шкури, кістки, роги, м'ясо, залози тощо) і виробів (ювелірні, декоративні, харчові, технічні, медичні продукти і препарати).

Конвенція передбачає заборону та строгий контроль міжнародної торгівлі приблизно 900 видам тварин і рослин, яким загрожує вимирання, включаючи всі види тигрів, великих мавп і морських черепах, крокодилів і орхідей. Через

механізм експортних ліцензій також обмежується торгівля приблизно 29 тисяч інших видів, яким безпосередньо або опосередковано загрожує небезпека через міжнародну торгівлю. Серед них - метелики, папути, чорні і кам'янисті корали та деякі види колібрі.

До списків CITES занесено більш ніж 14000 видів тварин і рослин, перелік яких наведено у Додатках I, II та III. До Додатку I включено види, міжнародна (комерційна) торгівля якими заборонена в цілому. Для міжнародного перевезення зразків таких видів потрібно мати як дозвіл на імпорт, так і дозвіл на експорт. Додатки II і III включають види, торгівля якими дозволена, але знаходиться під контролем.

Зразками CITES є не тільки живі тварини й рослини, але також мертві екземпляри таких видів (наприклад, хутро, мисливські трофеї, опудала, тушки, черепи, роги, ікла, слонова кістка та вироби з неї, ікра осетрових риб, деревина, бульби, цибулини, бульбоцибулини, кореневища, препарати східної медицини, що містять частини тварин і рослин із числа видів CITES, та ін.).

Конвенція CITES також надає захист окремим видам риб, що перебувають у небезпеці. Одна з головних проблем - це вилов риби іноземними суднами без дозволу в чужих національних водах, переважно країн, що розвиваються і не спроможні ефективно патрулювати свої прибережні води.

Належне виконання умов CITES вимагає потужних, скоординованих зусиль національних урядів. Як і у випадку з більшістю міжнародних договорів, секретаріат CITES має невеликі повноваження і не має власних офіційних представників або інспекторів на місцях. Саме тому Секретаріат CITES часто співпрацює з Інтерполом, прикордонними та митними службами.

10.5. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

10.5.1. Збереження біорізноманіття в Україні

SWOT аналіз щодо збереження, раціонального використання і охорони об'єктів рослинного та тваринного світу, ПЗФ біотичного та ландшафтного різноманіття в Україні виявив наступні слабкі сторони:

- Розроблення екомережі національного та регіонального рівня не узгоджена, недостатньо використовується закордонний досвід.
- Очевидно, що до 2015 р. не будуть досягнуті задачі, пов'язані з охороною генетичних ресурсів і біобезпекою.
- Існують проблеми регулювання обліку ресурсів рослинного й тваринного світу як рідкісних, так і інвазійних видів на основі їх моніторингу та обліку.
- Значна кількість заходів НПД не виконана чи не буде виконана в зазначені терміни через недофінансування
- Через відсутність діючого закону «Про охорону біотопів і ландшафтів» як основного підходу до збереження природи відбувається деградація природних екосистем, трансформація ландшафтів.

10.5.2. Система біобезпеки стосовно ГМО

Більшість розвинених країн світу вже встановили власні правила та стандарти стосовно ГМО та їх використання, тобто системи біобезпеки для зменшення або недопущення можливих ризиків. Інша ситуація - в країнах, які розвиваються, і не мають достатньо ресурсів для забезпечення біобезпеки. Прийняття Картагенського протоколу поставило ще і міжнародні вимоги до країн, які до нього приєдналися.

Сьогодні поряд з Аргентиною, Китаєм та Мексикою, які вирощують трансгенні рослини в торгівельних рамках, приблизно двадцять країн проводять або запланували польові випробування. Все більша кількість країн вважають, що у світі вже не йдеться про те виступати за чи проти біотехнологій. Важливо приготуватися, щоб отримати найкращу вигоду від вже розпочатої на міжнародній арені еволюції, наслідки якої так чи інакше їх не оминуть. Більшість країн, що розвиваються вже розробили або розробляють законодавчу та регламентну базу стосовно виробництва та використання ЖМО.

Беручи до уваги, що національна система біологічної безпеки починала розроблятися у 1999 році виключно з метою відповідності до вимог генетично модифікованих сільськогосподарських культур, в Україні дотепер не вироблено критеріїв для визначення платежів за екологічне використання генетично модифікованих тварин, мікроорганізмів та несільськогосподарських рослин. Повільно ідуть справи і з залученням широких кіл громадськості та незалежних спеціалістів у вирішення питань стосовно використання ГМО.

10.5.3. Контрабанда живого товару

Україна географічно займає дуже вигідне місце для міжнародної контрабанди живим товаром. Через її кордони здійснюється провезення живого товару з Росії і Середньої Азії в Європу, а із африканських - в Росію.

Рис. 10.2. Контрабандне перевезення рідкісних соколів через кордон України.

Україна вважається основною транзитною державою між ЄС та країнами Центральної Азії, Кавказу та Східної Європи. Контроль за переміщенням через кордон об'єктів CITES, а також видів, внесених у Червону книгу України є недостатнім. Часто прикордонні та митні служби не доводять до відома

представників екологічного контролю про факт вияву тварин і, відповідно, не залучають їх до контролю. У той же час, працівники митного контролю інших країн виявляють факти нелегального вивезення тварин з України. Проблемним є питанням контролю за діяльністю зоопарків та наукових установ, які можуть легально ввозити на територію України ті види, ввезти яких приховано складно.

Питання збору рослин, вилову риб та тварин на території України з подальшим переміщенням за кордон є проблематичним. Особливо потерпають равлики, експорт яких досягає 230 т./рік, черепахи, медичні п'явки, тритони, саламандри, хижі птахи (наприклад, соколи) та первоцвіти. З огляду на подальше удосконалення злочинних методів, контрабанда продуктів дикої природи становить стрімко зростаючу частку міжнародної злочинної діяльності. Торговці продуктами дикої природи зазвичай використовують ті самі міжнародні транзитні мережі, що й контрабандисти інших нелегальних товарів, таких як дорогоцінне каміння, наркотики тощо.

10.5.4. Перевилов риби

Найбільш серйозним викликом виконанню міжнародних угод щодо рибальства є стрімке зростання так званого вилову риби під "зручним прапором" (flag-of-convenience - FOC). Комерційні риболовні компанії реєструють свої кораблі в країнах, де слабо виконується міжнародне право у сфері рибальства, або які не беруть участь у головних морських угодах. Передаючи свої судна під егіду цих нових "прапорів", компанії можуть легко входити в територіальні води цих прийомних країн або підпільно діяти у відкритому морі.

Багато країн вже посилюють свої зусилля, спрямовані на запровадження міжнародного законодавства щодо рибальства, хоча ще багато чого треба зробити. Ці зусилля включають обмін інформацією про незаконну діяльність, більшу прозорість ведення судових реєстрів, посилення інспекції суден у морі і в портах, відмову в праві розвантаження та перевантаження нелегально виловленої

риби, вдосконалення нагляду за флотом з використанням супутникових та інших сучасних технологій.

Проблема рибальства в Азовському морі загострюється нехтуванням Росією міжнародних зобов'язань щодо статусу Кримського півострову та Керченської протоки. Росія намагається визнати акваторію Азовського моря своїм внутрішнім морем, що суперечить нормам міжнародного права.

10.6. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чому охорона видового різноманіття в окремих країнах малоефективна
2. Які заходи щодо збереження біорізноманіття розглядаються у главі 15 «Порядку денного на ХХІ століття»
3. Коли, де і з якою метою була прийнята КБР.
4. В чому полягає мета Картагенського протоколу
5. Які види діяльності обмежуються Картагенським протоколом.
6. Чим відрізняються генно-модифіковані і живо-змінені організми.
7. Поясніть що таке процедура «попередньої обґрунтованої згоди» (ПОЗ)
8. Чи підлягають процедурі ПОЗ організми, які призначені для використання в якості харчових продуктів або кормів.
9. Коли і ким була затверджена Концепція збереження біологічного різноманіття в Україні.
10. Дайте повну назву та опис сфери впливу Боннської Конвенції
11. Опишіть причину об'єднання Секретаріатів Боннської та Бернської конвенцій.
12. Яка мета і завдання Вашингтонської конвенції (CITES)
13. Чому органи Конвенції CITES співпрацюють з Інтерполом.

РОЗДІЛ 4. ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПЛАНЕТИ

Тема 11. ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕУРСІВ СВІТОВОГО ОКЕАНУ

Світовий океан є важливим компонентом глобальної екосистеми і однією з найпотужніших складових біосфери. На нього впливають багато негативних факторів, а забруднення і викиди у море шкідливих і токсичних речовин призводить до порушення екологічної рівноваги, зниження продуктивності морського середовища та зниження рівня безпеки мореплавства.

Різке зростання океанських перевезень у середині двадцятого століття призвело до усвідомлення ризику забруднення світового океану з боку морського транспорту. Так, аварія танкеру Амоко Кадіс -спричинила викиди нафти у кількості 228 тис. тон, з танкерів Торі Каньйон і Сі Стар –в океан попало відповідно 121 і 120 тисяч тон нафти. Найбільш показовою подією стала аварія танкеру *Exxon Valdez* на Алясці у 1989 році, яка привела до потужного нафтового забруднення вразливої північної екосистеми.

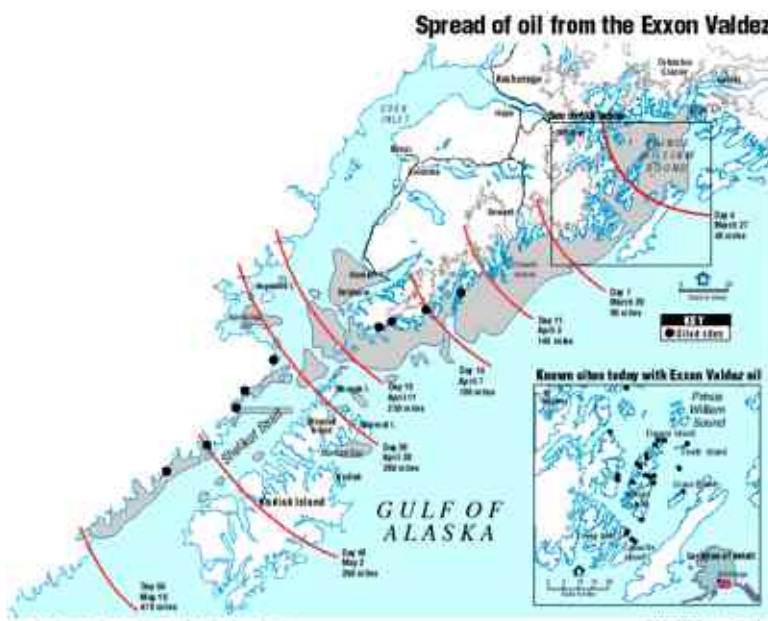

Рис 11.1. Забруднення нафтою внаслідок аварії танкера «*Exxon Valdez*» у затоці Принца Уільяма на Алясці.

Одна з найбільших техногенних катастроф регіонального масштабу сталася у 2010 році в Мексиканській затоці, в 50 милях від узбережжя штату Луїзіана, США внаслідок видобування нафти на континентальному шельфі компанією British Petroleum. Розлив нафти тривав 152 дні, зі свердловини витекло близько 5 мільйонів барелів нафти. На даний момент це найбільш масштабний виток нафти у відкритий океан в світовій історії. Від нафти постраждали всі штати США, які мають вихід до Мексиканської затоки, найсильніше постраждали штати Луїзіана, Алабама, Міссісіпі і Флорида. В результаті аварії забруднено 1770 кілометрів узбережжя і була введена заборона на рибну ловлю. Третина всієї риби, яку споживають американці, надходила із Мексиканської затоки. Внаслідок аварії район рибної ловлі критично звузився.

Рис. 11.2. Аварія на платформі добування нафти в Мексиканській затоці.

Забруднення Світового океану відбувається за рахунок викидів відходів із суден, а також дампінгу - забруднень, які поступають із стаціонарних джерел суходолу. Оскільки морські простори існують для всього людства, то питання їхнього захисту та охорони вимагають загального підходу і міжнародного

правового регулювання цього питання. Тому запобігання забруднення океанських і морських екосистем можливе лише у разі узгоджених дій усіх держав.

Світовий океан має доволі складний розподіл приналежності та юридичної відповідальності за стан акваторій. Міжнародне морське право - одна з найдавніших галузей міжнародного права, яка регулює правові відносини у сфері мореплавства та користування ресурсами Світового океану. Проте, міжнародно – правові відносини щодо захисту океанських екосистем і морського середовища почали активно розвиватись тільки у XX столітті.

11.1. ЗАПОБІГАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ ІЗ СУДЕН

Бурхливе становлення міжнародного права захисту морського середовища не призвело до створення єдиної системи міжнародно-правових норм, об'єднаною спільними принципами. Міжнародне співробітництво в галузі використання океану почалося на початку 1948 року, коли під егідою ООН була заснована Міжнародна морська організація (ІМО). Наразі ІМО - орган, в якому бере участь 168 країн-членів, які спільно розглядають проблеми безпеки на морі та забруднення океанських вод.

ІМО прийняв понад 40 міжнародних угод і конвенцій, спрямованих виключно на захист морських екосистем від забруднення. Дві конвенції, вироблені в 1970-х роках у рамках ІМО, виявилися особливо успішними у зменшенні забруднення моря: **Лондонська конвенція**, яка забороняє скидання небезпечних відходів та радіоактивних матеріалів, зокрема, з високим рівнем радіації, та відходів, що містять свинець, цинк, ціаніди та ін. Друга - **Конвенція MARPOL** (1973 р., змінена Протоколом МАРПОЛ 1973/78 р., зі змінами 1997 р.), яка обмежує викиди з суден.

11.1.1. Лондонська конвенція 1972 року.

Одним з згубних явищ, що сприяють забрудненню вод Світового океану, є використання деякими країнами морського дна для захоронення радіоактивних відходів та відходів хімічних виробництв. Це завдає непоправної шкоди

тваринному та рослинному світу океану, води стають небезпечними для існування самої людини. Для запобігання подібної практики була прийнята Лондонська Конвенція.

Конвенція забороняє скидання в море відходів та інших матеріалів з суден, літаків, платформ та інших конструкцій, затоплення цих матеріалів окремо або разом із засобами їх транспортування. Скидання можливий тільки у виняткових випадках: «для забезпечення безпеки людських життів або суден, літаків, платформ або при форс-мажорних обставин», а також при отриманні попереднього дозволу, виданого компетентними органами на скидання менш небезпечних матеріалів.

У Конвенції дано перелік речовин, скидання яких повністю заборонено. До таких речовин відносяться, зокрема, радіоактивні відходи з високим рівнем радіації, хлорорганічні сполуки, ртуть, кадмій і їх сполуки, стійкі пластмаси, сира і паливна нафта та її суміші, речовини, виготовлені для ведення біологічної та хімічної війни.

Конвенція забороняє скид небезпечних відходів та матеріалів, включених до Додатку 1, зокрема, радіоактивних (так званий «**чорний список**»). Держава повинна забезпечити виконання вимог Конвенції суднами та літаками, які зареєстровані чи завантажені на її території, а також платформами, що знаходяться під її [юрисдикцією](#) (ст. VII).

11.1.2. Конвенція по запобіганню забруднення з суден (МАРПОЛ 73/78)

До складу цієї Конвенції входять протоколи і шість Додатків. Протоколи регламентують забруднення моря конкретними забруднювальними речовинами: нафтою, токсичними хімічними сполуками, які перевозяться наливом, речовинами, що перевозяться в упакованій формі, стічними водами, сміттям, а також регламентується забруднення повітряного середовища з суден.

Конвенція уточнює зобов'язання держав, під прапором яких ходять судна, і держав, у водах яких здійснюється міжнародне судноплавство. Вона дає загальні визначення таких понять як судно, шкідлива речовина, скидання та інші, що доповнюються в кожному з Додатків. Зі сфери дії Конвенції виключаються військові кораблі та державні некомерційні судна, проте Сторони повинні по можливості забезпечити відповідність дій до Конвенції.

Конвенція передбачає співробітництво держав-учасниць у виявленні порушень, включаючи інспектування суден, підозрюваних у вчиненні порушень (скидів), інформування один одного про інциденти (ст.7), а також інформування Міжнародної морської організації про прийнятих законах і правилах, інциденти, прийомних спорудах у портах, накладених на порушників санкції, аваріях, і т.д. (ст.11-12 Конвенції).

Проте, ці угоди поширюються лише на окремі морські регіони, які становлять незначну частину Світового океану. Вони не зачіпають одного з головних джерел забруднення морського середовища – забруднень із суші, та робіт на континентальному шельфі.

11.2. ЗАПОБІГАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ ІЗ СУШІ

11.2.1. Конвенція ООН з морського права (1982)

В період з 1973 по 1982 р. була створена система універсальних норм, зафіксованих у *Конвенції ООН з морського права (1982)*, [Монтего-Бей](#), Ямайка, 1982 р.. Ця конвенція є одним з найбільших загальних багатосторонніх договорів за всю історію міжнародних відносин, складається з 17 частин, що включають 320 статей і 9 додатків. Вона визначила основні принципи сучасного міжнародного морського права і включила в себе багато положень із раніше діючих документів, які наразі складають єдину систему норм щодо захисту і збереженню морського середовища. Причому, сфера їх дії вже не обмежена якими-небудь окремими географічними регіонами, ці норми регламентують запобігання забруднення морського середовища із усіх можливих джерел.

Конвенція ООН з морського права є найважливішим документом міжнародного захисту морів та океанів. Суть положень цієї конвенції полягає у тому, що вона визначила співвідношення національних та міжнародно-правових засобів регулювання захисту морського середовища. Конвенція розмежовує компетенцію окремих держав та міжнародної спільноти, а також визначає відповідальність окремих категорій держав: прибережні держави, держави прапору судна, тощо.

Конвенція проголошує ряд базових принципів, якими закріплені наступні положення: свобода відкритого моря та просторів; поширення національної юрисдикції на судна та їхні екіпажі, де б вони не знаходилися; забезпечення належної експлуатації суден; збереження людського життя на морі та надання допомоги морякам незалежно від національної приналежності. Конвенцією визнається суверенітет прибережних держав на морські простори, розташовані в межах дії національної юрисдикції та закріплюється обов'язок реєстрації національних суден і штучних споруд у водах Світового океану.

Основні принципи, що визначають правовий статус і режим використання Світового океану, стосуються питань охорони морського довкілля, просторів і ресурсів: неприпустимості забруднення морського середовища; відповідальності за заподіяння шкоди іншим користувачам просторів і ресурсів Світового океану; та використання океанських просторів із міжнародним режимом користування винятково в мирних цілях і на благо всього людства.

Конвенція проводить розподіл джерел забруднення та характеру діяльності держав за такими категоріями: забруднення моря із суші, із суден та атмосфери, в результаті захоронення відходів, розвідки та розробки мінеральних ресурсів морського дна на континентальному шельфі. Конвенцією передбачені права держав на окремі види діяльності, в залежності від того, де здійснюється така діяльність - в територіальному морі, в економічній зоні, у відкритому морі або за її межами. Вона розмежовує райони впливу та регулює рівні національної і міжнародної юрисдикції відповідно до морських просторів, в яких здійснюється

діяльність а також встановлює правила для запобігання забрудненню морського середовища.

Конвенція регламентує певні види економічної діяльності і встановлює норми та стандарти, які мають попередити чи зменшити забруднення морського середовища. На відміну від попередніх природоохоронних угод вона впровадила примусове забезпечення виконання цих правил, включаючи виявлення їх порушень та введення покарань.

11.2.2. Розподіл морських просторів.

Питання про розмір ширини територіальних, вод протягом тривалого часу являло собою дуже складну проблему, і тільки Конвенція ООН з морського права дала конкретні визначення. Конвенція ООН з морського права подає розподіл акваторій та їхній юридичний статус наступним чином: *внутрішні морські води; територіальне море (води); прилеглі зони; архіпелажні води; континентальний шельф; виключні (морські) економічні зони; води відкритого моря; замкнуті або напівзамкнуті моря; води міжнародних потоків; та міжнародний район морського дна*. Такий розподіл викликаний об'єктивними причинами, а саме протиріччями між державами – суб'єктами прав на певні морські простори та державами, зацікавленими у здійсненні на цих просторах різних видів діяльності.

Внутрішні та територіальні морські води. Внутрішні та територіальні морські води входять до складу державної території прибережної держави. Вони перебувають під винятковим суверенітетом прибережної держави, а їхній правовий режим встановлюється національним законодавством. Обсяг внутрішніх морських вод визначається національним законодавством прибережної держави. Внутрішньою межею цих вод звичайно служить берегова лінія, яка, у свою чергу, може визначатися залежно від місцевих умов.

Конвенція ООН з морського права регулює правовий статус територіального моря (ст 2). Вона поширює суверенну владу прибережної держави на територіальні води й іменує їх як територіальне море. Конвенцією

визначено, що "кожна держава має право встановлювати ширину свого територіального моря до межі, що **не перевищує дванадцять морських миль**". Територіальні води мають три межі: внутрішню, зовнішню і бокову. Від зовнішньої межі територіального моря в сторону відкритого моря будь-яка прибережна держава може встановлювати прилеглі зони.

Прилегла зона. Відповідно до ст. 33 Конвенції прилегла зона встановлюється прибережною державою з метою здійснення власного контролю, запобігання порушенням митних, фіскальних, імміграційних або санітарних законів країни, а також для покарання винних у них порушеннях. Прилегла зона не може поширюватися за межі **двадцяти чотирьох морських миль** від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територіального моря.

Континентальний шельф. Згідно зі ст. 76 Конвенції "континентальний шельф прибережної держави містить у собі морське дно і надра підводних районів, що простягаються за межі його територіального моря протягом усього природного продовження його сухопутної території до зовнішньої межі підводної околиці материка або на відстані **200 морських миль** від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря, тоді як зовнішня межа підводної околиці материка не простягається на таку відстань".

Якщо зовнішня межа підводної околиці материка простягається більш ніж на 200 морських миль від вихідних ліній відліку територіального моря, прибережна держава може встановити зовнішню межу свого континентального шельфу і на більшу відстань, але не далі, ніж на 350 морських миль від вихідних ліній відліку територіальних вод або не далі, ніж на 100 морських миль від 2500-метрової ізобати морських глибин.

Правовий статус континентального шельфу як певної правової категорії морських просторів визначається, правом прибережної держави поширювати на нього свої суверенні права на розвідку і розробку природних ресурсів.

Виключна економічна зона. Правовий статус виключної економічної зони - нова і дуже своєрідна правова категорія морських просторів, яка не має аналогів у так званому класичному варіанті міжнародного морського права. Відповідно до ст. 55 Конвенції, «виключна економічна зона являє собою район, який знаходиться за межами територіального моря, але прилягає до нього і підпадає під встановлений у даній частині V Конвенції особливий правовий режим». Права та юрисдикція прибережної держави і права та свободи інших держав регулюються відповідними положеннями цієї Конвенції. Ширина виключної економічної зони не повинна перевищувати 200 морських миль, що відлічуються від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря.

Відповідно до ст. 56 Конвенції, прибережна держава у виключній економічній зоні має суверенні права у сфері розвідки, розробки і збереження природних ресурсів як у водах, що покривають морське дно, так і на морському дні й у його надрах.

Іноземні держави у виключній економічній зоні будь-якої прибережної держави повинні враховувати й шанувати ці права й у той же час вільно користуватися всіма іншими правами і свободами, передбаченими в ст. 87 Конвенції, що визначають свободи відкритого моря. До них належать: свобода судноплавства; свобода польотів у повітряному просторі; свобода прокладення кабелів і трубопроводів; та інші правомірні з погляду міжнародного права свободи з використання моря.

Води відкритого моря. Питання про правовий статус вод відкритого моря завжди було і залишається одним із найважливіших питань міжнародного права. З'явившись іще в античні часи, воно поступово розвивалося, зазнало багато різних трактувань, і навряд чи можна стверджувати, що до теперішнього часу вирішене остаточно, хоча й сформульоване досить вдало у частині VII Конвенції ООН з морського права 1982 р.

Обсяг вод відкритого моря, згідно зі ст. 86 Конвенції 1982 р., включає в себе усі частини "моря, що не входять ні у виключну економічну зону ні в територіальне море чи у внутрішні води якоїсь держави, ні в архіпелажні води держави-архіпелагу".

Правовий статус вод відкритого моря. виражається одним із найважливіших принципів сучасного міжнародного морського права - принципом свободи відкритого моря. Відповідно до ст. 87 Конвенції до принципу свободи, включаються: свобода судноплавства; свобода польотів над відкритим морем; свобода прокладати підводні кабелі і трубопроводи; свобода будувати штучні острови та інші установки і споруди; свобода рибальства; і свобода наукових досліджень.

Відкрите море відкрите для всіх держав як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря, і всі вони здійснюють ці свободи належним чином, враховуючи зацікавленість інших держав у користуванні свободою відкритого моря. На підставі ст. 88 Конвенції, "відкрите море резервується для мирних цілей". Жодна держава не має права претендувати на підпорядкування якоїсь частини відкритого моря своєму суверенітету.

Замкнуті або напівзамкнуті моря. Поняття "замкнуте або напівзамкнуте море" як самостійна правова категорія морських просторів, відповідно до ст. 122 Конвенції, "означає затоку, басейн або море, оточене двома або більше державами і сполучене з іншим морем чи океаном через вузький прохід, або таке, що складається цілком чи головним чином із територіальних морів і виняткових економічних зон двох або більше прибережних держав".

Правовий статус таких морів (зокрема Азовського моря) визначається на підставі ст. 123 Конвенції через співробітництво прибережних держав у здійсненні своїх прав і виконанні своїх конвенційних обов'язків. Із цією метою прибережні держави за допомогою співробітництва координують здійснення своїх прав і обов'язків у цій сфері, управління живими ресурсами моря, їхнє

збереження, розвідку й експлуатацію; а також політику проведення наукових досліджень.

Протоки. Питання про правовий статус вод потоків, що використовуються для міжнародного судноплавства віднесено юрисдикції прибережних держав, що межують із протоками (ст. 34 Конвенції). Прибережні держави, відповідно до вимог міжнародного права визначають правовий статус вод потоків на основі співробітництва, передбачаючи при цьому надання права транзитного проходу. Право транзитного проходу - важливий елемент правового статусу вод потоків, що використовуються для міжнародного судноплавства.

Район морського дна. В обсяг морських просторів, що підпадають під поняття "міжнародний район морського дна (Район) ", включається все морське дно Світового океану, що простягається за межами дії національної юрисдикції. Юридична природа правового статусу Району морського дна полягає в тому, що **"усі права в Районі належать усьому людству"**. Жодна держава не може претендувати на суверенні права будь-якої частини Району або його ресурсів. Це означає, що Район є спільною спадщиною людства.

Рис. 11.3. Карта рельєфу Світового океану. Джерело:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/1/10/World_batimetry_map_small.jpg

Правовий режим використання міжнародного району морського дна передбачає використання Району виключно у мирних цілях (ст. 141 Конвенції). Поведінка держав щодо Району визначається принципами Статуту ООН в інтересах миру та безпеки і сприяння міжнародному співробітництву і порозумінню (ст 138 Конвенції).

Вся діяльність у Районі повинна вестися з урахуванням забезпечення ефективного захисту морського середовища (ст. 145 Конвенції). Держави зобов'язуються забезпечити дотримання законності своєї діяльності в Районі і відповідають за можливі заподіяні збитки (ст. 139 Конвенції). Морські наукові дослідження в Районі здійснюються виключно у мирних цілях і на благо всього людства (ст. 143 Конвенції).

11.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Незважаючи на певні досягнення, навколо цих угод зростає деяка напруга. Так, ООН доповідає про зростання порушень конвенції MARPOL, яка накладає жорсткі обмеження на захоронення в морі пластикових відходів і кинутих рибальських снастей, особливо в Північній Атлантиці. Більше того, незважаючи на правила побудови та експлуатації кораблів, все ще трапляються значні виливи нафти і нафтопродуктів у море та інші аварії, частково через ігнорування цих правил або неадекватне їх впровадження або виконання. Дійсно, після випадку з танкером *Exxon Valdez* у 1989 році, у світі з танкерів вилилися в море щонайменше 1 млн. т нафти, що рівнозначно 30 таким аваріям.

Забруднення побутовими відходами. Туристичні кораблі останнім часом винні у багатьох порушеннях міжнародного законодавства щодо забруднення. Громадська наглядова група BlueWater із Сан-Франциско повідомляє, що на ці "плавучі міста" припадає, за деякими оцінками, 77% усіх відходів, створених на кораблях, серед яких є екскременти, пластиковий посуд та інше сміття, а також нафтові та хімічні викиди, пов'язані з експлуатацією суден. Компанії, що експлуатують ці кораблі, можуть приймати рішення про скидання відходів у море або через те, що на борту бракує місткостей для їх зберігання чи потужностей для

спалювання сміття, або через бажання уникнути значних витрат, пов'язаних з остаточною утилізацією відходів при їх розвантаженні на суходолі. Часто таке розвантаження прямо в море відбувається в територіальних водах країн з низьким рівнем нагляду і контролю, і ці дії можуть залишитися непоміченими.

Але, це не завжди так: у 1999 році власті США оштрафували компанію Royal Caribbean Cruises на рекордну суму у \$18 млн. за 21 порушення законів США щодо забруднення моря, включно з тими, що стосуються зобов'язань США за конвенцією MARPOL. Компанія була звинувачена в скидах у море нафтових відходів, підробках у судових журналах та навмисному приховуванні доказів.

Зручний прапор. Як і у випадку нелегального рибальства, кораблі під *"зручним прапором"* складають серйозну проблему в галузі туризму і морських перевезень. Міжнародна транспортна федерація повідомляє, що перевізники вантажів з індустриальних країн контролюють близько 70% тоннажу світового торгового флоту і 67% складають судна, зареєстровані в країнах "зручного прапора". Вантажеперевізники та круїзні компанії можуть міняти прапор своїх суден, щоб уникнути більш високих податків, витрат з оплати праці та експлуатаційних витрат у себе вдома або щоб скористатися нижчими стандартами безпеки та слабшим законодавством щодо забруднення в таких країнах, як Ліберія, Панама чи Мальта. Кораблі зі зміненим прапором зазвичай відповідальні за непропорційно велику частку морського забруднення і аварій на морі, а також затримань у портах за різноманітні порушення морського законодавства.

У світі існують дві моделі використання юрисдикції прапора. Оскільки судно за міжнародними правилами має мати порт приписки і відповідну юрисдикцію (не завжди комфортну на батьківщині судновласника), багато слаборозвинених країн почали використовувати цю обставину для заробітку. Першою країною "зручного прапора" в 1925 році стала Панама, другою в 1948 році - Ліберія. А в останні роки під "зручними прапорами" працюють вже три чверті світового тоннажу. Віднедавна "зручними" стали навіть Молдова та

Монголія. Ці країни надають пільговий правовий режим, свого роду "єдиний податок", не втручаючись в діяльність компаній.

Особливість роботи під "зручними прапорами" - недостатньо жорсткий контроль з боку морських адміністрацій, що часто призводить до порушення міжнародних конвенцій у сфері безпеки мореплавства, недотримання умов рівня оплати праці моряків тощо. До деяких з таких країн вживається термін "**чорний прапор**". Йдеться зокрема про Камбоджу, судна під прапором якої були помічені в перевезеннях зброї, наркотиків, порушення ембарго проти країн-вигнанців тощо. Втім, багато що залежить від цивілізованості "зручної" країни. Наприклад, в останньому звіті Паризького меморандуму взаєморозуміння в сфері портового контролю Ліберія знаходиться на 20 місці в світі, а не менш "зручна" Панама - на 65 місці, в "чорній" частині списку.

Розв'язання цих проблем потребує посилення механізмів виконання договорів. Але ІМО не має для цього достатніх повноважень та сил, і покладається на уряди країн-членів ІМО щодо забезпечення виконання своїх численних угод. Незважаючи на зусилля інтегрувати в обидві угоди - MARPOL та Лондонську конвенцію - жорсткіші механізми їх виконання, жоден з цих договорів не містить достатньо дієвих засобів для забезпечення ефективного виконання їхніх положень на національному рівні.

Статус дна морів і океанів. Статус дна морів і океанів має проблему невизнання багатьма розвиненими державами світу. Так, у серпні 1984 р. США, Великобританія, ФРН і ще п'ять інших держав уклали сепаратні угоди із забезпечення розроблення мінеральних ресурсів перспективних районів дна Світового океану, що порушує положення Конвенція ООН з морського права 1982 р.

11.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які наслідки для морських екосистем призвела аварія танкеру *Exxon Valdez* в акваторії Аляски.

2. Що стало причиною забруднення акваторії Мексиканської затоки нафтою
3. Коли і з якою метою створена Міжнародна морська організація
4. Які мета і завдання стоять перед Лондонською конвенцією 1972 р.
5. Якою угодою регламентується забруднення морів із суходолу
6. Дайте опис правового статусу територіального моря
7. Які речовини включені до «чорного списку» Лондонської конвенції (Додаток 1)
8. Що таке «виключна економічна зона» і який її правовий статус
9. У чому полягає особливість роботи під "зручним прапором"
- 10.

РОЗДІЛ 4. ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПЛАНЕТИ

ТЕМА 12. ЗАХИСТ ВНУТРІШНІХ МОРІВ, АРКТИКИ І АНТАРКТИКИ. РЕГІОНАЛЬНІ МОРСЬКІ УГОДИ

Регіональні договори в силу свого характеру поширюються лише на окремі регіони, які регулюють відносини між країнами –сусідами і становлять незначну частину Світового океану. У 70-х роках приймається ряд регіональних міжнародних угод, спрямованих на запобігання забруднення окремих морських басейнів - Балтійського Середземного морів та Перської затоки. Серед них Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря, (Гельсінкі, 1974 р.); Конвенція про захист Середземного моря від забруднення, (Барселона, 1976 р.) та Кувейтська регіональна конвенція про співробітництво в галузі захисту морського середовища від забруднення, (1978 р.). Поруч з цим, майже в той самий період (1973-1982 рр.) проходить робота III Конференції ООН з морського права, яка завершується створенням системи універсальних норм міжнародного морського права. Цей розділ розкриває суть міжнародних угод, спрямованих на захист внутрішніх морів.

12.1. ЗАХИСТ ВНУТРІШНІХ МОРІВ

Впровадження охоронного режиму морів, який би охоплював широкий спектр джерел забруднення вперше продемонстровано Балтійськими державами, які прийняли *Конвенцію із захисту морського середовища району Балтійського моря*, (Гельсінська конвенція, Гельсінкі, 1974 р.) Масштабне забруднення вод замкнутого Балтійського моря сприяло встановленню співпраці між прибережними державами в 1969 та 1970 рр. У 1971 р. уряд Фінляндії висловив готовність діяти в ролі координатора природоохоронних заходів Балтійського регіону. Ця пропозиція знайшла підтримку з боку інших прибережних держав і завершилась прийняттям Гельсінської конвенції в березні 1974 р.

Регіональні договори регламентують забруднення внутрішніх морів і містять окремі норми щодо запобігання забрудненню морів з інших джерел. В цьому плані показовою є Гельсінська Конвенція 1974 р., котра взяла за основу басейновий принцип надходження забруднень. Відповідно, в поле зору Конвенції попадають усі малі ріки і водотоки, якими живиться басейн Балтійського моря.

12.1.1. Гельсінська конвенція

Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря.

Статус: Підписана у 1974 р. у Гельсінкі, переглянута і підписана у 1992 р. Чинна з 17 січня 2000 р. останні поправки -15 листопада 2008 р.

Конвенція 1974 року вперше за весь час підпорядкувала всі джерела забруднення навколо Балтійського моря одній конвенції, яка вступила в силу 3 травня 1980 року. У світлі політичних змін, які стали наслідком розвалу СРСР і розвитку міжнародного екологічного та морського права, нова Конвенція була підписана у 1992 р. усіма державами, які мають доступ до Балтійського моря та Європейським співтовариством. Наразі її Сторонами є Данія, Естонія, Європейське співтовариство, Фінляндія, Німеччина, Латвія, Литва, Польща, Росія і Швеція.

Гельсінська конвенція - одна з найбільш системних регіональних угод про охорону довкілля, яка покликана захищати балтійську морську екосистему та прилеглі до неї території. Конвенція охоплює весь район Балтійського моря, включаючи внутрішні води, а також воду самого моря та морського дна. Вживаються також заходи зі скорочення забруднення з наземних джерел в усьому водозбірному басейні Балтійського моря.

Варто зазначити, що 4% території України (Львівська, Волинська області) попадають в зону впливу Гельсінської конвенції, оскільки води річок Сян, Полтва та інші належать до басейну Вісли.

Конвенція передбачила такі спільні дії, як співробітництво в боротьбі з наслідками аварій, пов'язаних із викидами нафти та токсичних сполук, наукові дослідження стану Балтійського моря та моніторингу процесів, які відбуваються в морі.

Гельсінська конвенція складається із преамбули, 29 статей та шести додатків, які є невід'ємною частиною Конвенції. Конвенція застосовується до “регіону Балтійського моря”, який включає власне Балтійське море, Фінську затоку і вхід до Балтійського моря.

Сторони домовились: «Вживати усіх належних законодавчих, адміністративних та інших відповідних заходів з метою запобігання і ліквідації забруднення, а також з метою захисту і покращення стану морської води регіону Балтійського моря.»

Конвенція передбачає спеціальні заходи по боротьбі з кожним джерелом забруднення, яке впливає на середовище Балтії. Окрім того, в ній містяться також деякі інші положення, такі, до прикладу, як положення про наукове та технічне співробітництво між сторонами, які домовилися.

Для досягнення передбаченої Конвенцією мети засновано постійний орган – Комісія по захисту морського середовища Балтійського моря (ГЕЛКОМ). Комісія складається з представників усіх Сторін, кожна з них має один голос. Як правило, її рішення приймаються одноголосно. Комісія повинна, зокрема, спостерігати за виконанням конвенції, надавати рекомендації із відповідних питань, встановлювати критерії та заходи по боротьбі із забрудненням, в тому числі із джерел, які знаходяться на суші.

Органи управління. ГЕЛКОМ - постійно діючий міжнародний орган зі штаб-квартирою в Гельсінкі. Комісія є керівним органом, який об'єднує дев'ять країн, розташованих по берегах Балтійського моря - Німеччину, Данію, Фінляндію, Швецію, Польщу, Латвію, Литву, Естонію та Росію. Міжнародний штат ГЕЛКОМ складається з виконавчого секретаря, трьох професійних

секретарів, інформаційного секретаря, адміністратора, адміністратора інформаційних технологій та шести асистентів.

У функції комісії входить розробка рекомендацій про заходи щодо захисту морського середовища Балтійського моря, проведення наукових досліджень, встановлення критеріїв боротьби із забрудненням, а також сприяння безпечної навігації в регіоні.

Україна, маючи безпосередній зв'язок із районом Балтійського моря підписала Конвенцію у 1992 р. У січня 2009 р. депутати Львівської обласної ради звернулись до МЗС та голови ВР України з проханням вжити необхідних заходів щодо ратифікації Гельсінської конвенції та долучення України до захисту морського довкілля району Балтійського моря. У петиції до ВР України депутати наголосили, що незадовільний стан довкілля Львівської та Волинської областей, розташованих в басейні річок Сян та Західний Буг, негативно впливають на водозабір Балтійського моря. Особливо це стосується річки Полтва, яка протікає через густонаселене місто Львів і має значні проблеми із довкіллям.

Входження України до названої конвенції дозволить створити правові рамки для фінансування екологічних проектів у Львівській та Волинській областях в рамках балтійської співпраці. Скандинавські країни висловлюють бажання бачити Україну серед країн, які ратифікували Конвенцію. Для цього необхідно провести консультації українського уряду з Посольством Фінляндії – держави, що координує працю HELCOM, а також із посольствами інших країн-учасниць та громадськими організаціями. В ході консультацій необхідно розробити схеми, згідно з якими Україна візьме на себе зобов'язання з охорони довкілля на території Західної України, а Єврокомісія, допоможе їх виконати.

12.1.2. Конвенція про захист Середземного моря

Статус: Підписана у 1976 р. у м. Барселоні (Іспанія) державами середземноморського басейну, а також ЄЕС. Набула чинності того ж року.

Приклад Балтійських держав упровадили держави Середземного моря. Так, у лютому 1976 р. на конференції шістнадцяти середземноморських держав в Барселоні була прийнята **Конвенція по захисту Середземного моря від забруднення** (Барселонська конвенція, 1976 р.) яка за багатьма параметрами нагадує Гельсінську Конвенцію. Переговори були дещо ускладненими у порівнянні з Гельсінською конвенцією, проте, завершилися у відносно короткий термін. Мета Конвенції — забезпечити з урахуванням особливостей Середземного моря. Міжнародного співробітництва у справі захисту і поліпшення стану морського середовища регіону. Передбачається, що держави-учасниці вживатимуть усіх необхідних заходів для запобігання і зниження рівня забруднення моря внаслідок скидання із суден або захоронення відходів морськими і повітряними суднами, розвідки і розробки морського дна та його надр, а також скидання з річок і прибережних споруд та ін. наземних джерел на їх території. Д-ви зобов'язалися співробітничати у надзвичайних випадках забруднення, незалежно від їх причини, брати участь у розробці програм моніторингу забруднення у регіоні,

12.1.3. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська Конвенція)

Статус: укладена в Бухаресті (Румунія) 21 квітня 1992 р., набула чинності в 1994 р. Ратифікована Україною в 1994 р.

Актуальною проблемою для України є охорона від забруднення Чорного моря. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення схвалена представниками Болгарії, Росії, Румунії, Туреччини, України і Грузії. Необхідність укладання цієї Конвенції була обумовлена усвідомленням прибережними державами виняткової серйозності екологічних проблем Чорного моря і неможливості їх вирішення заходами, які приймаються на національному рівні окремими країнами.

Конвенція покликана закласти правову основу для розгортання широкого взаємодії між причорноморськими державами в цілях захисту і збереження морського середовища, проведення відповідних наукових досліджень, вироблення узгоджених правил і стандартів з боротьби із забрудненням, визначеної уніфікації національного законодавства держав-учасників. У Конвенції містяться положення про загальні зобов'язання держав-учасниць щодо боротьби з забрудненням морського середовища з різних джерел. Передбачається, що відносно кожного з джерел забруднення будуть вироблятися детальні правила в додаткових протоколах, які є складовою частиною Конвенції. Держави-учасниці Конвенції схвалили три протоколи: Протокол про співробітництво в боротьбі із забрудненням морського середовища Чорного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами у надзвичайних ситуаціях; Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення, що викликається захороненням; Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення з джерел, що знаходяться на суші. Конвенція передбачає створення Комісії по боротьбі з забрудненням Чорного моря, яка аналогічно Гельсінському комітету ГЕЛКОМ, покликана координувати дії держав-учасників, планувати проведення наукових досліджень і розробляти норми і стандарти щодо запобігання забруднення Чорного моря.

Бухарестська Конвенція заклала законодавчі основи регіональної співпраці в галузі збереження та відтворення природного довкілля Чорного моря та збалансованого використання його ресурсів. Це відповідає Конвенції ООН з морського права 1982 р., де говориться, що держави погоджують свою політику у відношенні забруднення морського середовища на регіональному рівні. Бухарестська Конвенція стала першим міжнародним екологічним договором, який був підписаний Грузією, РФ та Україною як незалежними державами.

Чорне море є замкнутим морем, обмін води з суміжними морями обмежений, до того ж вертикальний обмін водяних мас сповільнений. Цей факт робить його одним із найбільш забруднених морів у світі. Специфіка забруднення Чорного моря полягає у тому, що до нього потрапляє третина водостоків Європи. Україна, наприклад, відповідальна за 94% річкового стоку зі своєї території. Як наслідок Чорнобильської катастрофи, у східній та центральній частині Чорного моря виявлено цезій-137 та стронцій-90. Значний внесок у забруднення додають стоки промислових підприємств та скиди (дампінг) фекалій та побутових стоків портових міст.

Чорному морю загрожує порушення екологічних норм і з боку третіх країн. Досить вказати на транскордонні ріки Дніпро та Дунай що впадають в Чорне море. При чому, на територіях деяких країн відсутня необхідна кількість очисних споруд. З ґрунтовими змивами з полів у води потрапляють фосфати, нітрати, гербіциди та пестициди з полів та інші забруднювальні сполуки. Басейновий принцип збереження якості поверхневих вод передбачає спільну турботу за чистоту Чорного моря.

Протяжність вод Чорного моря в Україні становить 1628 кілометрів. Це більше ніж протяжність інших п'яти причорноморських держав (Росії, Грузії, Туреччині, Румунії та Болгарії). Тому для нашої країни якість морських просторів має життєво- важливе значення. Внаслідок забруднення моря та нераціонального використання морських ресурсів Україна щорічно втрачає 1,7 млрд. гривень.

Конвенція про охорону Чорного моря зобов'язує держави, що її підписали, вживати необхідні заходи для запобігання забруднення морського середовища.

Учасники Конвенції прийняли на себе зобов'язання здійснювати її положення в межах своїх територіальних вод, крім економічної зони кожної з країн. Незважаючи на те, що Конвенція не поширюється на внутрішні води причорноморських держав, вони повинні враховувати негативні наслідки забруднення «внутрішніх вод на морське середовище Чорного моря».

Аналогічно до Гельсінської, Бухарестська Конвенція передбачає можливість приєднання до конвенції будь-якої нечорноморської держави. Конкретні заходи для запобігання забруднення морського середовища містяться в трьох Протоколах, що є частиною Бухарестської Конвенції:

- Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення з берегових джерел,
- Протокол про співробітництво в боротьбі з забрудненням морського середовища Чорного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами в аварійних ситуаціях,
- Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення в результаті викидів.

В останньому протоколі наведено перелік небезпечних і отруйних для моря речовин, які представлені трьома класами.

Небезпечні речовини і матеріали. Такими вважаються: стійкі органічні забрудники (СОЗ), стійкі фосфор-органічні сполуки, важкі метали (ртуть свинець, кадмій) і їх сполуки, олово-органічні сполуки, відпрацьовані мастила, радіоактивні речовини і відходи відпрацьованого палива, тощо.

Отруйні речовини і матеріали. До цього списку віднесені: біоциди і їхні похідні, ціаніди, фториди, патогенні мікроорганізми, що не піддаються біологічному розкладанню, детергенти і поверхнево-активні речовини, лужні і кислотні сполуки, а також скиди охолоджуючих вод.

Речовини, що не є токсичними, але здатні стати шкідливими в силу їхньої кількості - сира нафта і вуглеводи будь-якого походження, сполуки біогенних елементів фосфору, азоту та інші речовини, що зменшують вміст кисню в морській воді, а також сполуки значної кількості важких металів: арсен, барій, берилій, бор, ванадій, кобальт, мідь, молібден, нікель, олово, селен, стибій, талій, телур, хром, цинк, титан, уран та срібло.

Чорноморська Комісія. Для забезпечення виконання положень Конвенції договірні Сторони створили Комісію з питань захисту Чорного моря від забруднення (Чорноморська Комісія). До складу комісії входять повноважні представники договірних Сторін. На чергових засіданнях Комісії, що відбуваються щороку, ухвалюються рішення щодо поточної діяльності, звітування, фінансового забезпечення, співробітництва з міжнародними організаціями тощо. Головування в Чорноморській Комісії здійснюється кожною Договірною Стороною по черзі в порядку англійського алфавіту.

Чорноморська Комісія має статус міжнародної організації. Для забезпечення своєї діяльності Комісією створені консультативні робочі групи: з питань збереження біорізноманіття, з питань рибальства та морських живих ресурсів, з питань інтегрованого управління прибережною смугою, з питань з питань охорони довкілля та безпеки в судноплавстві, з питань моніторингу та оцінки забруднень, з питань контролю забруднень з наземних джерел.

Чорноморська екологічна програма. Для започаткування впровадження Конвенції Глобальний екологічний фонд, *ЮНЕП*, ПРООН та Європейська Комісія (*Програма TACIS*) та інші міжнародні організації надали країнам суттєву фінансову підтримку у формі **Чорноморської екологічної програми** (ЧЕП 1993 - 1999), продовженням якої стали *Проект відновлення екосистеми Чорного моря* (BSERP, 2001-2007) та Проект щодо співробітництва з охорони довкілля Чорного моря (BSEC, 2007-2009). В рамках цієї допомоги був розроблений Стратегічний План Дій (СПД) для Чорного моря (1996, оновлений у 2002 р.). СПД є рамковим стратегічним документом, що визначає природоохоронне співробітництво в регіоні Чорного моря.

В ознаменування підписання СПД, 31 жовтня визначено Днем Чорного моря, який відзначається в усіх країнах регіону. На виконання СПД Сторони розробили свої національні плани дій щодо збереження довкілля Чорного моря. В Україні таким планом стала **Загальнодержавна програма охорони**

та відтворення довкілля Азовського і Чорного морі, (затверджена Законом України від 22.03.2001 № 2333-III).

12.1.4. Рамкова конвенція із захисту морського середовища Каспійського моря (Тегеранська конвенція)

Статус: підписана в листопаді 2003 року (м. Тегеран), чинна з 2006 року.

Тегеранська конвенція є Рамковою угодою, яка передбачає, що конкретні зобов'язання сторін повинні бути сформульовані і здійснюватися за рахунок додаткових обов'язкових документів у вигляді протоколів. Вона підписаною всіма п'ятьма прикаспійськими країнами (Азербайджан, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, Російська Федерація і Туркменістан), містить загальні вимоги до охорони Каспійського регіону і передбачає створення необхідних для цього інституційних механізмів.

Тегеранська конвенція заснована на ряді основних принципів: принцип обережності, принцип «забруднювач платить» і принцип доступу до інформації і обміну інформацією. Конвенція покликана створити умови для запобігання, скорочення і контролю забруднень, а також забезпечити захист, збереження та відновлення морського середовища Каспійського моря.

Конвенція містить положення про оцінку впливу на довкілля (ОВД), а також загальні зобов'язання в області екологічного моніторингу, наукових досліджень та розвитку цього регіону.

Секретаріат Тегеранської конвенції (ЮНЕП), у відповідності зі своїм мандатом надає допомогу в розробці чотирьох пріоритетних протоколів:

- захисту біорізноманіття,
- ОВД в транскордонному контексті,
- наземних джерел забруднення довкілля, і
- екстреного реагування у випадку забруднень нафтою.

З 2004 року були організовані три раунди регіональних переговорів, що дозволило урядам Каспійських країн швидко просунути процес консультацій. Каспійська екологічна програма (КЕП) була офіційно почата в 1998 році як всеосяжна довгострокова стратегія охорони і управління навколишнім середовищем Каспійського моря.

12.2. ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕКОСИСТЕМ АРКТИКИ І АНТАРКТИКИ

Правові положення вразливих арктичних зон і Антарктики все більше і більше турбують людство, у зв'язку із підвищенням їх значущості в життєдіяльності планети. Це стосується і України, оскільки наша країна має в Антарктиді свою науково-дослідну станцію "Академік Вернадський" (колишню «Фарадей», подаровану Великобританією) і бере активну участь у вивченні й освоєнні шостого континенту Землі.

12.2.1. Рамковий Договір про Антарктику

Антарктика представляє собою територію земної кулі на південь від 60-го градуса південної широти і включає в себе материк Антарктиду, шельфові льодовики і прилеглі моря. Для визначення режиму міжнародної діяльності в Антарктиці у 1959 р. була скликана Вашингтонська конференція, в результаті якої було підписано Договір про Антарктику. Цей Договір набув чинності у 1961 р. і був визнаний безстроковим на конференції держав Сторін у 1995 р. Відповідно до цього договору, Антарктика оголошується демілітаризованою і нейтральною зоною. В Антарктиці оголошується свобода наукових досліджень та розвиток міжнародного співробітництва в освоєнні та використанні ресурсів.

Відповідно до положень Договору 1959 року всі територіальні претензії держав в Антарктиці «заморожувалися». Але після набуття чинності ряд країн заявили претензії щодо видобування корисних копалин. На цьому особливо наполягали Великобританія, Франція, Аргентина, Австралія, Чилі, Норвегія і Нова Зеландія. Положення загострилося в зв'язку

зі зростанням кількості учасників Договору: на 1 липня 1996 року в договорі вже брала участь 41 держава.

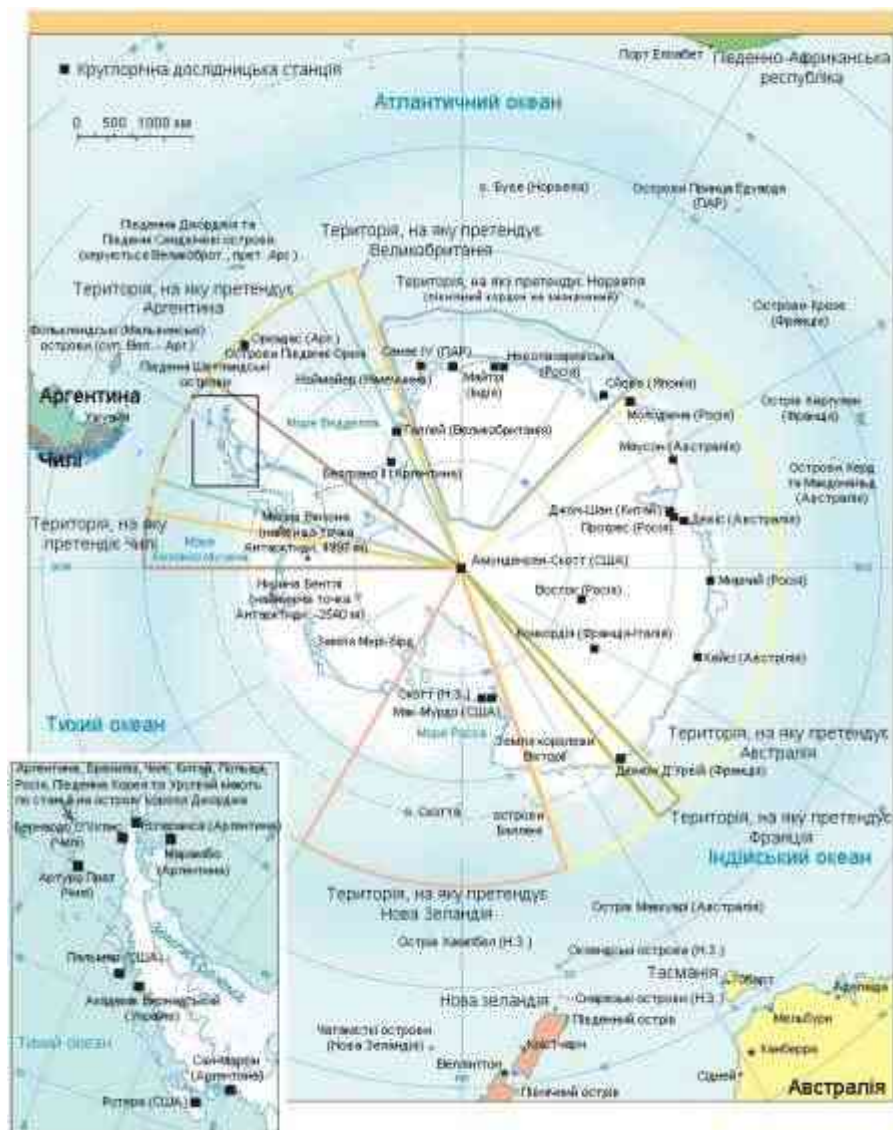

Рис. 10.1. Карта розподілу території Антарктиди. Джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Antarctic_Region.png

Стосовно територіальних претензій, країни-учасники Договору про Антарктику підписали у 1991 р. окремий Протокол про охорону довкілля, яким статус Антарктики був визначений як "природний заповідник, призначений для світу і науки". Ним фактично забороняється ведення в Антарктиці усіх видів геологорозвідувальних робіт, включаючи експлуатаційні, а територіальні претензії «заморожуються» терміном на 50 років.

До Протоколу є п'ять Додатків, які детально регламентують різні аспекти діяльності в Антарктиці: оцінку впливу на довкілля; збереження антарктичної флори і фауни; поводження і ліквідація відходів; запобігання забруднення морського середовища; охорона і управління районів.

В Антарктиці, зокрема, забороняється: створення військових баз і укріплень, проведення військових маневрів, випробування будь-яких видів зброї. Договором заборонено добування радіоактивних матеріалів, проведення ядерних вибухів і скидання радіоактивних відходів. Договір, однак, не перешкоджає використанню в Антарктиці військового персоналу, обладнання для наукових досліджень або для будь-яких інших мирних цілей.

У відповідності до резолюцій ГА ООН, міжнародне право щодо використання Антарктики має розвиватися з урахуванням заборони полювання і винищування представників тваринного світу Антарктики. Використання представників тваринного світу Антарктики дозволено тільки в наукових цілях. В цілях збереження екологічної цілісності континенту забороняється вивезення представників тваринного світу і ввезення інших видів у Антарктику, заборонена розробка мінеральних ресурсів. Договором передбачено створення міжнародного заповідника й оголошення Антарктики всесвітнім парком.

12.2.2. Угоди з охорони живих ресурсів Антарктики

Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики, укладена у Канберрі (Австралія) 20 травня 1980 року. Вона є регіональною угодою і доповнює рамковий Договір про Антарктику (1959), яким встановлено режим нейтрального статусу і повної демілітаризації цього льодового континенту. Під морськими живими ресурсами у конвенції маються на увазі популяції плавникових риб, молюсків, ракоподібних та інших видів живих організмів, включаючи птахів, що мешкають на південь

від Антарктичної конвергенції (лінії, що сполучає відповідні точки упродовж паралелей широти та меридіанів довготи).

Сторони Конвенції домовилися, що будь-який промисел і пов'язану з ним діяльність в Антарктиці вони здійснюють відповідно до цієї конвенції, виходячи із таких принципів:

а) запобігання зменшенню чисельності будь-якої виловлюваної популяції до рівнів, які забезпечують її стабільне поповнення;

б) підтримання екологічних взаємозв'язків між виловлюваними, залежними від них і зв'язаними з ними популяціями морських живих ресурсів Антарктики та відновлення виснажених популяцій до встановлених Конвенцією рівнів;

в) запобігання змінам чи зведення до мінімуму небезпеки змін у морській екосистемі, які є потенційно незворотними протягом двох-трьох десятиліть.

Договірні сторони, незалежно від того, є вони учасниками Договору про Антарктику чи ні, погодилися у тому, що в районі дії Договору вони не здійснюватимуть ніякої діяльності, яка суперечить його принципам і меті.

Ще до прийняття Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики були прийняті дві конвенції, що стосуються збереження окремих видів антарктичного тваринного світу: Міжнародна конвенція про регулювання китобійного промислу (1946) та Конвенція про збереження тюленів Антарктики (1972), Угода про збереження білих ведмедів 1973 р. і багато інших. Ці конвенції були враховані при підготовці Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики і нині продовжують діяти паралельно з останньою.

Міжнародна конвенція з регулювання китобійного промислу передбачає охорону всіх видів китів від винищення і збереження для майбутніх поколінь тих величезних природних багатств, які представляють собою кити. Міжнародна китобійна комісія (МКК) щороку затверджує додаток до Конвенції 1946 р., в якому визначаються види, які знаходяться під охороною, і види китів, що не підлягають особливій охороні. Також встановлюються «відкриті» та «закриті» сезони і райони промислу; розміри китів кожного виду, дозволених до забою; типи знарядь промислу; способи визначення та обліку кількості вбитих китів.

12.2.3. Правовий режим Арктики

Арктика - частина земної кулі, обмежена Північним полярним колом і включає в себе околиці материків Євразія і Північна Америка, а також Північний Льодовитий океан.

Територія Арктики поділена між США, Канадою, Данією, Норвегією і Росією на так звані "полярні сектори". Згідно з концепцією полярних секторів всі землі й острови, що знаходяться на північ від арктичного узбережжя відповідної приполярної держави, вважаються приналежними до території даної держави в межах сектора, утвореного узбережжям і меридіанами, які сходяться в точці Північного полюса.

Визначення меж Арктики в приарктичних країнах різна. Так, Росія як правонаступник СРСР, користується правами в Арктичному секторі постановою бувшого СРСР від 15.04.1926. Відповідно до цього документу всі землі, розташовані між північним узбережжям і меридіанами, які стикаються з Північним полюсом були оголошені територією РФ. Виняток становлять острова архіпелагу Шпіцберген, що належать Норвегії на підставі Договору про Шпіцбергені (1920 р.).

У 1993 році представники урядів арктичних країн прийняли Декларацію про навколишнє середовище і розвиток в Арктиці. Арктичні держави

підтвердили свій намір захищати і зберігати навколишнє середовище Арктики, визнали особливим взаємозв'язок, що існує між корінними народами і місцевим населенням Арктики, та їх унікальний внесок в охорону довкілля.

У разі необхідності вирішено застосовувати внутрішні процедури оцінки впливу на довкілля "запропонованої діяльності, яка може завдати відчутної шкоди довкіллю" Арктики і рішення по якій повинні прийматися національними органами.

У 1996 році уряди семи арктичних держав підписали Декларацію про заснування Арктичної Ради. Цілями Ради проголошені: організація співробітництва, координації та взаємодії між арктичною державою з питань Арктики, що становлять спільний інтерес (за винятком питань військової безпеки), із залученням об'єднань арктичних корінних народів та інших жителів Арктики, особливо з питань сталого розвитку та захиті арктичної навколишнього середовища; нагляд і координація програм, заснованих у рамках Стратегії охорони довкілля Арктики; визначення кола ведення програми сталого розвитку, а також її контролю та координації; поширення інформації, заохочення освіти і забезпечення інтересу до питань, що належать до Арктиці. Рада збирається раз на два роки. Рішення Арктичної Ради приймаються його членами на основі консенсусу.

В останні десять років напруженим питанням міжнародного права є статус природних ресурсів Північного льодовитого океану. Конвенція з морського права 1982 р дозволяє Російської Федерації претендувати на розширену шельфову зону Арктики, аж до Північного полюса, в секторі від 30 меридіана до 180°, з виходом на острів Врангеля, а також на анклав континентального шельфу за межами 200 миль в Охотському морі.

12.3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Територіальні суперечки між Росією та державами Заходу в Арктиці точаться вже майже століття, зокрема за норвезький острів Свальбард,

позначений на російських мапах як Шпіцберген. Росія сподівається, що завдяки глобальному потеплінню можна буде розпочати регулярну навігацію Північним морським шляхом, зокрема, використовувати його для вивезення сировини, контролювати увесь цей шлях і збирати плату за послуги, пов'язані з проходом ним суден інших країн. Підкріплюючи свої претензії на величезний Арктичний регіон, Москва з 2008 року активно здійснює мілітаризацію Арктики.

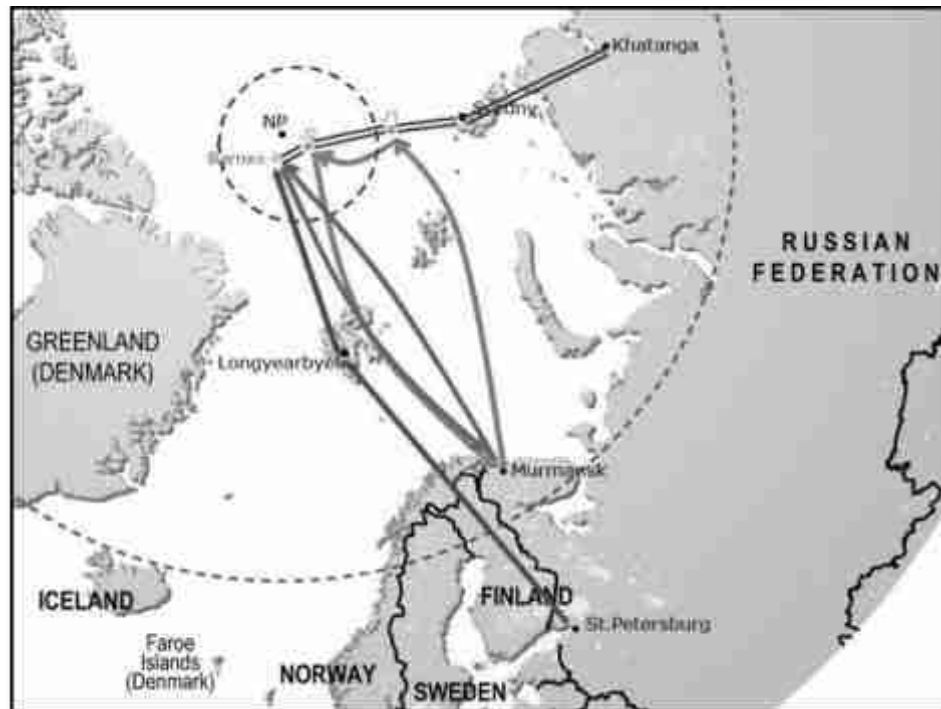

Рис. 10.2. Російська льодова база «Барнео».-СПб., 4 грудня 2013 р. © Боярський В.І.

Так, на думку норвезьких експертів, «на російських арктичних островах і архіпелагах (Земля Франца-Йосипа, Нова Земля, Північна Земля, Новосибірські острови та острови Врангеля), а також у північних прибережних районах Сибіру Російська Федерація в останні роки створила нову військову інфраструктуру у вигляді аеродромів, військово-морських портових споруд, радарів і систем раннього попередження, а також систем протиповітряної оборони. Це включає також нові прикордонні станції ФСБ, десять пошуково-рятувальних координаційних центрів і логістичних баз, які були створені вздовж Північного морського шляху. Усе це свідчить про готовність Росії

зміцнити свої позиції в Арктиці. При цьому, Росія, котра показово нехтує нормами міжнародного права, апелює в цьому питанні до Конвенції ООН з морського права 1982 року.

В листопаді 2018 року російський флот відкрито атакував українські судна в Керченській протоці. Екіпаж суден із 24 моряків було заарештовано, які дотепер знаходиться за ґратами в Москві. Збудований міст через Керченську протоку перекриває великим комерційним суднам доступ до Азовського моря, що забезпечує Росії тотальне панування в акваторії Азовського моря всупереч міжнародному морському праву.

12.4. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка мета Гельсінської конвенції про захист морського середовища району Балтійського моря 2008 р.
2. Чи підпадає Україна до зони впливу Гельсінської конвенції
3. Що таке ГЕЛКОМ і які функції цього органу
4. Мета і завдання Барселонської конвенції
5. Яка міжнародна угода спрямована за захист Чорного моря від забруднень.
6. У чому полягає специфіка забруднення Чорного моря
7. Опишіть мету і завдання Чорноморської Комісії
8. Кому належить науково-дослідна станція «Фарадей»
9. Опишіть основні положення Договору про Антарктику
10. Які проблемні питання виникли у зоні правового режиму Арктики в зв'язку із зміною клімату планети

РОЗДІЛ 5

СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я

ТЕМА 13. ЗАХИСТ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД

Здоров'я населення є одним з найважливіших чинників економічного розвитку країни, передумовою соціального благополуччя та успішного функціонування держави. Здоров'я людини, це – суспільне багатство, один з найважливіших показників добробуту народу, оскільки значною мірою впливає на процеси і результати економічного, соціального і культурного розвитку країни, демографічну ситуацію і стан національної безпеки.

Здоров'я нації, економічний розвиток та добробут великою мірою залежать від доступу до якісної води, від ефективного управління водними ресурсами. Однією з головних умов сталого розвитку кожної держави, поліпшення добробуту і здоров'я її громадян є забезпечення населення якісною питною водою та послугами з водовідведення.

За підрахунками наукової спільноти, більш ніж 30 мільйонів випадків захворювань кожного року в Євро-регіоні, пов'язані з якістю питної води. Їх можна було б уникнути завдяки забезпеченню кращої очистки води та належної санітарії. Наявність води, необхідної для задоволення основних потреб, є однією з передумов зміцнення здоров'я людей та досягнення цілей сталого розвитку.

13.1. ООН В БОРОТЬБІ ЗА ПИТНУ ВОДУ

Вода є найважливішим ресурсом планети, компонентом довкілля, який відіграє основну роль у розвитку суспільства. Поверхневі та ґрунтові води належать до відтворюваних ресурсів з обмеженою здатністю до відновлення. Несприятливий вплив людської діяльності на кількість і якість природних вод може спричинити короткотермінові і довготермінові негативні наслідки для здоров'я та благополуччя населення. Наразі 1,1 млрд. осіб, приблизно

шоста частина населення світу, позбавлені доступу до безпечної питної води, а 2,4 млрд. осіб, або 40% населення світу, не мають доступу до належних санітарно-гігієнічних послуг.

За даними ВООЗ відсутність безпечної води та погані санітарно-гігієнічні умови є причиною 80% всіх захворювань в країнах, що розвиваються. Щороку з цієї причини помирає понад 5 млн. осіб, що у 10 разів більше, ніж кількість тих, хто гине у війнах. Більше половини таких жертв - діти.

Одним з напрямків водної політики є забезпечення водної безпеки для підтримання життєдіяльності людини та здорового довкілля. За визначенням «водного» відділку ООН, водна безпека – це спроможність держави підтримувати сталий доступ до достатньої кількості води прийнятної якості для цілей:

забезпечення засобів до існування, благополуччя людини і соціально-економічного розвитку,

гарантування захисту від забруднення води і пов'язаних з водою стихійних лих, та збереження водних екосистем

Усвідомлюючи обмеженість та вразливість водних ресурсів, 2005 - 2015 роки були проголошені Міжнародним десятиріччям дій "Вода для життя". Враховуючи значення, яке вода має для життєдіяльності людини і всього живого на землі, ГА ООН прийняла рішення відзначати 22 березня кожного року як "Всесвітній день води".

Протягом останніх 40 років представники країн світової спільноти не раз зустрічалися на міжнародних конференціях з проблем водних ресурсів та погодили численні рекомендації щодо прийняття відповідних заходів для вирішення проблеми постачання населення питною водою. У більшості випадків, однак, фахівці з міжнародного розвитку та національні уряди досі не втілили ці ідеї в життя.

Доступ до чистої води та забезпечення раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх є одним із завдань світової спільноти, досягнення якої до 2030 року покладено у Ціль 6. Незважаючи на те, що 17 ЦСР не є юридично обов'язковими, є надія, що уряди візьмуть на себе відповідальність і сприятимуть їх досягненню на національних рівнях. В даному розділі подані найбільш вагомі міжнародні угоди, які направлені на зменшення ризиків розвитку хвороб, що передаються через воду і є основною причиною дитячої смертності.

13.1.1. Програмні галузі «Порядку денного на ХХІ століття»

«Порядок денний на 21 століття» містить Главу 18, «Збереження якості ресурсів прісної води і постачання нею: застосування комплексних підходів до освоєння водних ресурсів, ведення водного господарства і водокористування» Її мета - визначення головних проблем у сфері використання ресурсів та забезпечення людства питною водою. В ній констатується, що нестача прісної води і зростаюче забруднення водних ресурсів широко поширюються в багатьох регіонах світу. Нераціональне витрачання водних ресурсів і неефективна господарська діяльність вимагають забезпечення комплексного планування і ощадного використання водних ресурсів. Такий комплексний підхід повинен охоплювати всі види прісноводних джерел, включаючи ресурси поверхневих і підземних вод. Необхідно належним чином враховувати кількісні та якісні аспекти, пов'язані з водою.

Серед окреслених комплексних проблем, окремо розглядаються транскордонні водні ресурси та їх використання. Вони мають важливе значення для прибережних держав і потребують співробітництва між цими державами, згідно з існуючими угодами та іншими відповідними механізмами.

В контексті збереження ресурсів прісної води, «Порядок денний» розглядає наступні програмні галузі:

- комплексне освоєння і раціональне використання водних ресурсів;
- оцінка водних ресурсів;
- охорона водних ресурсів, якості води і водних екосистем;
- постачання питною водою і санітарія;
- вода і сталий міський розвиток;
- вода для сталого виробництва продовольства і розвитку сільських районів;
- наслідки зміни клімату для водних ресурсів.

Комплексне освоєння і раціональне використання водних ресурсів передбачають всебічний підхід до використання прісної води як обмеженого і вразливого ресурсу. Загальне завдання світової спільноти полягає у задоволенні потреб всіх країн у прісній воді з метою їх сталого розвитку. В основі комплексної експлуатації водних ресурсів закладене поняття про воду як про невід'ємну частину екосистеми, один із видів природних ресурсів, характер використання якого визначається його кількістю і якістю.

У 2017 році Україна адаптувала на національному рівні Цілі сталого розвитку (ЦСР), які мають бути досягнуті до 2030 року. Зокрема ЦСР № 6 та два її завдання (6.1 та 6.2) націлюють на забезпечення всеохоплюючого і справедливого доступу до безпечної та економічно доступної питної води до 2030 року, та забезпечити доступ до адекватних та належних санітарно-гігієнічних умов.

В засобах реалізації ЦСР-2030 особливу увагу необхідно приділяти впровадженню методів участі громадськості, включаючи підвищення ролі жінок, молоді, корінного населення і місцевих громад. Крім того, громадськості необхідно роз'яснювати важливість водних ресурсів і їх раціонального використання. Роль води як соціальної, економічної

компоненти і необхідного для підтримки життя товару повинна бути відображена в механізмах контролю і регулювання попиту, що реалізуються шляхом ощадливого водокористування і повторного використання, оцінки ресурсів і інструментів фінансування.

Передбачається передача функцій у галузі водокористування на найнижчий рівень, тобто місцевим органам влади. Такий підхід вимагає навчання і підготовки кадрів для органів управління на всіх рівнях, що займаються питаннями експлуатації водних ресурсів.

Оцінка водних ресурсів, виявлення потенційних джерел постачання прісною водою, припускає здійснюване на постійній основі визначення джерел, розмірів, ступеня залежності і якості водних ресурсів, а також виявлення діяльності людини яка впливає на ці ресурси. Така оцінка служить практичною основою для їх раціональної експлуатації і необхідною попередньою умовою оцінки можливостей їх освоєння.

13.2. УГОДИ ЩОДО ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

З числа міжнародних угод, що регулюють стан водної проблеми та недопущення водного голоду на світовому рівні, важливими на наш погляд є наступні:

- Конвенція про оцінку впливу на довкілля (ОВД) у трансграничному контексті (Конвенція Еспоо),
- Конвенція ООН про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер, (Водна конвенція)
- Протокол про воду та здоров'я, до Водної конвенції, та
- Водна Рамкова Директива ЄС (ВРД).

Фактично, ВРД являє собою не угоду, а Закон Євросоюзу - обов'язковий до виконання Україною, яка проголосила своєю стратегією шлях в асоціацію з

країнами ЄС та закріпила стратегічний курс в Конституції України на членство в ЄС та НАТО.

13.2.1. Конвенція про оцінку впливу на довкілля у трансграничному контексті (Еспоо, 1991)

Статус: *Прийнята 25 лютого 1991 року в м. Еспоо (Фінляндія), чинна з 1997 р., чинна в Україні з 1999 р. Число Сторін - 42 країни.*

Конвенція Еспоо – це міжнародний договір, що зобов’язує держави проводити оцінку впливу на довкілля (ОВД) комерційних проектів у випадку, коли такі проекти можуть вплинути на довкілля іншої держави. Метою конвенції є оцінка негативного транскордонного впливу техногенної діяльності, повідомлення про неї іншої країни-сторони Конвенції, попередження, мінімізація такого впливу, інформування про нього та контроль за ним.

Конвенція закріплює зобов’язання Сторін щодо оцінки впливу на довкілля на ранніх стадіях планування. Вона також містить загальні зобов’язання країн інформувати та проводити консультування між Сторонами по усіх великих проектах, які можуть мати значний вплив на довкілля, який виходить за межі територіальних кордонів.

13.2.2. Протокол СЕО

На другій нараді Сторін Конвенції Еспоо, у лютому 2001 р. була створена спеціальна робоча група **Протоколу щодо стратегічної екологічної оцінки (СЕО) стану довкілля**. Протокол був прийнятий в рамках Конвенції Еспоо (2001 р.) для розширення сфери дії Конвенції, але юридично це окремий документ. Це означає, що країна може приєднатися до Протоколу, не будучи учасником Конвенції. Крім того, на відміну від Конвенції, яка застосовується тільки до запланованої діяльності, Протокол застосовується для внутрішніх планів і програм, наслідки яких проявляються на території самої країни.

СЕО дозволяє виявляти і запобігати потенційні впливи на довкілля на початковому етапі процесу прийняття рішень. Наприклад, можна виробити більш виважену транспортну політику, а не обмежуватися зведенням до мінімуму негативних екологічних наслідків будівництва дороги. Крім розгляду стандартних екологічних наслідків планів, цей Протокол приділяє особливу увагу охороні здоров'я населення, виходячи за рамки чинного законодавства в регіоні.

У березні 2018 року Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про стратегічну екологічну оцінку (СЕО)” Цей крок зроблено на виконання міжнародних зобов’язань України в рамках Угоди про асоціацію Україна-ЄС. Закон передбачає, що протягом кількох наступних років поетапно мають бути вирішені такі завдання як інтеграція екологічних цілей та пріоритетів сталого розвитку в документах державного планування, поширення практики СЕО на місцеві проекти й програми, а також узгодження процедур з проведення СЕО в Україні згідно з аналогічними процедурами держав Європейського Союзу.

Рис. 11.1. Відміни у процедурах впровадження СЕО і ОВД

У порівнянні з оцінкою впливу конкретного проекту на довкілля (ОВД), СЕО підключається в процес прийняття рішень на більш ранньому етапі, що дозволяє запобігти незворотних наслідків та вартісних помилок при невдалому плануванні. СЕО також використовується на початковому етапі розроблення

плану або програми, що встановлює рамки для майбутніх проєктів, які підлягають ОВД, а також може бути застосована до іншої діяльності, що може вплинути на довкілля.

Сторони Протоколу вважають його одним з ключових інструментів для забезпечення сталого розвитку. Реалізація Протоколу надасть допомогу країнам у досягненні цілей сталого розвитку та мети, викладених у документі нової програми «Трансформація нашого світу: Порядок денний сталого розвитку 2030»

13.2.3. Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (Водна конвенція)

Статус: Дата прийняття 17 березня 1992 року, м. Гельсінкі (Фінляндія), чинна з 1996 року, чинна в Україні з 2000 року. Число Сторін – 36 країн. Пов'язані документи: Протокол про воду та здоров'я, 1999 рік

Мета: Конвенція спрямована на зміцнення заходів щодо охорони і управління транскордонними поверхневими і підземними водами. "Транскордонні води" означають будь-які поверхневі чи підземні води, які позначають, перетинають кордони між двома чи більше державами або розташовані на таких кордонах. Сторони домовились вживати всіх необхідних заходів для попередження, обмеження і скорочення значних негативних наслідків для довкілля, що виникають у результаті людської діяльності в районі транскордонного впливу для Сторін, що знаходиться під юрисдикцією Конвенції.

Під час реалізації таких заходів Сторони керуються принципом перестороги та принципом "забруднювач платить". Вони мають управляти водними ресурсами на засадах сталого розвитку. Такі заходи не повинні ні прямо, ні опосередковано призводити до перенесення забруднення на інші компоненти довкілля.

Сторони Конвенції домовились розробляти програми моніторингу стану транскордонних вод, проводити спільні дослідження для попередження, обмеження і скорочення транскордонного впливу, забезпечувати обмін інформацією з питань, що охоплюються цією Конвенцією.

Сторони проводять спільний моніторинг і оцінку стану транскордонних вод, а прибережні сторони негайно інформують один одного про будь-яку критичну ситуацію, яка може стати причиною транскордонного впливу. У випадку необхідності, вони створюють спільні системи зв'язку, оповіщення і сигналізації з метою отримання і передачі інформації, надають на запит взаємну допомогу, а також розробляють та узгоджують процедури надання взаємної допомоги.

Прибережні сторони повинні інформувати громадськість про стан транскордонних вод, заходи, що приймаються чи плануються з метою попередження, обмеження і скорочення транскордонного впливу, а також про ефективність таких заходів. Сторони забезпечують безкоштовне ознайомлення громадськості з відповідною інформацією з метою перевірки і надають можливості для отримання копій такої інформації. Додатки до Конвенції містять визначення терміну "найкраща наявна технологія", а також принципи для розробки найкращої практики та цільових показників і критеріїв якості води.

13.2.4. Протокол про воду та здоров'я

У червні 1999 р. у Лондоні на III Міністерській Конференції сторін, міністри з охорони довкілля та здоров'я з 35 європейських країн, включно й Україна, підписали Протокол про воду та здоров'я. Цей документ зобов'язує оберігати своїх громадян від захворювань, пов'язаних із забрудненням води, захищати водні ресурси та запобігати утворенню небезпечних ситуацій. Підписавши Протокол, країни зобов'язалися досягти належного забезпечення населення «здоровою» питною водою, вільною від потенційних джерел небезпеки для здоров'я людини. Сторони мають забезпечувати належні санітарні заходи з метою захисту довкілля та здоров'я людей, захисту водних ресурсів від забруднення, що надходить у водні джерела від об'єктів сільського господарства, промисловості та інших джерел.

Уряди мають надати гарантії для здоров'я людей щодо захворювань, пов'язаних з водою, забезпечувати якість води, яка використовується для купання,

плавання чи греблі; розведення риби та молюсків; або вод, що застосовуються для іригації та ведення сільського господарства. При цьому необхідно налагодити ефективну систему моніторингу та реагування на спалахи захворювань, пов'язаних з водою.

Українська сторона долучилася до Протоколу про воду та здоров'я, підтримавши ті цілі, які він ставить перед країнами щодо управління водними ресурсами, захисту довкілля та охорони здоров'я. Відтак Протокол про воду та здоров'я став для нас національним законом, що передбачає подальші дії для комплексного управління водними ресурсами. Як і більшість угод нового типу, Протокол про воду і здоров'я передбачає широку співпрацю між різними секторами економіки та залучення громадськості до процесів прийняття рішень.

13.3. ВОДНА РАМКОВА ДИРЕКТИВА ЄС

Водна Рамкова Директива ЄС (ВРД), прийнята у 2000 році, визначає основні принципи управління водними ресурсами та шляхи досягнення доброї якості води і безпечного стану річок і водойм. Основною метою Директиви є захист здоров'я людини від шкідливих впливів будь-якого забруднення води, призначеної для споживання людиною, шляхом забезпечення її безпечності та чистоти. Це стосується як води, призначеної для споживання людиною, так і води, яка використовується в виробництві та реалізації продуктів харчування.

Мета директиви в першу чергу стосується якості води, поступового скорочення забруднення пріоритетними речовинами і припинення або ліквідації викидів, скидів та втрат пріоритетних небезпечних речовин.

ВРД передбачає захист і зміцнення всіх штучних та сильно змінених водних об'єктів, з метою забезпечення належного екологічного потенціалу, гарного хімічного стану поверхневих вод до 2015 року та запобігання погіршення стану поверхневих водних об'єктів. Вона також вносить свій внесок у пом'якшення наслідків повеней та посух.

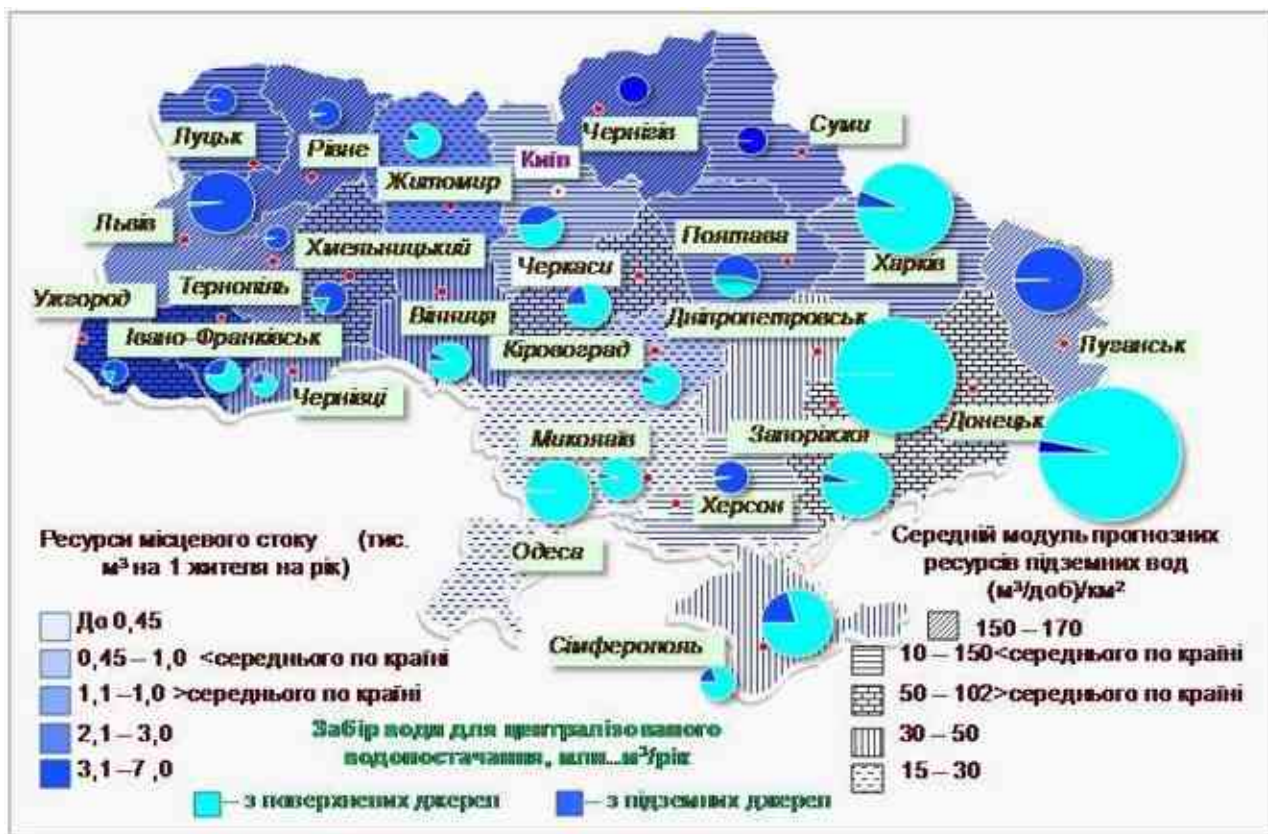

Рис. 11.2 Водні ресурси місцевого стоку та забір води для централізованого водопостачання по областях Джерело : <https://sites.google.com/site/bezkluba1993/>

Одним із головних принципів, викладених у ВРД є інтегрована басейнова модель управління водними ресурсами, що передбачає спільні дії усіх держав, котрі знаходяться у басейнах річок. Басейни ряду річок знаходяться як на території України, так і на територіях Угорщини, Словаччини, Польщі, Румунії та інших держав, що є членами ЄС.

Це зобов'язує впроваджувати спільні дії по басейнам річок, принципи яких викладені у Водній Рамковій Директиві ЄС. Тому Реалізація Проекту є вкрай важливою для України. Водна Рамкова Директива передбачає:

- Комплексний підхід до захисту річок, озер, прибережних і підземних вод;
- Досягнення «доброго» стану для всіх вод до 2015 року;
- Управління водними ресурсами за басейновим принципом;
- Посилення транскордонного співробітництва прибережних країн;

- Ефективне використання водних ресурсів за принципом «забруднювач платить»;
- Широкомасштабне залучення громадян, зацікавлених сторін, НГО;
- Удосконалення законодавства.

ВРД – це системний документ, що узгоджено вирішує низку завдань з управління водними ресурсами для забезпечення "доброго" екологічного стану кожного водного об'єкта, досягнення якого заплановано до 2015 року. Об'єктом спрямованих дій ВРД є всі поверхневі, підземні, перехідні та прибережні води (до 1 морської милі від берегової лінії, а для оцінки хімічного стану – до 12 морських миль) у межах кожного річкового басейну. Тобто, управління водними ресурсами відбувається на основі басейнового підходу.

Основною структурною одиницею, стосовно якої встановлюються екологічні цілі та проводиться звітування, є "водний об'єкт" (water body). Водний об'єкт являє собою цілісну субоддиницю річкового басейну і розглядається як інструмент упровадження ВРД.

Іншою важливою особливістю ВРД є те, що водний об'єкт насамперед розглядається як середовище життєдіяльності біологічного угруповання. У цьому випадку гідроморфологічні та фізико-хімічні показники відображають умови розвитку гідробіонтів і за своєю суттю доповнюють висновки, отримані за біологічними параметрами. Останнє пояснюється тим, що біологічні показники часто досить повільно реагують на забруднення і не завжди своєчасно і повно відображають екологічний стан об'єкта. Тому використання біологічних параметрів якості води нерозривно пов'язане з фізико-хімічними показниками.

Оцінка якості води враховує п'ять класів якості вод за їх станом: відмінний, добрий, задовільний, поганий і дуже поганий.

13.4. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Основні виклики для забезпечення водної безпеки для людини в Україні:

1. Природний дефіцит місцевих водних ресурсів, що є наслідком нерівномірного географічного розподілу водних ресурсів. Станом на 2015 рік в 15 областях понад 950 тисяч людей у 1300 населених пунктах користувалися привізною водою. «Водний голод» поглиблюється в під час посух через висихання або зниження рівнів води у джерелах, через погіршення якості водних ресурсів, неефективне управління, надмірний забір води, висока водоємність виробництва, гідроморфологічні трансформації природних водойм і водотоків, скиди та викиди забруднювальних речовин.

2. Нерівність щодо доступу до централізованих джерел водопостачання, між різними областями/регіонами, сільським та міським населенням. Нерівний доступ до централізованих систем водовідведення, недостатнє каналізування населених пунктів що породжує соціальну та економічну нерівність.

3. Проблеми якості і безпеки питної води, послаблення вимог місцевих органів влади до очистки стічних вод.

4. Підвищення ризиків виникнення спалахів захворювань, пов'язаних з вживанням недоброякісної води для пиття (гострі кишкові інфекції, водно-нітратна метгемоглобінемія, флюорози, спалахи холери, гепатиту Б спричинені фекальним забрудненням).

13.5. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Опишіть роль прісної води у розвитку суспільства
2. Що входить у поняття «водна безпека»
3. Які наслідки для суспільного здоров'я пов'язані з якістю питної води
4. Які програмні галузі у сфері збереження ресурсів прісної води розглянуті у «Порядку денному на XXI століття»
5. Які випадки інфекційних захворювань, пов'язаних із водою вам відомі
6. Яка мета стратегічної екологічної оцінки
7. Які відміни в імплементації СЕО та ОВД
8. Дайте загальну характеристику Конвенції Еспо

9. Опишіть мету і завдання Водної конвенції
10. Скільки класів якості враховує оцінка якості вод у ВРД
11. Які проблеми водоспоживання вирішує Протокол про воду і здоров'я

РОЗДІЛ 5 СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

ТЕМА 14. КОНТРОЛЬ НАД ТЮТЮНОМ.

Серед нових глобальних завдань ЦСР-2030, визнається необхідність реалізації стратегій, що сприяють економічному зростанню і задоволенню соціальних потреб, які серед інших включають освіту, соціальний захист та охорону здоров'я.

В цій площині важливою ланкою є діяльність Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) - спеціалізованої установи ООН, яка опікується проблемами охорони здоров'я у світовому масштабі. Матеріали цієї теми розкривають суть стратегічної Цілі 3, яка стосується активізації діяльності ВООЗ в напрямку імплементації Рамкової конвенції, направленої на боротьбу проти тютюну у всіх країнах. Національне завдання України в цьому контексті передбачає знизити поширеність тютюнокуріння серед населення з використанням інноваційних засобів інформування про негативні наслідки тютюнокуріння.

Залежність від тютюну - одна з причин погіршення соціального здоров'я у світовому вимірі. Куріння тютюнових виробів стало особливо популярним на початку ХХ століття. В даний час куріння тютюну є найпоширенішим видом наркоманії у всьому світі. Тютюнова залежність - це хронічне захворювання, яке занесено до "Міжнародної статистичної класифікації хвороб, травм і причин смерті".

Куріння щорічно забирає мільйони життів у всьому світі, і боротьба з курінням виросла в серйозну соціальну проблему. Збитки від тютюнокуріння настільки значні, що в останні роки в ряді країн введені заходи, спрямовані проти куріння: заборонена реклама тютюнових виробів і продаж виробів дітям, куріння в громадських місцях і транспорті заборонено. Проблема має серйозний

суспільний резонанс, оскільки в багатьох країнах утримання хворих в лікарнях відбувається за рахунок міських бюджетів.

Від хвороб, викликаних тютюнокурінням, у світі щорічно вмирає біля 5 мільйонів людей (серед них - більше 100 тисяч в Україні). Якщо нинішні тенденції не будуть змінені, то до 2030 року щорічна кількість жертв тютюну досягне 10 мільйонів. Усього в XXI сторіччі тютюн може вбити більше мільярда людей. Тютюн став зброєю масового ураження, масштаби жертв від якої перевищують втрати від ядерної, хімічної та біологічної зброї разом узятих.

Певні аспекти контролю над тютюном мають міжнародний характер та не можуть бути вирішені окремими країнами. Серед них трансгранична маркетингова діяльність тютюнових корпорацій та контрабанда тютюнових виробів, яку нерідко влаштовують ті самі тютюнові корпорації.

Тютюнова індустрія є глобальною, тому подолання тютюнової епідемії вимагає узгоджених дій всього міжнародного співтовариства. Виробники тютюну намагаються опанувати ринки інших країн, використовуючи весь досвід інструментів маркетингу. Це веде до поглиблення тютюнової епідемії у країнах третього світу, які не мають достатніх ресурсів для подолання її наслідків.

14.1. РАМКОВА КОНВЕНЦІЯ З КОНТРОЛЮ НАД ТЮТЮНОМ

Рамкова Конвенція ООН з контролю над тютюном (РККТ) - це перший в світі міжнародний правовий договір у сфері суспільного здоров'я. Вона дає можливості протистояння агресивному тютюновому маркетингу, використовуючи досвід та ресурси тих країн, які досягли успіху в зменшенні вживання тютюну. РККТ підготовлена в результаті майже чотирирічних переговорів 192 країн - членів ВООЗ, та містить перелік заходів, покликаних зменшити руйнівний вплив тютюну на здоров'я та економіку. Цей документ накладає певні юридичні зобов'язання і пропонує підходи, які впроваджені в численних договорах щодо прав людини та охорони довкілля. Конвенція набула чинності 27 лютого 2005 р. і є першим міжнародним договором, укладеним під егідою ВООЗ. Сторонами

Конвенції є вже понад 180 країн, де проживає понад 90 % населення Земної кулі. Україна ратифікувала цю конвенцію у 2006 році, заявивши своє прагнення протистояти тютюновій епідемії.

14.1.1. Основні положення РККТ

Рамкова Конвенція підготовлена на підставі сучасних наукових даних про вплив вживання тютюну на здоров'я та аналізу ефективності заходів зі зменшення цього вживання. РККТ виходить з того, що "наукові дані недвозначно підтверджують, що споживання тютюну й вплив тютюнового диму є причиною смерті, хвороби й інвалідності".

Подекуди можна почути, що куріння - це просто "шкідлива звичка", а сигарети - це природний продукт: "загорнута в папір рослина". Конвенція спростовує таку думку і визнає, що "сигарети і деякі інші **вироби, що містять тютюн, є високотехнологічними виробами**, розробленими таким чином, щоб створювати і підтримувати залежність. Багато компонентів, які вміщує тютюновий дим, є «фармакологічно активними, токсичними, мутагенними і канцерогенними», а також що "залежність від тютюну класифікується в основних міжнародних класифікаціях хвороб як окремий розлад".

Метою Конвенції проголошено "захист нинішнього і майбутнього поколінь від руйнівних наслідків для здоров'я людей, а також соціальних, екологічних і економічних наслідків споживання тютюну і впливу тютюнового диму за допомогою забезпечення відповідних рамок для заходів контролю над тютюном. Ці заходи підлягають здійсненню Сторонами РККТ на національному, регіональному і міжнародному рівнях, щоб постійно й суттєво скорочувати розповсюдженість вживання тютюну і впливу тютюнового диму".

Рис.14.1. Курці вмирають рано – один із слоганів антиреклами

Масштаби тютюнової епідемії диктують необхідність прийняття найбільш дієвих заходів для скорочення споживання тютюну. У світі накопичений значний досвід заходів контролю над тютюном, що дозволяє визначити, які заходи ефективно зменшують споживання тютюну. Конвенція впроваджує найбільш дієві заходи, які довели свою ефективність у багатьох країнах.

14.1.2. Заборона реклами

Щодо тютюнової реклами, текст Конвенції говорить: "Сторони визнають, що повна заборона на рекламу, стимулювання продажу і спонсорство приведе до скорочення споживання тютюнових виробів", (Стаття 13). Цим фактично заявлено, що часткові обмеження тютюнової реклами не мають сенсу, тому що вони не приводять до зниження споживання тютюну. Тому, відповідно до Конвенції, кожна країна "у відповідності зі своєю конституцією або конституційними принципами, вводить повну заборону на всю рекламу, стимулювання продажу і спонсорство тютюнових виробів". Виняток зроблено тільки для країн, не спроможних увести повну заборону через свою конституцію або конституційні принципи. При цьому, такі країни повинні серйозно обмежити

рекламу тютюну. Конституція України (стаття 34) цілком дозволяє ввести повну заборону тютюнової реклами.

Рис.13.2. Кріс Джордан, (Ван Гог, Череп із цигаркою)

Інсталяція відомого фотохудожника Кріса Джордана (США) виготовлена із 200.000 пачок сигарет. Таке число американців вмирають від куріння кожні шість місяців.

14.1.3. Інформація на упаковці.

Упаковка тютюнових виробів фактично є їхньою рекламою, при цьому вона дезінформує споживача щодо реальних властивостей тютюнових виробів і їх впливу на здоров'я. Тому Конвенція (стаття 11) зобов'язує, щоб: "упаковка і маркування тютюнових виробів не стимулювали продаж тютюнового виробу будь-яким шляхом, що є хибним, що вводить в оману або створює неправильне враження щодо його характеристик, впливу на здоров'я, небезпеки або продуктів, що виділяються, включаючи будь-який термін, опис, торгівельну марку, символічний або будь-який інший знак, що прямо чи опосередковано створюють помилкове враження про те, що визначений тютюновий виріб є менш шкідливим, ніж інші тютюнові вироби. Вони можуть включати такі терміни, як "з низьким

змістом смол", "легкі", "дуже легкі" або "м'які"". Конвенція також пропонує введення на упаковці попереджень, що періодично змінюються і займають 50% площі двох найбільших сторін упаковки або більше, але ні в якому разі не менш 30% двох найбільших сторін упаковки. Крім того, на кожній упаковці має міститися інформація про відповідні компоненти тютюнових виробів і речовини, які виділяються при їх споживанні. Виконання таких вимог до упаковки дозволить споживачам одержувати більш точну інформацію про тютюнові вироби і заохотить їх припинити споживання.

14.1.4. Підвищення податків

Нерідко можна почути думку, що підвищення податків і цін на тютюнові вироби не має сенсу, тому що люди все одне продовжують курити, як і раніше. Однак отримані з багатьох країн дані дозволили чітко записати в тексті Конвенції (стаття 6): "Сторони визнають, що цінові і податкові заходи є ефективним і важливим засобом зменшення споживання тютюну різними групами населення, особливо молоддю". І хоча кожна країна зберігає за собою право визначати політику оподатковування, тепер підвищення податків на тютюнові вироби є вже не просто фіскальним заходом, а засобом захисту здоров'я населення, і всі уряди будуть зобов'язані враховувати це при розгляді питання про тютюнові податки і ціни.

14.1.5. Захист від тютюнового диму

Конвенція виходить із "необхідності прийняття заходів для захисту всіх людей від впливу тютюнового диму". Конвенція пішла далі традиційної ідеї про "захист прав некурців" і проголосила, що будь-яка людина, навіть яка сама курить, має право бути захищеною від примусового вдихання тютюнового диму, що випускається іншими курцями. У зв'язку з цим Конвенція (стаття 8) зобов'язує кожна країну вжити "заходів, що забезпечують захист від впливу тютюнового диму на робочих місцях усередині приміщень, суспільному транспорті та в закритих громадських місцях і у відповідних випадках в інших громадських місцях".

Рис 13.4. Рекламний плакат в м. Києві

Зверніть увагу, що у всіх закритих виробничих і громадських місцях, а також у суспільному транспорті, паління може бути дозволено тільки в тому випадку, якщо воно не створює небезпеки вимушеного вдихання тютюнового диму.

14.1.6. Розкриття складу тютюнових виробів

Конвенція виходить з того, що регулювання складу тютюнових виробів і поінформованість про цей склад є недостатніми, і тому доручає "Конференції сторін у консультації з компетентними міжнародними органами запропонувати керівні принципи іспиту й виміру складу тютюнових виробів і виділюваних ними продуктів, а також регулювання цього складу і виділюваних продуктів" (стаття 9). Крім того, відповідно до Конвенції, "приймає і здійснює ефективні заходи з інформування громадськості про токсичні складові тютюнових виробів і продуктів, що вони можуть виділяти" (стаття 10). Цим фактично визнається, що нинішні методи тестування тютюнових виробів, насамперед виміру рівня смол і

нікотину, є застарілими і ненадійними, а споживачі тютюнових виробів не отримують належної інформації про токсичні компоненти тютюнових виробів.

Визнання тютюнової залежності захворюванням закономірно призвело до того, що країни Конвенції погодилися "вживати ефективних заходів для сприяння припиненню вживання тютюну і забезпечення адекватного лікування тютюнової залежності"(Стаття 14).

14.1.7. Протидія незаконній торгівлі тютюновими виробами

Як показують дослідження, основну частину контрабанди сигарет складають сигарети, що експортувалися до якої-небудь країни, але "зниклі" при транзиті. Для боротьби з такою контрабандою країни погодилися, щоб на всі пачки й упаковки тютюнових виробів було нанесене маркування для надання допомоги у визначенні походження тютюнових виробів. Крім того, відповідно до Конвенції, всі окремі упаковки тютюнових виробів для роздрібної й оптової реалізації, що продаються на її внутрішньому ринку, повинні містити наступний текст: "Продаж дозволяється тільки у (включити назву країни)" або будь-яке інше ефективне маркування, що вказує кінцевий пункт призначення або допомагає визначити, чи надійшов даний виріб на законній підставі для продажу на внутрішньому ринку.

14.1.8. Роль неурядових організацій

Хоча за здійснення положень Конвенції несуть відповідальність насамперед уряди країн, що ратифікували Конвенцію, зусиль тільки державних органів недостатньо для успішного втілення передбачених Конвенцією заходів.

У тексті Конвенції чітко зазначено: "Для досягнення мети Конвенції і її протоколів необхідна участь громадянського суспільства" і підкреслено "особливий внесок неурядових організацій і інших членів громадянського суспільства, не зв'язаних з тютюновою промисловістю у зусилля з контролю над тютюном на національному і міжнародному рівнях, а також життєво важливе значення їхньої участі в національних і міжнародних зусиллях із контролю над

тютюном". Відповідно до статті 12 Конвенції, кожна країна здійснює "ефективні законодавчі, виконавчі, адміністративні або інші заходи, спрямовані на сприяння... інформуванню й участі державних і приватних установ і неурядових організацій, не зв'язаних з тютюновою промисловістю, у розробці і здійсненні міжсекторальних програм і стратегій в галузі контролю над тютюном".

14.2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ І ФІНАНСОВІ ЗАХОДИ

Відповідно до Конвенції всі країни, що її підписали, розпочнуть "заходи з розвитку і сприяння національним дослідженням і з координації науково-дослідних програм в сфері контролю над тютюном на регіональному і глобальному рівнях" (стаття 20). При цьому буде здійснюватися "надання технічних і фінансових ресурсів Секретаріату для надання допомоги Сторонам, які є країнами, що розвиваються, і країнами із перехідною економікою, у виконанні ними своїх зобов'язань по дослідженнях, епіднадглядів та обміні інформацією".

Передбачається "надання науково-технічного, юридичного й іншого досвіду для створення і зміцнення національних стратегій, планів і програм в галузі контролю над тютюном, спрямованих на здійснення Конвенції", а також "надання, у відповідних випадках, необхідних матеріалів, устаткування і матеріально-технічної підтримки для стратегій, планів і програм в галузі контролю над тютюном" (стаття 22).

Країни, що підписали Конвенцію, мають сприяти "забезпеченню фінансування розробки і зміцнення багатосекторальних усебічних програм контролю над тютюном Сторін - країн, що розвиваються, і Сторін з перехідною економікою". Крім того, заохочується надання " фінансової підтримки Сторонам, що є країнами, що розвиваються, і країнами з перехідною економікою, з метою надання їм допомоги в дотриманні ними своїх зобов'язань по цій Конвенції " (стаття 26).

14.3. РККТ В УКРАЇНІ

Україна досягла певних успіхів у контролі над тютюном у порівнянні з іншими країнами, які входили до Радянського Союзу, хоча цей шлях не завжди був простим. Програма "ЦСР-2030 " в числі основних цілей має забезпечити здоровий спосіб життя та сприяння добробуту, у тому числі - імплементації РККТ. Ратифікація Рамкової Конвенції надала уряду та парламенту України прекрасний шанс довести, що їх дійсно турбує здоров'я людей.

Рамкова Конвенція чітко визначила ефективні заходи, які дозволяють зупинити тютюнову епідемію. Більшість цих заходів не вимагає ніяких додаткових витрат, а потребує лише політичної волі для прийняття законодавчих актів. За стандартизованим показником поширеності куріння серед дорослих у 2006 році Україна посідала четверте місце в світі.

Після впровадження РККТ поширеність куріння в Україні за 10 років знизилась із 37% (статистичні дані 2006 р.) до 24% у 2016 р. Зокрема, кількість смертей серед чоловіків зменшилась від 10.305 осіб у 2006 р. до 6337 у 2016 р. Кількість хворих на хронічний бронхіт або емфізему скоротилась у 2008-2015 роках з 8,9 до 6,2 або на 30% (Держкомстат України). Це сталось завдяки реалізації анти-тютюнових стратегій: забороні реклами тютюну, обмеженню куріння в громадських місцях, збільшенню цін на сигарети та запровадженню попереджень на пачках сигарет.

14.4. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Основною рушійною силою тютюнової епідемії є надприбутки тютюнових корпорацій. Тютюнова індустрія використовує всі наявні в її розпорядженні засоби, щоб не допустити або відкласти прийняття законів, що базуються на положеннях Конвенції. Тому Конвенція РКБТ визнає "необхідність виявляти пильність щодо будь-яких спроб тютюнової промисловості підірвати або звести нанівець зусилля з контролю над тютюном і необхідність у поінформованості про діяльність тютюнової промисловості, що впливає на зусилля з контролю над тютюном". У Загальних зобов'язаннях Конвенції (стаття 5) записано: "При

розробці і здійсненні своєї політики громадської охорони здоров'я з контролю над тютюном Сторони діють таким чином, щоб захистити свою політику від впливу комерційних і інших корпоративних інтересів тютюнової промисловості". Таким чином, розробка законодавства і політичних заходів у сфері контролю над тютюном має здійснюватися без участі представників тютюнових компаній.

У Конвенції особливо підкреслено, що до розробки та здійсненні програм і стратегій у сфері боротьби проти тютюну не можуть залучатися приватні установи і неурядові організації, пов'язані з тютюновою промисловістю (стаття 12). Це означає, що урядовим закладам необхідно припинити співробітництво з фінансованими тютюновою промисловістю організаціями в таких сферах, як профілактичні програми в школах.

Крім того, у статті 19 Конвенції записано: "З метою контролю над тютюном Сторони розглядають можливість прийняття законодавчих заходів або розвитку існуючого законодавства для рішення, при необхідності, питань карної і цивільної відповідальності, включаючи у відповідних випадках компенсацію". Це означає, що будуть розглядатися питання про відповідальність тютюнової промисловості за нанесений їй виробами збиток, на зразок справ, що розглядаються в судах США щодо американських тютюнових компаній.

У 2015 р народні депутати з різних фракцій зареєстрували у ВРУ два анти-тютюнових законопроекти. Перший - №2820, **"Про внесення змін до деяких законів щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну"**, розроблено на основі норм РККТ та директиви 2014/40/EU. Він регулює використання смакових добавок у сигарети, посилює звітність тютюнової індустрії, встановлює нові вимоги до дизайну упаковки та медичних попереджень, врегульовує ринок електронних сигарет та трав'яних курильних сумішей. Проектом передбачено збільшення розміру страшних картинок на пачках сигарет з 50 до 65%, заборону ароматизованих сигарет та зазначення рівня смол і нікотину на пачках, які вводять споживачів в оману.

Другий законопроект № 4030а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту громадського здоров'я від шкідливого впливу тютюнового диму», зареєстровано у 2016 р. Згідно з пояснювальною запискою «метою законопроекту є «забезпечення високого рівня захисту здоров'я людини, особливо дітей та молоді, а також виконання зобов'язань України відповідно до РКБТ. Завданням законопроекту є удосконалення положень законів, які забороняють вживання тютюнових виробів у громадських місцях, рекламу і стимулювання куріння та посилення відповідальності за такі правопорушення».

Ці ініціативи відповідають РККТ і виправдали свою ефективність в інших державах. За результатами опитування Київського Міжнародного інституту соціології (КМІС), проведеного у 2019 р., в Україні прогресує збільшення курців. Активісти попереджають, якщо Парламент не діятиме швидко, наступним етапом може стати тютюнова епідемія серед дітей та молоді. Суспільний інтерес у захисті громадського здоров'я від шкоди куріння підтримали голови трьох фракцій Верховної Ради. Політики підписали звернення до Голови Парламенту з ініціативою розглянути анти-тютюновий законопроект №4030а. Проте, Верховна Рада не прийняла законопроект, винесений у сесійну залу. Жодного разу він не набрав більше 200 голосів при мінімально необхідних 226.

14.5. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чому проблема тютюнової залежності знаходиться під наглядом ВООЗ
2. Скільки людей щороку вмирає від куріння
3. Скільки країн є Сторонами РККТ
4. Які проблеми для здоров'я пов'язані з курінням
5. Що таке пасивне куріння і якою мірою воно небезпечне для здоров'я
6. Яка мета і основні положення конвенції РККТ
7. Які заходи передбачені РККТ щодо обмеження впливу тютюну
8. Яким чином реклама дезінформує споживачів тютюнових виробів.
9. Чи безпечні електронні сигарети
10. Чи ефективно працює підвищення податків і цін на тютюнові вироби

- 11.3 якою метою впроваджується підвищення податків і цін на тютюнові вироби в Україні
12. Які заходи вживають Сторони РККТ для боротьби з контрабандою сигарет
- 13.Опишіть проблемні питання впровадження РККТ в Україні

РОЗДІЛ 5 СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я

ТЕМА 15. ОБІГ ХІМІКАТІВ

Інтенсивне використання хімічних речовин, яке спостерігається від початку ХХ століття, обумовлено необхідністю розв'язання багатьох соціальних та економічних завдань світової спільноти. Сучасна передова практика свідчить, що вони можуть широко застосовуватися при достатній обережності. Проте, для цього належить багато зробити, щоб екологічно безпечно використання токсичних хімічних речовин відповідало принципам сталого розвитку і покращенню якості життя населення.

«Порядок денний на ХХІ століття» акцентує увагу урядів на існуючих недоліках щодо обігу токсичних хімікатів і окреслює дві великі проблеми, які стоять насамперед перед бідними країнами, що розвиваються. Вони полягають у відсутності наукової інформації для оцінки небезпек, що несуть нові хімічні речовини, а також нестачі ресурсів, необхідних для проведення оцінки ризиків від обігу тих хімікатів, стосовно яких вже є відповідні дані.

Програмні галузі Глави 19 і Глави 20 «Порядку денного» орієнтують світову спільноту на підсилення роботи в питаннях інформування про небезпеки, пов'язані з хімічними речовинами, обмеження та вилучення з обігу токсичних хімікатів та відходів виробництва, запобігання незаконному міжнародному обігу небезпечних сполук.

15.1. НАШЕ УКРАДЕНЕ МАЙБУТНЄ

Хімічні речовини є джерелом небезпек, які непомітні для пересічних громадян. Синтетичні органічні сполуки широко застосовуються у сільському господарстві, промисловості та інших сферах людської діяльності, без них не можливо уявити наше сьогоденне життя. Вони входять до складу багатьох промислових і господарчих товарів і мають безліч можливостей потрапити у

довкілля. Часто вони сотнями тон потрапляють у довкілля як «засоби захисту рослин», інсектициди та зооциди. Деякі вживаються як ліки, або протизаплідні засоби. Значна кількість хімічних сполук токсична.

Органічні сполуки мають високу спорідненість із *живими організмами*, оскільки їхня будова основана на атомах вуглецю, кисню та азоту – елементах які входять до складу живої речовини. Саме тому ці сполуки несуть серйозну загрозу усьому живому, бо вони є *ксенобіотиками* - “чужими” для живих спільнот і довкілля.

Останнім часом, в деяких великих промислових районах світу спостерігається значне хімічне забруднення довкілля. Воно завдає серйозної шкоди здоров'ю людей та сприяє вимиранню видів тварин. Особливо вразливими виявились хижі тварини і люди, оскільки хімічні забруднення передаються трофічними ланцюгами (через їжу) і здатні до накопичення у сотні і тисячі разів. На міжнародній зустрічі фахівців з проблеми захисту довкілля від токсичних хімічних сполук, один з авторів книги «Наше украдене майбутнє» Д.П. Майерс, наприкінці 1999 р. сказав: *«Сто або більше нових хімікатів циркулюють у наших кровоносних судинах. Це робить нас, наших дітей і онуків ходячими експериментами із непередбачуваними результатами».*

Сьогодні приблизно кожні дев'ять секунд робочого часу науковці винаходять нову хімічну речовину. У 1998 році хіміки ідентифікували 18-мільйонну синтетичну сполуку. Найбільшу проблему сьогодні становлять високотоксичні та небезпечні хімічні речовини, об'єднанні в групу стійких органічних забрудників (СОЗ).

Небезпека хімікатів полягає в тому, що вони накопичуються в організмах матерів. При цьому вони передаються від матері до майбутньої дитини. На думку дослідників, ці сполуки навіть у дуже малих концентраціях згубно впливають на всі етапи розвитку людини, починаючи від ембріона. Це найважливіші

положення, що становлять основу нового розуміння природи: виникнення екологічно – залежних захворювань.

До «захворювань ХХІ століття», пов'язаних із впливом хімікатів, відносяться уроджені дефекти, захворювання імунної системи, втрата розумових здібностей, синдром надмірної фізичної активності, депресія й астма, гормональні порушення, у першу чергу, репродуктивної системи, енцефалопатії та деякі форми раку. Очевидно, що людство стоїть перед величезною й ще майже не пізнаною проблемою та відповідно - з необхідністю вироблення нової суспільної стратегії як поводитись у цій вкрай небезпечній ситуації.

Спеціалісти впевнено заявляють, що усі сполуки, віднесені до списку СОЗ, небезпечні для репродуктивної функції людини та здоров'я наступних поколінь. Така впевненість ґрунтується на результатах численних експериментальних та епідеміологічних досліджень. Це стосується таких небезпечних речовин, як хлорорганічні пестициди, діоксини, поліхлоровані дифеніли (ПХД) та поліароматичні вуглеводні (ПАВ). Канцерогенний ефект цих сполук відомий майже усім. Так, вміст 3,4-бензпірену, який є у викидах автомобілів, продуктах спалювання, відслідковується моніторинговими службами і публікується щороку у Національних звітах про стан довкілля в Україні.

Діоксини також створюють передумови для неадекватної реакції організму на інші різні фактори навколишнього середовища, у т.ч. і на медикаментозне лікування, знижують опірність організму до вірусних і інфекційних агентів, впливу алкоголю і тютюну. Тому, можливо, високий рівень смертності і захворюваності від туберкульозу, наркологічна залежність також обумовлена визначеним впливом діоксинів.

15.1.1. Забруднення жіночого молока

Велику увагу спеціалісти приділяють вивчення забруднення жіночого молока. Це пояснюється тим, що у молоко переходять усі забруднення, що потрапили і нагромадилися в жіночому організмі. Вміст СОЗ у грудному

жіночому молоці (або крові) - це індикатор забруднення місцевості та показник рівня забруднення населення на цій території. Цінність аналізу грудного молока полягає в тому, що можна встановити навантаження СОЗ на людину в даному регіоні. Варто зауважити, що за рахунок кумулятивного ефекту мати передає дитині з молоком набагато більше токсичних сполук, ніж вона сама одержує з їжею. Максимальне забруднення приходить на самий ніжний вік дитини, на той вік, коли формуються його тілесні і психічні основи. Це той вік, що визначить усе подальше життя людини. З цього можна зробити висновок, що жінка повинна раніше переставати годувати дитину молоком, однак, через це підвищується загроза захворювання раком молочної залози.

15.1.2. Хлоракне

Материнське молоко, забруднене діоксинами, призводить до того, що величезна кількість дітей уже в ранньому віці виявляються або хворими на **хлоракне** або хворобу Юшо. Хлоракне - важка форма вугрів, що спотворюють шкіру, у вигляді чорних крапок, які з'являються на 10-14 день, а часто і багато пізніше.

Рис.:15.1. Дитина, уражена хлоракне внаслідок аварійного викиду ТХДД, м. Севезо, Італія, 1972 р. <http://greenliving.about.com/od/greenprograms/a/Seveso-TCDD.htm>

Захворювання може тривати роками, і практично не піддається медикаментозному лікуванню. В остаточному підсумку рубцювання шкіри й утворення помітних шрамів приводить до спотворювання зовнішності хворих. Частими супутніми захворюваннями є важкі зміни у внутрішніх органах (особливо, у печінці, підшлунковій залозі, нервовій системі), слабкість у ногах, сильний біль у м'язах і суглобах, головні болі, яскраво виражена стомлюваність і дратівливість, що можуть, тривати роками.

Рис.15.2.: Прояви хлоракне внаслідок діоксинового отруєння.
Джерело: Р. Переверзев, Н. Погорелов, Abos.Ru, 05.09.2005

15.1.3. Мутації

Мутації - це один з інструментів еволюції завдяки якому ми маємо різноманіття рослинних і тваринних форм життя на землі. Термін мутаген означає що вплив речовини може викликати виникнення мутації у спадкоємному апараті клітки. Навіть незначні впливи мутагенів приводять до змін у будівлі ниток ДНК. Про генетичні наслідки впливу хімічних забрудників, зокрема СОЗ відомо досить багато. У людей, які контактують з дизельним паливом, зайнятих деревообробкою частіше діти страждають лейкозом. Робота батьків на виробництві фарб збільшує в їхніх дітей частоту лейкозу, новоутворень головного мозку і пухлини Вільмса.

Особливе місце серед мутагенів належить продуктам харчування. Багатьма вченими обговорюється роль пестицидів у виникненні раку печінки в жителів, у тому числі і дітей, аграрних областей. З цим, імовірно, зв'язане підвищене поширення раку печінки серед дитячого населення Африки, де багато овочів і фруктів забруднені афлотоксинами.

15.1.4. Тератогенний ефект

Тератогенна дія – це властивість токсикантів викликати порушення процесів розвитку ембріону які призводять до аномалій розвитку окремих частин організму – кінцівок, обличчя тощо. Принаймні півтора мільйона в'єтнамських дітей страждають уродженими дефектами в результаті впливу на їх матерів дефоліанту Green Orange (Agent), який американські вояки застосовували під час війни у В'єтнамі у 1968-72 роках. Цей репелент містить діоксин 2,4,5-Т, як продукт ненавмисного виробництва. Наслідки його вживання відчутні до теперішнього часу.

Рис.15.3. Діти, народжені матерями, ураженими Green Orange під час В'єтнамської війни.

Рис.15.4. Уроджені аномалії розвитку у дітей, Москва, Росія.
Джерело: Інтерпрес-фото, Київ, 2008

15.1.5. Діабет

Різке зростання захворюваності на діабет може бути пов'язаним із забрудненням довкілля токсичними хімікатами. Вагомі підтвердження цієї гіпотези містяться в дослідженні південнокорейських учених, опублікованих в журналі *New Scientist*. Група фахівців південнокорейського Університету Дегу дійшла висновку, що ризик розвитку діабету другого типу прямо пропорційний концентрації найбільш поширених СОЗ в організмі людини. Нове дослідження вчених засвідчує, що надлишкова маса тіла й ожиріння призводять до розвитку діабетові другого типу, тільки в тому разі, якщо ці відхилення супроводжуються підвищеним рівнем СОЗ у крові.

15.2. МІЖНАРОДНІ УГОДИ ПРО ХІМІЧНУ БЕЗПЕКУ

Останнім часом найбільш вагомі міжнародні правові акти спрямовані на обмеження обігу токсичних сполук і регулювання ступеню забруднення довкілля хімічними сполуками. Це – результат зростаючого розуміння державами впливу індустріального прогресу на довкілля. Програмні галузі Глави 19 і Глави 20

«Порядку денного» орієнтують світову спільноту на підсилення роботи в питаннях інформування про небезпеки, пов'язані з хімічними речовинами, обмеження та вилучення з обігу токсичних хімікатів та відходів виробництва, запобігання незаконному міжнародному обігу небезпечних сполук.

На цей час обіг токсичних сполук, включно застарілих і непридатних до використання пестицидів, врегульовують ряд міжнародних угод:

- *Базельська конвенція* Про контроль за трансграничним перевезенням небезпечних відходів
- *Роттердамська конвенція* Про процедуру попередньої обґрунтованої згоди щодо окремих небезпечних хімічних речовин і пестицидів у міжнародній торгівлі
- *Стокгольмська конвенція* про стійкі органічні забрудники (СОЗ),
- *Мінаматська конвенція* про обмеження обігу ртуті та її сполук.
- *Міжнародний кодекс* з поширення та використання пестицидів

15.2.1. Базельська конвенція

Про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Базельська конвенція), 1989 р.

Статус: Підписана 1989 р., Базель (Швейцарія), чинна з 1992 р. Сторони: 170 сторін (станом на 2006 р.) Чинна для України з 2000 р.

Базельська конвенція є важливим елементом міжнародного процесу охорони довкілля та системи забезпечення сталого розвитку. Вона встановлює міжнародний механізм попереднього інформування та згоди на експорт, імпорту та транзит небезпечних відходів, а також заборону будь-якого транскордонного переміщення небезпечних відходів між державами-сторонами та не сторонами Конвенції. Головний елемент Базельської конвенції - механізм моніторингу та контролю за транскордонним переміщенням небезпечних та інших відходів. Механізми, запроваджені Базельською конвенцією, значно зменшили легальний обсяг експорту відходів з метою їх захоронення.

Це перша багатостороння угода з охорони довкілля, яка робить експортера і сторону, що здійснює захоронення небезпечних відходів, відповідальними за будь-яку шкоду, завдану під час транспортування, як легального, так і нелегального. У Преамбулі документу підкреслено, що Сторони конвенції досягли певних домовленостей, з огляду на ризик завдання збитків здоров'ю людини й довкілля небезпечними й іншими відходами і їх трансграничного перевезення. При цьому вони усвідомлюють зростаючу загрозу здоров'ю людини та довкіллю внаслідок збільшення виробництва та трансграничного перевезення небезпечних і інших відходів.

Сторони усвідомлюють, що держави повинні вживати необхідні заходи, щоб використання небезпечних і інших відходів, включаючи їхнє трансграничне перевезення та видалення, було сумісно з охороною здоров'я людини та захисту довкілля, незалежно від місця їх видалення.

Підпільні торговці відходами все частіше відправляють небезпечні вантажі під виглядом вторинної сировини, зловживаючи положенням Базельської конвенції, яке дозволяє торгівлю відходами, призначеними для вторинного використання або переробки.

Прийнятий додатково у 1999 році Протокол про відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їхнього видалення, вимагає від торговців здійснювати страхування на випадок ушкодження та надавати фінансову компенсацію тим, хто постраждав. Очікується, що ці нові вимоги підірвуть нелегальну діяльність, оскільки збільшать вартість незаконного перевезення відходів. Україна ратифікувала Протокол про відповідальність у 2009 р.

Договірні сторони повністю визнали, що кожна держава має суверенне право забороняти ввезення або видалення небезпечних і інших відходів іншої держави на своїй території, також зростаюче прагнення до заборони трансграничних перевезень небезпечних відходів і їхнього видалення в інших

держав, особливо в країнах, що розвиваються. Сторони конвенції переконані, що небезпечні й інші відходи повинні видалятися в тій державі, де вони були зроблені, а трансграничні перевезення відходів у будь-яку іншу державу повинні дозволятися тільки при умовах, що не створюють погрози здоров'ю людини й стану довкілля.

15.2.2. Роттердамська конвенція

Конвенція «Про процедуру попереднього обґрунтованої згоди (ПОЗ) по відношенню окремих небезпечних хімічних речовин і пестицидів у міжнародній торгівлі» (Конвенція PIC).

Статус: прийнята у 1998 р. в Роттердамі. Чинна з 2004 року. Сторони: 157 країн. Чинна в Україні з 2004 року.

Мета. Основна мета Конвенції - попередження країн про токсичність сполук, що імпортуються, створення системи попереднього інформування країн про торгівлю небезпечними пестицидами.

В зв'язку зі збільшенням виробництва пестицидів у 60-і роки виникла значна конкуренція між фірмами-виробниками індустріальних країн. Це обумовило появу нових ринків збуту у країнах, що розвиваються. Пестициди експортувалися в такі країни без створення будь-якої системи захисту соціальних, екологічних і трудових прав. Це призвело до виникнення значних гігієнічних, екологічних та економічних проблем в регіонах, де сільськогосподарські продукти вироблялись для експорту. Тому на рівні ООН були сформульовані рекомендації, адресовані, насамперед, країнам що розвиваються і спрямовані на захист від шкідливої дії пестицидів і на поліпшення якості експортованих сільськогосподарських продуктів.

У 1992: рада ЄС приймає рішення про впровадження процедури попереднього обґрунтованої згоди (ПОЗ) у європейську правову систему. У вересні 1998 у Роттердамі, Нідерланди, відбулася конференція, присвячена

прийняттю і підписанню Роттердамської конвенції. Це угода – перша міжнародна система договорів про безпеку стосовно хімічних речовин.

Роттердамська конвенція часто позначається також як Конвенція РІС, що означає Prior Informed Consent (Попередньо Обґрунтована Згода). Конвенція впроваджує процедуру ПОЗ. Ця процедура вимагає інформувати державу, яка імпортує пестицид або іншу хімічну речовину, яка заборонена в інших країнах, про її негативний вплив на довкілля та здоров'я населення. Це дає країні-експортеру право відмовитися від закупівлі таких хімічних речовин.

Конвенція складається з 30 статей, у яких описана процедура ПОЗ, і 5 додатків, у яких перераховано, які хімічні речовини (промислові хімічні речовини і пестициди) підпадають під дію процедури.

Конвенція РІС покликана сприяти охороні здоров'я людини і довкілля від шкідливого впливу окремих небезпечних хімічних речовин і сприяти їх екологічно обґрунтованому використанню. Держави-учасники повинні гарантувати, що в міжнародній торгівлі такими речовинами існує спільна відповідальність держав, які імпортують і тих, що експортують ці сполуки. Країнам, що імпортують надається більше даних про властивості хімічних речовин, які підпадають під дію процедури попереднього обґрунтованої згоди. В цьому випадку, країни можуть вирішувати, хочуть вони імпортувати дану хімічну речовину, або заборонити її імпорт на основі наданої інформації.

Роттердамська конвенція застосовується по **відношенню до** заборонених **або** строго обмежених у застосуванні пестицидів, промислових хімічних речовин і особливо небезпечних сполук. Вона не застосовується до фармацевтичних препаратів, харчових добавок, радіоактивних матеріалів і наркотиків. Пестициди і промислові хімічні речовини можуть підпадати під дію ПОЗ, якщо їхнє застосування заборонене **або** сильно обмежено на основі науково обґрунтованої оцінки небезпеки в двох країнах, котрі **знаходяться** в двох різних регіонах.

У первинному варіанті в Конвенції перераховані 25 хімічних речовин, які застосовуються у сільському господарстві. Однак потім, на першій зустрічі учасників конвенції, було вирішено включити до списку додатково ще 15 різних пестицидів, виявлених у ході дії тимчасової процедури. Мова йде про дуже токсичні діючі речовини, що продаються на світових ринках. Цей список буде розширюватися надалі.

15.2.3. Стокгольмська конвенція про СОЗ

Стокгольмська Конвенція про стійкі органічні забрудники (СОЗ)

Статус: прийнята у 2001 р. у Стокгольмі. Чинна з 2004 р. Сторони: 151 країна станом на 2007 р., включаючи Україну.

Країни, що підписали цей документ, визнають особливу небезпечність СОЗ для довкілля і здоров'я людини. СОЗ - це органічні речовини, які мають токсичні властивості, стійкі, біологічно акумулюються, здатні до транскордонного атмосферного перенесення, можуть викликати значні негативні наслідки для здоров'я людини і довкілля поблизу чи віддаль від джерел.

До групи СОЗ віднесено 12 хлорорганічних сполук, вісім з яких є хімічно стійкі пестициди першого покоління, а три останніх - технологічно неподілені суміші поліхлорованих біфенілів (ПХБ), діоксинів та фуранів. ПХБ широко вживалися в минулому сторіччі в енергетичній промисловості, а останні два класи є бічними продуктами синтезу хлорорганічних сполук. **Ці перші дванадцять речовин були названі "брудною дюжиною".**

Виняткова стійкість цих речовин у природному середовищі зумовлює їх здатність включатися в харчові ланцюги і на генетичному рівні руйнувати здоров'я та репродуктивну здатність людини. Саме це є причиною загальносвітової стурбованості та споживи в обмеженні СОЗ і наступній повній ліквідації. Небезпечна комбінація - стійкість та рухомість СОЗ у довкіллі призвела до того, що вони розповсюджені майже по всьому світу, навіть в Арктиці,

Антарктиці та на віддалених тихоокеанських островах. Концентрації хімічних речовин досягають високого рівня – в багато тисяч разів перевищуючі фонові рівні – в жирових тканинах живих організмів на кінці харчового ланцюга, в тому числі в організмі людини.

Міграція СОЗ по планеті, відома як “ефект коника-стрибунка”, залежить від температурного фактору. Випаровуючись у теплих районах, СОЗ переносяться вітрами у холодні ділянки планети, де вони осідають, знову випаровуються і знову переміщуються вітром далі. Як результат, спостерігається загальне “переміщення” цих забрудників до полюсів та гірських регіонів. Чим холодніше клімат, тим “жирніше” живність: у холодних поясах риба, птахи і ссавці мають потребу в більш товстому шарі жиру для захисту організму від низьких температур. Тому хімічне забруднення організмів у північних широтах досягає найвищого ступеня.

У корінного населення Арктики, чия традиційна дієта включає багато масної їжі, і де найчастіше нема можливостей харчуватися по-іншому, спостерігається найвищий вміст СОЗ в організмі. До того ж, ці народи знаходяться на відстані у сотні і тисячі кілометрів від тих місць, де застосовуються ці пестициди і промислові хімікати. Дослідження, які були проведені у Швеції, Канаді, США, Мексиці та інших країнах, показали, що вживання зараженої їжі з дуже малим вмістом СОЗ викликає порушення імунної системи у дорослих, а у дітей - серйозні проблеми з координацією рухів та розумовою діяльністю.

Конвенція передбачає для країн-учасниць виконання основних зобов'язань:

- Виконання заходів, необхідних для ліквідації, виробництва, використання а також імпорту або експорту¹² найбільш небезпечних сполук;
- Обмеження виробництва і використання промислових сполук (Додаток А) та видалення ПХД не пізніше 2028 року;

- Розробка Національного плану дій (НПД) та національної стратегії щодо зменшення або ліквідації викидів СО₂ у результаті їх ненавмисного утворення;
- Сприяння впровадженню найкращих технологій щодо зменшення або ліквідації викидів СО₂ існуючими джерелами, або створеними у майбутньому.

Ці речовини належать до різних класів хімічних сполук, але, не зважаючи на численні відмінності та різний ступінь небезпеки, СО₂ визначають такі чотири загальні властивості:

1) висока токсичність, навіть у незначній кількості; ще більша токсичність продуктів, що утворюються в результаті їх розкладу;

2) стійкість до розкладу (важко руйнуються і залишаються незмінними у довкіллі впродовж багатьох років після використання);

3) здатність концентруватися в жирових тканинах людини і тварин, які представляють верхні ланки харчового ланцюжка;

4) здатність долати значні відстані за допомогою повітряних потоків, водними шляхами та у зв'язку із міграціями птахів, тварин і риб.

У рамках Стокгольмської конвенції з території України було вивезено більш ніж 50 тис. тон хімічних відходів з метою їх знешкодження в країнах Європейського Союзу, зокрема в Польщі, Німеччині, Великій Британії та Франції. Дана ініціатива уряду була високо оцінена міжнародною спільнотою, але за останні п'ять років експорт хімічних відходів з території України та речовин з переліку СО₂ не відбувався.

15.3. МІЖНАРОДНИЙ КОДЕКС З ПОШИРЕННЯ ПЕСТИЦИДІВ

Міжнародний кодекс з поширення та використання пестицидів прийнятий у листопаді 2002 року. У порівнянні зі старим кодексом 1985 року, новий

установлює більше жорсткі стандарти по використанню пестицидів, дає більше чіткі вказівки урядам, працівникам сільського господарства, промисловості та торгівлі. Дуже важливо, що новий кодекс адресований також індустрії харчування й споживачам, які можуть зіграти істотну роль у зменшенні використання небезпечних продуктів. Він визнає необхідність захисту довкілля й біорізноманіття, мінімізації впливу пестицидів на стан водних ресурсів, ґрунтів, повітря й тих організмів, які не є безпосередніми об'єктами дії пестицидів. Кодекс покликаний поліпшити ситуацію з використанням пестицидів у країнах, що розвиваються. Зараз на ці країни вже припадає більше 95% серйозних отруєнь і смертей, і використання пестицидів зростає.

У кодексі присутні рекомендації з інтегрованого управління потоками пестицидів, при якому заохочуються механізми контролю за цими небезпечними хімікатами. Інтегроване управління повинне бути засноване на наукових даних, припускає участь і навчання фермерів, а також залучення на ферми дослідників - консультантів.

15.4. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Сучасна передова практика свідчить, що токсичні хімічні речовини можуть широко застосовуватися при достатній рентабельності і безпеки високого ступеня. Тим не менш, екологічно безпечне управління їх використанням ще далеко від бажаного. Глава 19 «Порядку денного» наголошує на тому, щоб безпечне управління хімікатами стало невід'ємною частиною принципів сталого розвитку і підвищення якості життя населення Землі.

Дві великі проблеми, що стоять насамперед перед країнами, що розвиваються, полягають у *відсутності достатньої наукової інформації* для оцінки ступеня небезпеки значної кількості хімічних речовин і *нестачі ресурсів*, необхідних для проведення оцінки хімічних речовин, стосовно яких є відповідні дані.

В даний момент на світовому ринку мають обіг більш 70 тис. різних хімічних препаратів. Крім того, щорічно з'являються ще близько 1,5 тис. хімікатів. **Усе** це несе серйозну проблему для багатьох країн **світу**. Багато речовин, **заборонених** у **розвинених** країнах спокійно продаються і застосовуються в країнах «третього **світу**».

15.5. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Чому органічні хімічні сполуки несуть загрозу усьому живому
2. Чим обумовлена поява хімічних екологічних угод
3. Які програмні цілі щодо поводження з хімічними сполуками ставить «Порядок денний на ХХІ століття»
4. Що таке ксенобіотики
5. Скільки сполук входить до розширеного списку СОЗ
6. Яка мета Базельської конвенції
7. Що таке процедура ПОЗ
8. Які класи сполук віднесені до списку СОЗ
9. Чому СОЗ небезпечні для репродуктивної здатності населення.
10. Яку небезпеку несуть СОЗ для народів, що проживають за Полярним колом.
11. Поясніть що таке ефект «коника-стрибунця»
12. Які проблеми стоять на заваді заборони небезпечних хімічних сполук

ПІСЛЯМОВА

Матеріали, викладені в підручнику, відбивають погляди дослідників різних наукових сфер, міждержавних, політичних та громадських організацій. Без сумніву, концепція сталого розвитку, продовженням якої є система двосторонніх та багатосторонніх міжнародних відносин, має більш широке поле досліджень і напрямів. Вона вимагає поглибленого розуміння ідеї економічного зростання, політичної волі держав з різним соціально-економічним статусом, культурою та традиціями.

З точки зору географічних наук, правове поле міжнародної співпраці має висвітлити інструменти збереження життєвого простору населення планети, природно-ресурсного потенціалу та шляхи подолання міжнародної екологічної злочинності. Цьому має сприяти відмова від лінійної моделі розвитку бізнесу, перехід на рейки циркулярної, кругової економіки. Подальший розвиток суспільної моделі має сприяти викоріненню жебрацтва, підйому соціального статусу вразливих груп населення, відновленню життєвих функцій планетарних екосистем.

XXI століття часто демонструє складність та неоднозначність міжнародних інтеграційних процесів, підсилення мілітаризації, зростання тіньової економіки, злочинного знищення природи. Доволі часто міжнародні правові документи вступають в протиріччя між собою, відбиваючи погляди промислових транснаціональних компаній та бізнесових груп. Багато спірних питань виникає в площині прав та доступу до ресурсів планети, розподілу акваторій, континентального шельфу, живих ресурсів планети.

В підручнику вибірково висвітлені ті міжнародні угоди, які попадають у сферу географічних досліджень. Фактично, вони складають не більше 10% чинних міжнародних правових документів. Деякі з них доволі складно втілюються в нашій країні, що обумовлено перехідним етапом соціально-економічного розвитку та відсутністю політичної волі в питаннях розбудови

громадянського суспільства. Значною мірою недосконалість національного екологічного законодавства обумовлена недостатнім розвитком демократичних засад, верховенства права та слабкістю громадянських інститутів.

Враховуючи сучасний стан в організації навчального процесу в умовах карантину та необхідності розбудови освітніх матеріалів для дистанційного навчання, лекційні матеріали виставлені на платформі GOOGLE CLASSROOM та апробовані при викладанні дисципліни «Міжнародні екологічні угоди» студентам третього курсу кафедри фізичної географії та геоекології, галузі знань 10 - природничі науки, спеціальності – 106, географія, освітньої програми – транскордонне екологічне співробітництво.

З метою подальшого вдосконалення тематичного наповнення, автором здійснено апробаційно-консультативну публікацію підручника на сервері Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор очікує критичні зауваження та рекомендації щодо покращення його тематичного наповнення і сподівається на отримання відгуків від колег з юридичного, економічного, геологічного, біологічного, хімічного та інших факультетів та наукових підрозділів, для яких тема міжнародної екологічної співпраці лягає в сферу професійних інтересів.

Автор буде радий обговорити пропозиції та обмінятись думками з приводу висвітлених тематичних напрямів. Ваші зауваження та методичні рекомендації щодо організації дистанційного навчання з даної дисципліни будуть прийняті з подякою.

Прошу адресувати ваші пропозиції на поштову адресу v.mykhaylenko@gmail.com

ЛІТЕРАТУРА

Тема 1.

1. Проблематика природокористування та сталого розвитку в працях Інституту географії Національної академії наук України / Л. Г. Руденко, С. А. Лісовський, Є. О. Маруняк // Український географічний журнал. - 2015. - № 2. с. 3-9. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2015_2_3
2. Г. Френч - Виклики екологічної глобалізації Стан світу 2002 / Ред. Л. Браун та ін., пер. англ. К., Інтелсфера, 2002 с. 203- 223 Інтелсфера.
3. Остапенко Т. Г. Проблеми подальшої глобалізації за умов існування наноекономічного рівня міжнародних економічних відносин. Стратегія розвитку України, №1, 2016, с. 73-77.
4. Л.Г. Руденко, Є.О. Маруняк, І.Г. Черваньов "COME ON!" Географія: актуалізація на тлі світових трендів. Укр. геогр. журн. 2018, 2 (102)
5. Задорожній О. В. Міжнародне право навколишнього середовища: Підручник / О. В. Задорожній, М. О. Медведєва. – К. : Проміні, 2010. – 510 с.
6. В. Ткаченко “Світовий уряд” і глобальне політичне пробудження. Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. праць. Сер.: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 11. 2013 – Тернопіль: Вид. ТНПУ ім. В.Гнатюка.
7. Дорогунцов С.І. Міжнародне природоохоронне співробітництво: Підручник / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — 371 с.
8. Л.Д. Тимченко В.П. Кононенко Міжнародне право, Розд. 16. Міжнародне екологічне право: Навч. посібник. - К.: Знання, 2012. - 631 с. Ел. доступ: http://info-library.com/book/14_Mijnarodne_pravo.html
9. Декларация Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды, Стокгольм 1972 Ел. ресурс: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454#n16

Тема 2

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України №722/2019. Офіційний сайт Президента України. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

2. Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20 / Лісовський С.А., Марушевський Г.Б., Павличенко П.Г., Руденко Л.Г., Тимочко Т.В. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – 60 с.
3. Програма Дій “Порядок денний на XXI століття” Київ, Інтелсфера 2000, - 360 с.
4. Закон України Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року Офіційний сайт Верховної Ради України [Ел. ресурс] : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
5. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / Кол. авт.: Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З. – Львів. – 2009. – 203 с. Доступ:
<http://www.rac.org.ua/uploads/content/56/files/ielguidefinalnocover.pdf>
6. Проекти концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування". Аналітична записка Національний інститут стратегічних досліджень <http://www.niss.gov.ua/articles/1566/>
7. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Вид. ПРООН Проект. Ел.ресурс:
https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf
8. Ю. Шемшученко, Екологічна конституція Землі: від ідеї до практичного втілення *Вісн. НАН України*, 2007, № 9 с.3-7.
9. Ю. Туниця, Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу.// Ю. Туниця, Е. Семенюк, Т. Туниця. *Вісн. НАН України*, 2008, № 2, с. 8-24.
10. Мосин О. В. Международное право и охрана окружающей среды. Гл. 1. Режим доступу:
http://zhurnal.lib.ru/o/oleg_w_m/cdocumentsandsettingsolegmoidokumentyme_zhdunarodnoeprawoiohranaokruzhashejsredyrtf.shtml
11. [Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом;](#)

Тема 3.

1. Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля Львів. – 2009. – 203 с.
2. Закон України Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року Офіційний сайт Верховної Ради України [Ел. ресурс] : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
3. Система ООН. Функції і повноваження [Ел. ресурс] : <http://www.un.org/russian/basic/unchart.htm>
4. SWOT-аналіз і аналіз прогалин (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у сфері суспільного добробуту (соціального захисту) і підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо. / Л. Г. Руденко – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. – 124 с.
5. Руководство ООН по международным договорам
6. Грицяк І.А. Право та інституції Європейського Союзу. – К.: „К.І.С.”, 2004.
7. Діяльність ПРООН в Україні: <http://www.undp.org/energyandenvironment/>
8. Ресурсно-аналітичний центр РАС «Суспільство і довкілля» [Ел. ресурс] : <http://www.rac.org.ua/kontakty>
9. Програма Хабітат в Україні. Веб сайт [Ел. ресурс] : <http://habitat.org.ua/>

Тема 4.

1. Міжнародне право / За ред. М. В. Буроменського. Навч. посібник / – К.: Юрінком Інтер, 2006. § 2 Поняття та класифікація міжнародних договорів. § 3. Стадії укладання міжнародного договору Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/mishnarod-pravo/45-byromensk/816-s-2-----.html>
2. Механізми дотримання в рамках деяких багатосторонніх природоохоронних угод, стороною яких є Україна. Посібник. / Кол. авт.: Андрусевич Н., Андрусевич А., Козак З., Вихрист С. — Львів. — 2011. — 92 с.
3. Опрацювання документів, пов'язаних з укладенням та виконанням міжнародних договорів. Методичні рекомендації МЗС. Режим доступу: http://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2015-09-29/30100756_dod1.pdf

4. Закон України Про міжнародні договори України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 50, ст.540.
5. Закон України Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 16, ст.70)
6. Задорожній О. В., Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища/ підручник – К. : Промені, 2010. с. 35-39
7. Хвесик М. А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія / М. А. Хвесик, В .А. Голян. – К. : Кондор, – 2007. – 480 с.
8. Г. Френч, Л. Местні - Контроль за міжнародною екологічною злочинністю. Стан світу 2001 / Ред. Л. Браун та ін., пер. англ. К.; Інтелсфера, 2001 с.
9. Руководство ООН по международным договорам. Изд. ООН, 2002, -71 с.

Тема 5.

1. Проекти і гранти Європейського Союзу. Діючі гранти та екологічні програми в Україні: <http://www.ecefund.eu/ua/node/122#block-views-slider-home>
2. Матвійчук В. К., Чугаєнко Ю. О., Савенков О. І. М 33 Екологічна політика в системі державного управління національним господарством : Монографія. – К.: Національна академія управління, 2013. – 198 с.
3. Інформація щодо міжнародної технічної допомоги, що надається Україні (за результатами моніторингу проектів за 2018 рік, проведеного МЕРТ). Прес-служба Мінекономрозвитку 26.03.2019 Ел. Ресурс.
4. А. Г. Цибуляк, Фінансування екологічних програм міжнародними організаціями в Україні. Інвестиції: практика та досвід № 8, 2016 с.32-35
5. Шуляр Р., Бурлака Б. Міжнародна технічна допомога в Україні. -Юридична газета онлайн <http://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/mizhnarodna-tehnichna-dopomoga-v-ukrayini.html>
6. Андрікевич Н. Лобізм чи підтримка: що треба знати про міжнародну технічну допомогу для України - РБК –Україна <https://daily.rbc.ua/ukr/show/znat-mezhdunarodnoy-tehnicheskoy-pomoshchi-1500481583.html>

7. Mykhaylenko V., Hoffmann M., Denafas G. et al. Environmental cooperation of Ukraine with Baltic countries in waste management projects (Eng.) Conf. Proceed. Linnaeus EcoTech-12, Kalmar, Sweden. Nov.2012.
<https://www.researchgate.net/publication/>

Тема 6.

1. Л.Г. Руденко, С.А. Лісовський, Є.О. Маруняк. Проблематика природокористування та сталого розвитку в працях Інституту географії НАН України [Український географічний журнал 2015 \(2\)](#)
2. А. О. Коваленко, Урбанізація і стратегічне планування сталого розвитку міст -Економічний вісник, 2017, №4, с.
3. Процес “Довкілля для Європи” <http://efe.org.ua/tema/zagalna-informaciya>
4. Довкілля для Європи, Green Pack Online <http://education-ukraine.rec.org/content.php?id=22-04-03&lang=ukrainian>
5. Т.С. Кравчуновська, Роль комплексної реконструкції житлової забудови у вирішенні проблем сталого розвитку населених пунктів України -Коммунальное хозяйство городов, Научно-технический сб. №88, 2009
6. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» <https://menr.gov.ua/files/docs%20ukr.pdf>
7. Що таке цілі сталого розвитку. Яка роль ПРООН Сайт ПРООН: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>
8. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект)» / За ред. Л.Г. Руденка. - К.:Академперіодика, 2005. - 308 с.
9. М. О. Медведєва. Міжнародне екологічне право // [Українська дипломатична енциклопедія](#): У 2-х т./Ред.: Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004- Т.2- 812с. [ISBN 966-316-045-4](#)
10. Ландшафтна Конвенція Сайт: <https://www.coe.int/en/web/landscape/home>
11. Порядок денний 8 Міністерської Конференції «Довкілля для Європи» Офіційний сайт СЕК ООН [Ел. доступ]: <http://unece.org/env/efe> та на веб-сайті.

Тема 7.

1. Виконання положень Оргуської конвенції в Україні. Посібник для громадянського суспільства. 2004, Вид. ЄС в рамках проекту EuropeAid 02-0114, - 112 с.
2. О.М. Пасенюк. Оргуська конвенція: історія та проблеми питання застосування -Адміністративний суд України (Зб. наук. праць) Збірник праць / Київ, 2009.- с. Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10046.html>
3. О. Степаненко Дотримання Україною екологічних прав. Вид. ЕГО „Зелений Світ”, 2012
4. The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) www.unece.org/env/europe/ppconven.htm

Тема 8.

1. Г. Френч - Виклики екологічної глобалізації Стан світу 2002 / Ред. Л. Браун та ін., пер. англ. К.: Інтелсфера, 2002 с. 203- 223 Інтелсфера
2. Зміна клімату Сайт НЕЦУ <http://necu.org.ua/climate/>
3. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року. Ел. ресурс Мінекоенерго: <https://menr.gov.ua/news/32001.html>
4. Руденко Л.Г. SWOT-аналіз і аналіз прогалин (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у сфері суспільного добробуту (соціального захисту) і підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо. / Л. Г. Руденко – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. – 124 с.
5. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / Кол. авт.: Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З. – Львів. – 2009. – 203 с. Доступ: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/56/files/ielguidefinalnocover.pdf>
6. [Рамкова Конвенція ООН з питань зміни клімату \(РКЗК ООН\).](#)
7. Українська кліматична мережа: http://climategroup.org.ua/?page_id=229

8. «Цілі сталого розвитку: Україна», Ціль 13 <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
9. Г. Френч, Л. Местні - Контроль за міжнародною екологічною злочинністю. Стан світу 2001 / Ред. Л. Браун та ін., пер. англ. К., Інтелсфера, 2001 с.

Тема 9.

1. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / Пер. з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
2. Анотований звіт щодо впровадження в Україні Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням. Ел. ресурс: <https://menr.gov.ua/news/33400.html>
3. Охорона земель. Сайт Мінекоенерго України Ел. ресурс: <https://menr.gov.ua/timeline/?t=584&th=0&m=15&g=584&from=&till=>
4. Руденко Л.Г. SWOT-аналіз і аналіз прогалин (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у сфері суспільного добробуту (соціального захисту) і підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо. / Л. Г. Руденко – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. – 124 с. Збережемо ґрунти - збережемо наш добробут. Ел. Ресурс ПРООН: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourperspective/ourperspectivearticles/2018/01/02/desertification-un-convention-ukraine.html>
5. Проблема опустелювання земель в Україні Департамент екології та природних ресурсів Донецької обласної державної адміністрації Ел. Ресурс: <http://ecology.donoda.gov.ua/problema-opustelyuvannya-zemel-v-ukra%D1%97ni/>
6. Концепція боротьби з деградацією земель та опустелюванням. Ел. Ресурс: Урядовий портал <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/247702202>
7. Національний атлас України. Електронна версія
8. Атлас. Глобальні проблеми світу, Картографія - 144 с.

Тема 10.

1. Global Environment Outlook Geo-6 Healthy Planet, Healthy People Веб-сайт РКБ: <https://www.cbd.int/2011-2020/>

2. Концепція Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005 — 2025 роки
http://www.sea.gov.ua/oldwebsite/GIS/BSR/UA/documents/legislation/Prog_bio.htm
3. Руденко Л.Г. SWOT-аналіз і аналіз прогалин (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у сфері суспільного добробуту (соціального захисту) і підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо. / Л. Г. Руденко – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. – 124 с.
4. Мовчан Я. І. (2003) Стратегія збереження біорізноманіття в Україні: обґрунтування структури та алгоритму впровадження. Наукові записки НаУКМА, Природничі науки. т. 22., с.395-399
5. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку, Проект ПРООН/ГЕФ “Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні”, Київ 2007 -184 с.
6. Г. Френч, Л. Местні - Контроль за міжнародною екологічною злочинністю. Стан світу 2001 / Ред. Л. Браун та ін., пер. англ. К.; Інтелсфера, 2001 с.
7. М. Манькіна Біорізноманіття. Ліцей № 81 ім. Петра Сагайдачного, Львів. Ел. Ресурс. <http://www.myshared.ru/slide/1248407/>,
 - Хвесик М. А. Водні ресурси на рубежі ХХІ ст.: проблеми раціонального використання та відтворення / За ред. проф. М.А. Хвесика. — К.: РВПС України, НАН України, 2005. — 564 с.

Джерела Інтернет:

1. Рамкова Конвенція ООН про охорону біорізноманіття. офіційний сайт [Ел. ресурс]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030
2. Картагенський протокол. Офіційний сайт [Ел. ресурс]
<http://www.biodiv.org/biosafety/>
3. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів.
Офіційний сайт [Ел. ресурс] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031
4. Угода про збереження афро-азіатських мігруючих птахів (AEWA)
Офіційний сайт [Ел. ресурс]: <http://www.unep-aewa.org/>

5. Угода про збереження популяцій європейських видів кажанів (EUROBATS) офіційний сайт [Ел. ресурс] <http://www.kazhan.org.ua/ukr/laws.htm>
6. CITES: офіційний сайт [Ел. ресурс]. Режим доступу: <http://www.cites.org/>
7. Українське товариство охорони птахів, сайт [Ел. ресурс]:
<http://www.birdlife.org.ua/con-dov2.htm>
8. Ціль 6. Забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх. *Цілі сталого розвитку в Україні* веб-сайт URL:
<http://sdg.org.ua/ua/sdgs-and-governments>
9. Ranking the World's Most Water-Stressed Countries in 2040. *World Resources Institute* website URL: <https://www.wri.org/blog/2015/08/ranking-world-s-most-water-stressed-countries-2040>
10. Зелений пакет. Біорізноманіття. Режим доступу:
<http://greenpack.rec.org/ru/en/biodiversity/index.shtml>

Тема 11.

1. **Тимченко Л. Д.** Міжнародне право : підручник / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с.
2. Національна доповідь “Цілі сталого розвитку: Україна” (2017). Ціль 14. Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку
3. Г. Френч, Л. Местні - Контроль за міжнародною екологічною злочинністю. Стан світу 2001 / Ред. Л. Браун та ін., пер. англ. К.: Інтелсфера, 2001 с.
4. Конвенція МАРПОЛ United Nations Convention on the Law of the Sea:
<http://www.un.org/Depts/los/conventio...>

Тема 12.

1. Кузнецов С.О. Морське право : підручн. / С.О. Кузнецов, Т.В. Аверочкина. – Одеса : Фенікс, 2011. – 382 с.
2. Інформаційний ресурс документів з морського права
<http://www.rise.odessa.ua/>

3. Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря 1992 (текст). <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.76.0>
4. Вебсайт Гельсинської конвенції <http://www.helcom.fi/Convention>
5. М. Войджер. Гібридна експансія Росії в Арктиці Український тиждень. Тиждень.уа. Ел. ресурс: <https://m.tyzhden.ua/publication/229223>
6. Стале управління водними ресурсами Сайт Мінекоенерго <https://menr.gov.ua/timeline/Ohorona-vod.html>.

Тема 12

1. Кузнецов С.О. Морське право : підручн. / С.О. Кузнецов, Т.В. Аверочкіна. – Одеса : Фенікс, 2011. – 382 с.
2. Інформаційний ресурс документів з морського права <http://www.rise.odessa.ua/>
3. Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря 1992 (текст). <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.76.0>
4. Вебсайт Гельсинської конвенції <http://www.helcom.fi/Convention>
5. М. Войджер. Гібридна експансія Росії в Арктиці Український тиждень. Тиждень.уа. Ел. ресурс: <https://m.tyzhden.ua/publication/229223>
6. Стале управління водними ресурсами Сайт Мінприроди <https://menr.gov.ua/timeline/Ohorona-vod.html>.

Тема 13.

1. Водна рамкова директива ЄС 2000 [60]ЄС. Основні терміни та їх визначення [Текст] : інструкції. - К., 2006. - 240 с. –
2. «The Protocol on Water and Health: What it is, Why it matters», Roger Aertgeerts, WHO, 2001 (<http://www.euro.who.int/document/wsn/WatProt/page12.html>)
3. Н.М. Осадча, Н.С. Клебанова, В.І. Осадчий, Ю.Б. Набиванець Адаптація системи моніторингу поверхневих вод державної гідрометеорологічної служби МНС України до положень Водної рамкової директиви ЄС, -Наук. праці УкрНДГМІ, 2008, Вип. 257, с.146-181,

4. Водний фонд України: Довідковий посібник. М.М.Паламарчук, Н.Б.Закорчевна. – 2-е вид. доп.- К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
5. В.В. Підліснюк, В.В. Алієв, Т.Р. Стефанівська, -Україна та Рамкова Водна Директива ЄС - К. : КМ Академія, 2003. - 43 с.
6. А. Андрусевич. Конвенція Еспо: транскордонна оцінка впливу на навколишнє середовище Практичний посібник для громадян та НУО
7. Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні у 2015 році [Ел. ресурс] : [сайт] // Мінрегіон. Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/10/Natsionalna-dopovid-za-2015.pdf> .
8. Хвесик М. А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія / М. А. Хвесик, В .А. Голян. – К. : Кондор, – 2007. – 480 с.
9. Протокол про стратегічну екологічну оцінку. Факти та переваги застосування. Вид. ЕСК ООН - 28 с.
10. Стратегічна екологічна оцінка: можливості для громадськості (посібник) / С. Шутяк [за заг. ред. О. Кравченко] — Видавництво «Компанія “Манускрипт”» — Львів, 2017. — 28 с.

Тема 14.

1. Коаліція громадських організацій та ініціатив за вільну від тютюнового диму Україну. Основні положення Рамкової конвенції з контролю над тютюном <http://www.adic.org.ua/coalition/news/ukrnews/20.htm>
2. М. Поліщук. Чи покладе рада край епі тютюну в Україні:
<http://tobaccocontrol.org.ua/resource/zmi-pro-tiutiun/chi-pokladie-rada-krai-ieri-tiutiunu-v-ukrayini-mikola-polishchuk>
3. Електронні сигарети та їх регулювання в Україні Режим доступу:
<https://drive.google.com/file/d/1KcCfBypC5kj9sxTOMQOABXg312-8NObm/view>
4. Український центр контролю за тютюном
<http://www.tobaccocontrol.org.ua/resource/fakt-listi>

5. Статистика, історія, факти про нікотин на сайті центру реабілітації «Дім - Інтернат Любов». <http://love-home.org.ua/polezno/1786>
6. Коаліція громадських організацій та ініціатив за вільну від тютюнового диму Україну. Новини та аналітичні матеріали.
<http://www.adic.org.ua/coalition><http://www.adic.org.ua/coalition>
7. Нікотин. Матеріал з Вікіпедії. Історія. Хімічні властивості. Фармакологія. Психічна дія. Залежність. Токсичність. <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
8. Статистика, історія, факти про нікотин на сайті центру реабілітації «Дім - Інтернат Любов». <http://love-home.org.ua/polezno/1786>
9. Коаліція громадських організацій та ініціатив за вільну від тютюнового диму Україну. Новини та аналітичні матеріали.
<http://www.adic.org.ua/coalition><http://www.adic.org.ua/coalition/fctc/whatfctc.htm>
10. Ресурсний центр контролю над тютюном
<http://adic.org.ua/nosmoking><http://www.tobaccocontrol.org.ua/resource/fakt-listi>
11. Паління або здоров'я. Буклет інституту кардіології ім. М. Д. Стражеска АМН України CINDI-Україна:
<http://www.rql.kiev.ua/kiemed/PREVENTIVE/smoking.html>
12. Коаліція громадських організацій та ініціатив за вільну від тютюнового диму Україну. Основні факти про тютюн: <http://adic-ukraine.narod.ru/coalition/tobfacts/index.html>

Тема 15.

1. Мак-Гінн А.П. Як позбутися стійких органічних забруднювачів / Стан світу 2000. Доповідь Інституту Всесвітнього спостереження про прогрес до сталого суспільства Л. Браун та ін., пер. з англ., Київ. Інтелсфера 2000 –312с.
2. A. Platt McGinn, 2000, POPs Culture [World Watch Magazine, March/April 2000, V. 13, No. 2](#)
3. Базельська конвенція <http://www.basel.int/Home/tabid/2202/Default.aspx>
4. Роттердамська конвенція <http://www.pic.int/>
5. Стокгольмська конвенція <http://chm.pops.int/>

6. V. Popovych, 2019, Migration of Hazardous Components of Municipal Landfill Leachates into the Environment// V. Popovych , J. Telak, O. Telak, M. Malovanyy, R. Yakovchuk, N. Popovych Journal of Ecological Engineering V.21,# 1, 2020, p. 52–62